

B. A. L4458

288/81

DIN PUBLICAȚIILE CASEI ȘCOALELOR

Călătoriile unui Român ardelean

ÎN ȚARĂ ȘI ÎN STRĂINĂTATE (1835-44)

(„PEREGRINUL TRANSILVAN“)

de I. CODRU DRĂGUȘANU

EDIȚIE PREFĂCUTĂ ÎN STILUL LITERAR DE ASTĂZI

BCU Cluj / Central University Library Cluj

CONSTANTIN ONCIU

TIPOGRAF

Cu o prefață de N. IORGA

Ediția a II-a

BCU Cluj-Napoca

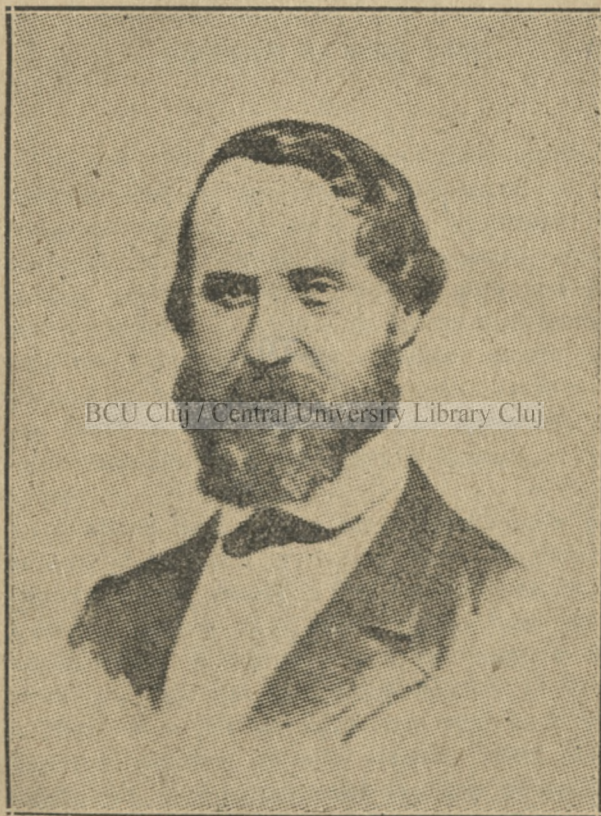

RBCFG201801905

BUCUREȘTI

TIP. SOCIETĂȚII „CULTURA NEAMULUI ROMÂNESC“

1923

I. CODRU DRĂGUSĂNU

BCU Cluj / Central University Library Cluj

PREFAȚĂ la întâia ediție

I.

Prin anii 1820 Dinicu Golescu, boier muntean cu oarecare educație, grecească și apuseană, cu multă inteligență firească și cu o inimă simțitoare pentru suferințele ca și pentru isprăvile omenirii, străbătea Europa, pentru a-și duce copiii la școli mai înalte sau mai bune și nu credea, la întors, să-și poată lipsi nația de învățăturile ce se desfăceau pentru dânsul, neuitate și îndemnătoare, din aceste drumuri nouă prin lumea mare a artei, a tehnicii biruitoare, a rânduielii disciplinate, a solidarității omenești, — a civilizației.

Tot atunci însă unul a cărui amintire s'a pierdut cu totul și de multă vreme, un fecior de „boier“ din Făgăraș, cu pergamente și fără avere, trecea în „Țară“ pentru a încerca să-și câștige viața între frații de aceeași limbă. A trăit o bucată de vreme în Principatul muntean, sus la Câmpulung, jos în Ialomița, și, după ce a stat pe lângă mai mulți și a încercat deosebite ocupații, el avu norocul, știind acum și franțuzește, să întovărășească la Paris pe un „prinț“ bucureștean, care-l aduse în Capitala culturii apusene și după o ceartă-l lăsă acolo.

Tânărul era, nu numai de o inteligență deosebită, strălucitoare și originală, dar și de o mare vitejie în a înfrunta greutățile vieții. Descoperi prieteni buni, prietene cu iubire de frate și, la urmă, se găsi la biroul

unei biblioteci circulante. Ținu, zece zile, locul de învățător la Puteaux, în Sud. Apoi plecă în Italia, pe care o străbătu cu aceeași siguranță ca șatele din Țara Oltului, de unde plecase. Peste câteva luni era „curierul“, secretarul de drum, al unui călător rus care pleca din Neapole acasă. Răsăria deci tocmai în Rusia. Și din Rusia se întorcea, cu alt prinț, un **cneaz** muscălesc, în Parisul ce-i era așa de bine cunoscut, și mergea cu stăpânul său, bolnav de oboseli războinice, în Elveția.

Se pare că în adevăr acest Român înzestrat cu cele mai bune însușiri ale neamului nostru scria neconținut, pe rând: din țară, din Germania, din Franța, din Anglia, din Italia, din Rusia, din Elveția, de la 1835 la 1843, și de acolo înainte, până la o dată pe care n'o putem ști, unui prieten de acasă, căruia-i amintia locurile de naștere și chipurile de care-i fusese incunjurată copilăria. Când se întoarse definitiv acasă, călătorul nesățios de ceruri nouă, I. Codru Drăgușanu (născut, spune V. Gr. Pop, greșind, pe la 1823; de la d. dr. Drăgușanu, fiul său, medic al orașului Sinaia, am putut căpăta și alte știri), ajuns „director al prefec-turii“ la Făgăraș, publică la Sibiiu, în „prevezătura“ lui S. Filtsch, „tomul I“ din „Peregrinulu transelvanu“ sau „Epistole scrise den tieri straine unui amicu in patria, de la anul 1835 pana inchisive 1848“.

Cartea e foarte rară. N'o are nici Academia Română. Cu o astfel de ortografie și cu atâtea cuvinte fabricate, ea nu se putea ceti.

Azi, când apare cu limba de azi, înlăturându-se capriciile filologice din Ardealul aceluia timp, e o carte cu totul nouă. Și, de sigur, una din cele mai interesante, mai bogate în idei, în fantasmă, în puncte de vedere originale din câte le are literatura noastră. Avem astfel bucuria de a învia un scriitor a cărui

vervă originală, al cărui pătrunzător spirit de observație, unit cu sbeguiri romantice și cu apucături ironice de care nu e capabil oricine, îi asigură un loc onorabil în literatura noastră mai veche.

II.

Câtva timp din viața lui, I. Codru Drăgușanu rămâne nelămurit. În 1847 el apare însă ca profesor la Ploiești și la 15 Novembre rostește un „cuvânt școlastic“ la deschiderea cursurilor. „Ioan Germaniu Codru“, precum își zicea acuma, nu călătorise în zădar prin lumea largă. El socotia că un învățător e locțiitor al Statului și al părinților și, deci, „ca locțiitor al Statului are o grea responsabilitate înaintea lumii, ca locțiitor al părinților o are și mai grea înaintea lui Dumnezeu“. Fericirea spre care tind societățile prin educație, o știa el că „stă în chiar inima omului, în conștiința sa, în sentimentul virtuții, în curăția cugetului, în pacea d'innăuntru“. Și era conștient de datoria ce o aveau toți învățătorii de atunci de „a forma o generație nouă, apărută de erorile, defectele și viciile“ celei vechi, mai ales prin buna creștere, superioară învățăturii, care poate fi une ori numai o condamnată „spoitură deșeartă“.

„Timpul luminării și al desmorțirii“, sosit acum și pentru **România**, cere neapărat îndeplinirea acestei misiuni. Și sfârșitul cuvântării are ceva din muștrătoarea energie a lui Lazăr: „Români, Români, unde e locul ce ocupam odată între popoare, unde e suvenirea gloriei și a virtuților străbune?... Virtutea străbună să ni fie ținta tendințelor; pământul nostru să-l punem la contribuție prin industrie, negoț și cultură“ (1).

La 27 Octombrie 1848 e acum acasă; a doua zi, funcționar ales. Apoi ne mai întâlnim cu el abia în 1860, când, la 17 Octombrie, ca „adjunct pretorial“ supt re-

gimul absolutist, mai prielnic Românilor, el vorbește la deschiderea școlii românești din Cincul-Mare. Data aceasta, era încredințat că sprijinul împărătesc va folosi Românilor pentru a-și deschide drumuri nouă. Până atunci doar în Biserică dacă se putuse adăposti sufletul țeranului rob și Biserica, neajutată de Stat și plătită din agonisita puțină a unui neam sărac, trebuia să decadă însăși. „Creșterea în instituțiile străine a fost moartea mai multor ginți.“ Școlile nouă vor putea crea însă, prin cultură, viitorul neamului, dacă ele vor fi ajutate și iubite de toți, „până în coliba celui mai de pe urmă sătean“ (2).

Peste doi ani era vice-căpitan la Făgăraș și vorbea la examenele din Maiu-Iunie. Amintia că „sărăcia morală“, alături de cea fizică, ne-a ținut patru veacuri în loc. Acum „am ajuns însă acel timp de reînviere când nimeni nu se mai rușinează de a fi Român“, afară de cel „sărac de inger“. „Numai acela e adevărat Român care încă nu și-a uitat de opincă și se jertfește pentru sărmanul popor.“ „Om de omenie“, și el vrea să folosească toți din „puținele cunoștințe ce mi-am câștigat pribegind în lume“, și înaintea alor lui se înfățișează, nu ca om mare, învățat și puternic, ci „simplu cum mă cunoașteți din copilărie“.

Urmează cu sfaturi bune. Nația să se înțeleagă în sfârșit. „Nu e Ținut, nu e sat, nu e familie unde să nu se ridice unul asupra altuia.“ Să primească bucuroși pe noii și prielnicii „dregători“ români, cari, oricum, se deosebesc de cei „cari se bucură de banii, de pui și de ouăle“ de prin sate, iar, când omul are de lucru cu ei, „ori nu s'a sculat, ori e la masă, ori e prea târziu“ și sunt astfel de-o potrivă cu „un hoț și tâlhar“.

(¹) *Universul* din 1848, n-1 1

(²) *Amicul Școlii*, 1860, p. 368.

Neînțelegerea poporului nu trebuie să desguste pe dregătorul cel bun. Și, cu acest prilej, se dau, în ton popular, recomandatii necruțătoare noilor juzi comunali ai regimului Constituției, cari trebuie să aibă iertarea și mila todeauna ca îndemn pentru hotărâri mai drepte decât dreptatea. În schimb nici lumea nu trebuie să facă binele numai „de silă”. Și, la urmă, sunt pagini întregi pline de coloare și haz, în care vedem însăși viața de atunci a Românilor de peste munți:

„Birul n'avem cu ce să-l plătim, dar Jidovului avem de unde, că ne îndatorăm. Apoi cine are treabă la oraș, merge Dumineca și serbătoarea. La târgurile care se țin în serbătorile cele mari, la Bobotează și la Sf. Ilie în Vinerea Mare, Românii umplu târgul. La Paști, la Rusalii, la Crăciun, creștinii joacă ziua, noaptea.

„Chirion are tată bătrân și moare. El șede în capul satului, se duce după poruncă și aduce pe inspectorul morților. În miezul nopții a plouat, e noroiu, întunecă besnă, bietul inspector cade de două ori și-și rupe năsul, întorcându-se singur. A doua zi cere 26 cr. ce-i compet. De unde să-i dea Chirion, că n'are, e sărac? Dar aduce un butoiu de rachiu, fierbe o oală mare de varză, face un car de colaci și dă din ei mai întâiu popii, judelui, nașului, la unchiul, la cumătrul, la nepotul și la toți oamenii avuți din sat. Când vin săracii la rând, s'a isprăvit. La ospățul mortului iar, gazdele cele bune sunt în frunte, săracii după ușa, și tocmai cei lipșiți capătă nimica.

„Asta se chiamă pomană!

„Dar să vezi.

„Radu e om sărman. Casa lui e într'o rovină, ușa mică, cât abia întri, podul plecat, de te lovești

de grindă, păreții, firește, jilavi până sus, ferestrele niște găuri și cu țâpă. Aierul nu poate pătrunde în astă gaură, razele soarelui n'au pe unde intra. Radu n'are lemne să facă foc. În curte e o baltă unde se topește cânepa vara. Umezeala și aierul putred atacă sănătatea bietului om. El cade la pat și moare. Văduva amărâtă rămâne cu șapte copii mărunți, toți la ochi cu urdori, la grumazi cu gălci, la gură cu bube, și li curg urechile. Se vaietă cu toții că n'are ce li da de mâncare.

Cei mai măricei iese în sat și cerșesc. Întâiu toți li dau câte ceva, și a doua oară, și încă, dar lor li trebuie totdeauna să mănânce, și pe urmă cine să li tot deie? Incep pe rând a căpăta din casă în casă pumni în loc de știuci. Cerșind, ei văd unde e securea, sfredelul și alte lucruri ale oamenilor, și, când nime nu-i mai miluește, fură una sau alta, ca să capete pe ele de mâncare. Așa satul crește șapte cerșetori ori șapte hoți. Oh, până se fac aceia mari, câte pomene au făcut sătenii, rând pe rând, din care însă cine a avut folos? Nu cumva sufletele răposaiilor? Adevărată pomană ar fi fost să fi ajutat pe Radu a-și face casă sănătoasă, ca să nu prăsească copii sluți, apoi, după ce l-a luat Dumnezeu, să șteargă urdorile copiilor, unul câte unul, a-i lua în casele sale, a-i trimete la școală până la doisprezece ani, și apoi a face dintr'înșii oameni folositori societății, nu însă a-i lăsa să fie râie și lepră.

„Se vaită oamenii că sunt săraci. Cine are două palme sănătoase, e bogat!

„Să calculăm cu ce e folosit săteanul în timpul de azi. La 1848 era iobagiu; lucra domnului pământesc cu mămăliga sa 104 zile pe an. Să pre-

țuim ziua cu 5 duce și mâncarea cu alte 5 duce, face pe an 104 fl. vechi, căci așa umblă acum prețurile cele mai moderate.

„Să calculăm dijma numai 25 fl. vechi, lucrul drumului 10 fl., administrarea la magazin, „pre-juncture“, zile de vânat, de dijmuit și alte mărunte, 10 fl.; fac cu totul 150 fl.

„Acestea sunt greutăți acuma cu totul șterse, și în astă măsură cel mai de rând iobagiu, pe lângă darea, în adevăr ceva mai puțin de atunci, le prestă.

„Să calculăm acum greutățile de astăzi, și nu la unul de mijloc, ci la gazda cea de frunte: nu se suie la 50 fl.; așa dar fiecare e în profit cu 100 fl. până la 120 fl. Tot așa și grănicerul. El făcea două ronduri de plaiu, cu dus cu venit: 40 de zile, 2 de gardă: 30 de zile, 2 de ordonanță: 12, apoi muștră, revisiuni, conseripțiuni, drumuri și pre-juncturi de pomană nenumărate. Oare nu era și aceasta destulă iobăgie?

„Dar ce am zis? Oamenii au câștigat zile, apoi doară zilele vor fi bani!

„Omului nostru nu-i place a merge la lucru, el pipă zilele lângă muiere la foc, ori le doarme supt pom la umbră, sau le bea la Jidovul în cărciumă. Apoi să nu fie sărac? Să nu fie prost?

„Am zis că sărăcia urmează din prostie.

„Vedeți, dulcii miei, unde e rădăcina răului.

„Noi nu am fi săraci dacă am ști trăi, apoi, ca să învățăm a trăi, ni trebuie învățători, dar nu învățători cu opinci, nici învățați din tot — feciorul popei, sau al judeului, cari știu numai buchile lui Chirilă, căci, până vom avea de aceștia, nu vom învăța nimica, pentru că ei nu știu nimica, „și a conduce orb pe orb, cad amândoi în

gaură“. Și de aceea se îmbie cu dascălia iefteni și așa vă place, pentru că în prostie prețuiți mai mult boul decât pe copil.

„Apoi un dascăl bun nu se plătește cu 7 ori 1 fl. pe an, cum văd că în cele mai multe sate s-află, — de-i e scârbă omului să-și scoată digură, văzând că purcariul satului are de cinci ori mai mulă simbrie.

„Tot insul a câștigat din mila înălțatului împărat o sumă de 100 fl. pe an, — deși în zile, adevărat, însă zilele se pot face bani, dacă sunten oameni și iubitori de lucru. Din aceștia să dea unul numai 5 fl. la învățător, și vom căpăta în tot satul o lumină, un adevărat tată la copiii tuturor, și ne vom lumina.

„Un învățător bun nu bagă copiii cu părul în părete, nu-i pune cu genunchii pe boabe de cucuruz, nu ține bățul după ușă, nu-i bate cu linia peste unghii, nu-i scutură de urechi, nu-i încuie în școală, până dascălii d-voastră se duc la birt, și apoi vine beat în școală de omoară și cele mai bune simțuri ale copiilor —, apoi și d-voastră vă place să duceți pe învățător la birt să vă caute acolo. Mai încolo învățătorul bun nu ține copiii toată ziua în scaune sau în picioare (că, mult nepăsători ce sunteți, nici scaune n'aveți în școală), că prin asemenea pășuri din atâția prunci își face atâți vrăjmași.

„Dascălul procopsit învață copiii una sau două oare mai mult glumind decât serios, apoi iese cu dâșii pe supt sălcii la râuri, la câmp verde, la umbra pomilor, cântând „Deșteaptă-te Române“. Acolo, unii se joacă de-a pila, de-a petrecul, de-a gaia, o oară, alții, mai deștepți, în jurul învățătorului ascultă lecțiuni despre unele și altele plante

ale naturii, apoi face gimnastică cu băieții ca să se deprindă și să li se întărească mădularele. Învață băieții și fetițele cântece, jocuri și danțuri mai nobile, căci numai cu acest metod se va prăsi o generație mai aleasă. După ce s'a încălzit, îi scaldă în râu, și-i învață a înota. Apoi scot mămăliguța din traistă, și prânzesc pe iarbă verde în companie, unde cei mai avuți dau și la săraci, mai învață un ceas, două, și apoi se întorc acasă, că e seară.

„Iarna, e greu săracilor a trimete toți copiii la școală, căci n'au cu ce-i îmbrăca și încălța, însă vara pot să-i măie desbrăcați și desculți, pentru că e cald.

„Alt folos de școală, vara, este că, părinții mergând la lucrul câmpului, lasă copiii în grija învățătorului, și sunt siguri că nu-i mușcă vre-un câne, nici că vor cădea în vre-o fântână, sau că-și vor sparge capetele. Apoi nu trebuie să meargă la școală numai băieții, ci și fetițele. Căci neamul românesc nu se va civilisa mai înainte de ce se vor cultiva femeile, până când nu vom vedea în fereastra fiecărei colibe oale de flori; apoi cine nu umblă la școală nu iubește florile, și firește că, cui nu plac florile mai alese, nu-i place nici lucrul mai ales. Izma, busuiocul și ferfenii sunt de ajuns: acestea sunt florile iobagilor; li-au trecut timpul. Muierile la sate nu știu fierbe un punct de carne, nu știu spăla un blid, nici a șterge o masă; apoi să aștepti de la dănosele să prăsească o viță mai aleasă! Cum este cu izma și busuiocul, va să zică cu datina veche, așa e și cu numele copiilor.

„Dacă-i vom boteza tot cu numele Ioan, apoi Ioan e purcar, Ioan e văcar, Ioan cerșetor; la

cine să rămnească copilul? Altceva ar fi când li-am da nume mai nobile, căci cel puțin ar întreba pe cine a mai chemat așa, ca să-i imite faptele și să se adopere (sânguiască) a-și îmbunătăți starea. Acestea sunt lucruri puerile, zic unii fie, dară e bine să începem de aici, căci cine nu se pricepe la lucruri mici, de mari nu va fi apt nici când.

„Am zis că suntem în mare câștig în ziua de astăzi, pe lângă sarcinile de oarecând. Și alt câștig avem, cu mult mai mare. Oarecând ne serviam cu limba maghiară, în anii din urmă cu cea germană, astăzi, darul Domnului, cu cea română, cu dulcea limbă a mamei noastre, folos mare și nestimat!

„Mergea Românul, în 1848, la d. F., ca să-i facă instanță ungurească, și căuta să-i deie pe dânsa 5 fl.; mergea după aceia la doctorul G.: i-o făcea nemțească, și-i da pe dânsa 5 fl. Astăzi merge, vedeți câștigul limbii, — la d. R.: și-o face românească și dă pe dânsa 5 fl.

„Acuma cum să nu salte Românul de-atâta hasnă? Jalba ungurească, jalba nemțească și jalba românească e tot cu 5 fl.

„Vedeți, dulcii miei, că, cum am câștigat o grămadă de zile, care le bem sau le dormim fără folos, așa am câștigat și limba, care nu o știm, și prin urmare nu ne putem folosi de dânsa.

„Să ne venim în fire, să ne desfacem de lene, să ne scuturăm de prostie!

„Omul e om numai când știe carte. Învățătura îl face domn peste dobitoacele pământului, altminterlea e singur dobitoc, și, de i-ai dărui lumea, el tot nu va avea nimica!

„Până vom trimite copiii noștri cu boii, cu va-

cile, cu porcii și cu găștile, ei nu se vor ridica mai presus de acele dobitoace și nu se vor pricepe mai mult decât ele.

„Iobăgia a căzut, dar oamenii acuma, în loc de a iobăgi de silă, iobăgesc de dragoste, și nu spre a se folosi pe dânșii, ci se țin, ca orbul de gard, — de obiceiurile rele.

„Toată comuna are pământuri mai bune și mai rele.

„În loc de a lucra pe cele bune în tot anul, ei au trei hotare. Lucră odată cele bune și altă dată iobăgesc la cele rele, care nu li aduc sau numai foarte puțin noroc, pe când cele bune în ogor produc pălămidă.

„Ați auzit de la părinți că locul trebuie să se odihnească. Bine, dacă n'ar crește iarba și pălămidă pe dânsule care tot atâta vlagă store ca și bucatele sămănate.

„Eu cunosc țeri unde nu e ogor, și acelea nu-tresc de zece ori atâta poporație în proporție cu țara noastră, și de bună seamă nu-i ținem noi cu produsele noastre, unde se odihnește pământul. Sătenii noștri fac la țarină cât e anul, și în fiecare vară prăpădesc lemne tinere, cu care s'ar servi o generație întreagă. Pentru ce să iobăgești la țarină și să strici pădurea? Nu pentru alta, ci ca văcarul, boarul, vițelarul și porcarul de-o parte apoi jitarul și veghetorul de altă parte să poată dormi și să capete simbria degeaba, căci, dacă sunt puși a păzi, apoi de ce să faci garduri la bucate? Priviți la șesurile Banatului, Ungariei, României, unde nici pomană nu e de asemenea garduri, și totuși bucatele cresc nevătămate. Vezi bine, păzitorii nu lungăresc cât e drăguța de zi de vară la somn și în birturi.

„Astea sunt, bunii miei, sfaturile mele, care însă ar trebui luni spre a vi le putea întinde cu de-a-mănuntul și d-voastră minte spre a vi le putea însuși și urmă după dânsle.“

Și „cu ocasiunea solemnei încorporări a domeniului Branului cu districtul Țerii Făgărașului“, Drăgușan vorbește, la 30 Maiu 1863: el pune în vedere Românilor, scăpați de supt un aspru regim nepopular, că poate-i așteaptă patruzeci de ani ai căinței până să intre cu adevărat în rândul neamurilor, având în frunte oameni în stare a-i duce la bine. „Noi am pribegit destul“, spunea el cu durere, „am cerșit pânea altora, și ni-a fost amară... Să mergem pe picioarele noastre, după călăuzii noștri, așa cum îi avem, și vom ajunge la țința dorită (1).“

III.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Membru al Dietei Ardealului, ca deputat de Hațeg, Codru vorbia la 20 Septembrie 1863, declarând de la început că „nu știe nicio boabă ungurește“, cerând să se respecte în administrație drepturile limbii românești pe care o vorbesc două treimi din locuitori și o înțeleg ceilalți (2).

La 1-iu Iulie 1868 el vorbia în Sinodul ortodox al Făgărașului, arătând ce se poate numi un popor civilizat. Era încredințat că Românii vor merita în curând a fi numiți astfel, poporul fiind „dotat cu mari talente,—în genere blând, docil și de o moralitate exemplară“, lăsându-se la o parte vișiile, căpătate, al nepăsării și beției. Clasa cultă însă suferă de „lipsa de caracter“, căreia, orice s'ar zice, „nimica nu-i poate

(1) *Telegraful Român*, XI. 42.

(2) Manuscrisul d-lui dr. Drăgușanu, pp. 35-44. După manuscrisul am întrebuințat și celelalte articole.

servi de scusă". Educația e chemată a fructifica însușirile și a înlătura pe încetul păcatele. Lăudând așezământul sinodal, el vorbea de „școala amărâtă” ce se păstrează în Făgăraș, „patria lui Negru-Vodă”, unde ar trebui „o școală capitală centrală”, fie și cu ajutorul „unei colecte la frații noștri din România”, unde, adaugă el, „am cunoscuți mulți bărbați generoși”. „Reuniuni libere de temperanță”, adică de înfrânarea de la băuturi spirtoase, ar folosi și ele mult pentru însănătoșirea nației. Și una și alta s’ar face supt scutul Sinodului (1).

La 1/13 Septembrie 1869 vice-căpitanul avea bucuria să-și inaugureze „școala capitală” din Făgăraș, pe care o numi „școala Radu Negru”. În cuvântarea ce o țină atunci se vorbește de educația integrală care nu dă totdeauna oameni superiori, formează totuși un popor. Cultura străină dă suflete înstrăinate, care ajung a urî neamul lor, pe care în chip firesc îl văd tot așa ca și străinii la cari au învățat. Unii merg până acolo încât își ascund și originea (2).

În același an, încă din 9 Mart, Drăgușanu vorbea alegătorilor săi, „boieri” și alți săteni, strânși la vre-o 500 în biserica ortodoxă din Făgăraș. El arăta obârșia neamului și-i schiță pe scurt dezvoltarea peste munți. În vremile mai nouă el pomenia faptul că până la 1860 „Românii n’au gustat recunoștința pentru sacrificiile lor, cu 40.000 de suflete căzute în războiul civil, pentru apărarea Tronului contra Maghiarilor”. Față de desconsiderarea Românilor în cea d’întăiu dietă ardeleană după restabilirea Constituției (1860), prin care se făcu unirea cu Ungaria, față de lipsa de rost a deputaților români în dieta comună din 1865-8, el recomandă abținerea, pasivitatea, hotărâtă în consfătuirea de la Miercurea, legea electorală nouă

¹ *Federația*, n-1 104/2-9, 24/12 Septembrie 1869. Scriitorul citează cartea sa „Regulamente pentru varășii și decurii”, 1864.

² *Federația*, 1869, n1 9, 105/1-08, din 26/14 Septembrie.

În 1870 scriitorul nostru vorbește la congresul bisericesc, laudând în Șaguna, pe „trimesul Providenței“, apoi la Beclean ca vicepreședinte al „Asociației“, cerând nouă arme pentru „noile primejdii“ ce amenință neamul, arme care se pot afla în arsenalul culturii naționale.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Încă la 1871 Drăgușanu ocupa funcția sa administrativă. La 1880 trecea la Sibiiu, în serviciul averilor grănicerești.

Moare în Novembre 1884, după comunicarea fiului său, d. dr. Emil Codru Drăgușanu; mormântul lui e la biserica din Groapă.

Viața sa întreagă fusese îndreptată după ideile pe care le trezise în suietul său de tânăr civilizația apuscană, cunoscută în toată întregimea și valoarea ei, ideală și practică.

E un învățământ în aceasta, și cu semnalarea lui încheiu aceste rânduri menite să atragă atenția din nou asupra unui om de talenț care a fost și un om de bine (2).

¹ După manuscriptul citat, pp. 62-72.

4. soția răposatului dr. Ion Turcu, care a descris excursiile sale pe muntele Făgărașului, era fiica lui I. Codru Drăgușanu și s-a căsătorit în 1850 cu Elena Georgescu din Bâriad.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

S C R I S O R I

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Câmpulungul României, Iunie 1835.

«Noch in meines Lebes Lenze
 Ward ich und ich reiste aus.
 Und der Jugend frohe Tünze
 Lless ich in des Vaters Hause.»
 (Schiller, der Pilgrim.)

Ni-am jurat, dragul meu, prietenie veșnică, și cruda soartă ne despărți. Dar, din partea mea, să nu sufere nicio scădere. Până ne vom revedea, voiu să te întrețin cu corespondența,—și, iată, încep a-ți descrie plecarea de acasă, sau, mai bine, antecedentele ei.

Azi is opt zile, — era la patru după amiazi, — scrisesem toată ziua în cancelaria companiei. Căpitanul Dobay mă certase, pentru nimica, cu multă asprime, de tânăr dându-mi gust de disciplină militară, starca spre care, din naștere, eram menit, dar și jurăiu a n'o îmbrățișa nicidecând.

Ieșiiu la câmp, fierbând la gândul ducerii, de mult socotit. Luăiu direcția spre Olt, și-l trecui, la moara birăului, cu luntrea, apucăiu pe coastă și ajunsei la Lecuriciu, lângă peștera cremitului, unde, abia răsuflând, mă așezăiu pe piatra cea mare.

Innaintea mea era Țara Oltului, ca o grădină măreață, întinsă, ținută de Carpații Făgărașului, de culmea Perșanilor și de malul ardelean, formând râpa dreaptă a Oltului, de la Măgura Craiului până la Tâlmăciu.

O, țară mândră, din care nicidecând nu ieșisem! O,

munți gigantici, cu poale verzi, întinse, cu brâu negru de brădet și albi la creștet, desemnați de Creator în șir regulat, ca o falangă de armată! O, râuri limpezi și tu, principele apelor transilvane, Oltule! Azi poate vă privesc pentru ultima oară! O, panoramă fermecătoare, când te voiu revedea!

Soarele se apropia de Apus și, cu razele oblice, auria vârful de granit prefăcut în shisturi sure prin intemperiiile seculare și milenare în regiunile înalte. Din punctul unde mă aflam, stăpânam cu vederea Gârbova Veneției și Măgura Cocleana. Grânele verzi pe larga luncă a Oltului ondulau de lina boare a serii ca apele unui lac întins. Parfumul de sulfină și mi de alte flori inunda aierul ca un balsam răspândit de zefir.

În satul vecin, supt picioarele mele, unde petrecusem șapte ani învățând carte și practicând la cancelaria militară, trăgeau clopotele de inserat, și sunetul metalic, vibrând, ajungea până la culmea unde eram așezat. Nouri înalți în felurite colori desemnau orizontul spre Răsărit, în depărtare.

Mă cuprinse o uimire extraordinară, inima mi se umplu de restriște adâncă, fiori reci îmi pătrunseră tot trupul.

Cugetăiu la păsul ce era să-l fac. Cetisem multe descrieri de călătorie, le rumegăiu în cuget, și numai întâmplări triste îmi reproducea memoria. Mă năpădi plânsul, și amar îmi jăliu patria ce stam să părăsesc. Ideia de mult nutrită era să se realizeze.

Ațipiiu, în sfârșit. Tata, mama, consăngenii, tovarășii, unul câte unul, fantasme plăcute, mi se presintară ca visiuni, și Chirica, Chirica, ea-i însoția pe toți!

O, Chirică, dulce și blândă icoană ideală, și totuși reală, tu nu puteai lipsi, și nici te voiu uita!

Încă tânăr, încă fraged, studiul, lectura și meditația

În singurătate îmi fusescă petrecerea obișnuită. Jocurile zgomotoase și frivole ale tovarășilor nu mă atrăgeau, cutezanța nicicând nu predomină în caracterul meu. Pentru taciturnitate, toți mă neglijau, nimeni nu se interesa de mine, numai Chirica, singură Chirica-mi ținea parte, numai ea mă apăra în toate privințele. Era Duminică, era serbătoare, ședeam pe iarba verde ori pe pălimariu, cetiam Alexandria și poema lui Argheș. Chirica asculta cu o rară atenție. Apoi ne priviam îndelung, ne răsățam și ni vorbiam din ochi, până ce ziua trecea, mai iute de cum am fi voit.

Un vuiet în pădure, un concert al privighitorii, o suflare rece a boareii!

Mă deșteptăiu din letargie, mă ridicăiu îndată, îmi șterseiu fața de lacrimi uscate, și mă coborăiu de vale.

După trei zile, noaptea, fără a-mi lua rămas-bun de la alții, numai cu iertarea de la părinți, dar mai cu un semi-blăstăm al mamei, cu zece dinari în șerpăriu, puține merinde în traistă, cu toiagul în mână, însoțit de Mihul și Grancea, plecăiu să cerc rotundul lumii. Rămas bun, dragă fărțate!

II.

Călărași-Vechi, Iulie 1835.

«Mult is pedepsit dor dor,
Nici noaptea nu pot să dorm
Când ouget să dorm mai bine.
Fuge somnul de la mine;
Când ouget să dorm mai dulce,
Somnul fuge și se duce.»
(Căntec popular.)

Cum îți scrisseiu, dragă, din Câmpulung, plecasem de acasă noaptea. În revărsatul zorilor eram la Poiana Huplii, aurora ne saluta pe Muchea, și, tocmai la amiază, pășiam, peste Cheia Bundel, hotarele Transilvaniei.

Încă odată mă orientăiu, aruncăiu o ultimă privire asupra panoramei Transilvaniei. Cetăți și sate cunoscute — durere! — numai din geografie mi le arătară tovarășii de călătorie ca niște puncte însemnate în margenea verde. Mai vărsăiu un șiroiu de lacrimi pe solul patriei, și, apoi, trecui în o lume cu totul nouă.

Mănarăm toată ziua pe munți, pe văi, peste stânci, maserăm o noapte în înaltele regiuni carpatice, acoperite de nouri și învăluite în negură. Până în ziuă, ridicarăm tarhatul și începurăm a tuli pe Plaiul-lui-Petru, apoi pe Valea-Mare, și, spre seară, ajunserăm margenea verde. Mai vărsăiu un șiroiu de lacrimi pe definitiv în țară, și la oraș.

Mocanii noștri, cum numesc România „țară“, așa zic și Câmpulungului simplu „oraș“, dând a se înțelege că Țara Făgărașului a fost parte a României, și întâiul „oraș“ sau Metropolă a noastră, oarecând, Câmpulungul.

Așa e, în adevăr: amintirile istorice viază mult în popor. Des ni spunea bunul nostru dascăl Crăcană că Radu Negru, herțecul Făgărașului, năvălind cu străbuni de-ai noștri peste munți, aici descălecă, acum cinci sute de ani, și întemeie Principatul „transalpia“.

Câmpulungul e așezat între două colnice frumoase, într'o luncă strâmtă, udată de un râu limpede, ca ale noastre, și are o poziție cu totul romantică.

Era Duminecă. Merseiu la biserică, și, ca diac, cântăiu în strana dreaptă, la serviciul divin.

Notabilitatea locală e boierul Rucăreanu, care se afla la biserică. Dumnealui, după sfârșitul liturghiei, mă chemă la sine și mă dăruie cu doi sfanți. Apoi, peste zi, petrecui cu coconașii, cari nu se puteau mira destul că știu carte cât dânsii, apoi încă nemțește.

Cu repugnanță și nu puțină frică, îmi căută a vizita pe starostele nostru, spișer acolo, care, după o luare de proces-verbal destul de comică, în sfârșit

imi dete recomandatie pentru răvaş de drum la Călăraşi. Imi zise, între altele, că, dacă voiu să fac stare dincoace, să mă apuc de băcănie, — dar, tot odată, să-mi las conştiinţa peste Carpaţi, căci aici toată lumea e hoasă:

— „E o maximă“, zise, „Ulula cum lupis, cum quibus esse cupis“, adică: dacă voieşti a trăi cu lupii, urlă cu ei!“.

Dar, neavând gust pentru negoţ, nu i-am respectat statul. Am trecut Muscelele, nişte dealuri de tot spâne, am curmat trei zile păduri întinse pe şes, trecând şi conăcind prin puţine sate miserbare, apoi, la Ulmii Gagului, ieşirăm la câmp neted, unde ochii nu-ţi întâmpină fără cerul şi şesul cu totul monoton.

Poţi judeca că suma de la „boierul“, tată-mieu, de cinci sfanţi, şi darul de la coconul Rucăreanu, de doi, cheltuiţi în parte pe stafide, masline şi murături de pătlăgele, delicatese mie până aici necunoscute, fără farmec nu putea să țină mult.

Ajunserăm la Puţul Cazacului, lângă Călăraşi, unde tovarăşii se apucară de fân. Cercăiu şi eu câştig lucrând la fân, dar tot nu-mi fu uşor, căci bine ca săteanul cu lucrul n'am fost dedat. Inşă, cum zice Maghiarul: „Ha muszái jo szivel“, „de nevoie faci bucuros“. Mi-a cătat.

Iarba aici e aşa de mare, încât călare nu te vezi dintr'însa, dar fânul samănă a găteje de gard, căci constă din arbuşti şi plante grase cu trunchiuri mai lemnoase.

Văzându-mă nedeprins la lucru, tovarăşii mă aleaseră econom. Li fac mămăligă de meiu, li aduc, cu o gloabă de cal, apă, în burduf, de la Puţul Cazacului, şi li impart porţia de ţuică; apoi, pe când ei cosesc bărbăteşte, li cânt „Desastrele lui Napoleon Bunăparte“, pentru care, fiind încă mic de şapte ani,

luasem mulți cruceri de la răposatul căprar Miclăuș, care încă se lăuda a-i fi dat un pumn la Waterloo.

Dumineca trecută, ca și azi, fuiu în Călărași, — căci trebuie să știi că noi lucrăm cale de o milă afară —, și Mihăiță mă duse la Ceauș Neagu, un Cojan avut și omul cel mai cu vază în sat.

Călărașii-Vechi constă numai din bordeie, care, de almintrelea, pe dinăuntru sunt lipite ca oala și prevăzute cu mobile destul de solide și alese, — dar tot fac o impresie bizară asupra noastră, când știm că la noi numai Țiganii locuiesc în bordeie, pe când aici oameni alminterea plini de bani.

Numele de Cojani, ce-l poartă Românii locuitori pe râpa Dunării, ni spunea dascălul Chirică cum că se trage de la barbarii Cazari, ca și vorba „hoț“ de la barbarii Goți, cari, unii după alții, au frecat urechile Românilor, fără, totuși, a li le rupe!

Ceauș Neagu taman pleca la o nuntă în satul Tonea, pe Borcea, dar, cunoscând bine pe Mihăiță, adăstă puțin; apoi, după ce Grancea mă recomandă ca o raritate „transcarpatină“, de loc mă pofti să-l însoțesc la nuntă. Imi scuturău cât mai bine opincuțele și sării lângă dânsul în căruță. Într-o oară și jumătate curmarăm distanța de vre-o trei mile cu pa-repii mocănești, dând de 'ntregul peste câmp, căci aici nu se țin oamenii de drum, — că nu e.

La nuntă erau toate notabilitățile din prejur și câțiva negustori din vecinul oraș Călărașii-Noi, cu cocoa-nele lor.

După ce se săvârși cununia, se întinse o masă lungă într'un pătul înalt acoperit cu verdeț. Mesenii de loc începură a se încolăci împrejurul ei. Fiindcă la cununie și eu cu succes cântasem „Isaia dântuiește“, mi se dete loc de onoare între Logofeții Petru și Dumitru, ambii arendași, unul la Tonea și altul, cred,

la Coroiu; apoi, peste masă, şedea popa Iordache, duhovnicul de la Măgureni, un minunat teolog, cum vei vedea.

În cântecul lăutarilor, ospătarăm „non plus ultra“, şi începurăm la conversaţie mare. Mă străduiu şi eu din toate puterile a li urmă cuvântul, — că vorbesc aşa de iute, ca şi când dai cu biciul.

Până ce Cojanii şi Cojanele tinere, îmbrăcaţi după moda turcească, dar în pănure vinete, iar fetele strălucind de mătăasă, salbe şi paftale de metal fin, înţinseră o horă jur împrejurul mesei, — cuvântăiu celor mai bătrâni cum mă prinde mirarea că au nişte cară de tot monstruoase, fără niciun cuiu de fier, apoi innalte, să te urci cu scara, că tot omul ară numai cu opt boi şi cu patru poganici, apoi că oamenii lucrează şi Dumineca şi serbătoarea, ca şi cum n'ar fi creştini.

La aceste din urmă răspunse părintele Iordache:

— „E, logofete, a crede Precista, că e, ca noi, pământeană!“.

Ceauş Neagu spuse, ca o minune, că un emigrant ardelean, Banul Huplii, de la noi, aşezat în Călăraşi, lucrează numai cu patru boi şi-i mână din car:

— Să vezi, frate, Ungurenul vorbeşte cu vita ca şi cu Românul! Să vezi vite înţelepte, cum ştiu de cuvânt! Dobitoace, frate, cu minte în ţara aceia!“

Mă mirăiu de lăutarii Țigani, cu cât tact şi cu câtă expresie trag din lăută şi ce duios cântă din gură. Ți-am pus în capul scrisorii trei strofe luate din gura lor, care mi-au atins coardele inimii prin adevărul ce exprimă, — că-s străin şi departe de cei ce doresc!

Acum încetez; mai multe altă dată.

III.

Târgul Călărași, August 1835.

«Vanitas vanitatum, et omnia vanitas.»
(Eclesiastul.)

Auziu, frate, de mic copil, că bietul Avram din Topile, Țigan de la noi, după ce se prinse în cătane și se duse la regimentul Waquant, în fundul Galiției, la câțva timp se apropiă de sergentul-major al companiei, fiindcă pe acele timpuri altul nu știa carte, și-l rugă să-i scrie o carte la părinți acasă. După multe refuzuri și amânări, în sfârșit, fiind sergentul-major odată în toane bune, se înduplecă la rugarea lui Avram, și, luând hârtie și condeiu, pofti pe Țigan să-i dicteze ce voiește să scrie părinților.

Țiganul oftă odată, cu amar, și dictă:

— Scrie odată, d-le sergent-major (strajameșter): „Vai!“.

— Am scris.

— Mai pune odată: „Vai!“.

— Este.

— Și încă odată...

— Bine.

— Dacă e de trei ori „Vai!“, ajunge; pecetluiește-mi cartea și dă-mi-o s'o duc la poștă, că vor vedea părinții traiul meu dintr'însa...

Așa-mi umbla și mie, frate, — de și nu-s legat, ca bietul Avram, de regimentul Neamțului.

Am ascultat bârfelile tuturor mincinoșilor, cari-mi lăudară „țara“, și am venit. Acum caracterul mă face să gust păharul amărăciunii pe deplin, — și voiu rămânea tot în soartă amară.

Tovarășii de mult s'au întors acasă. M'am retras la Călărași, capitala județului Ialomița, și am ajuns supt

aripile părintelui protopop Andreiu, în demnitatea ecleziastică de țârcovnic.

Cum îmi merge, cum trăiesc, vei vedea din alăturatele versuri, — căci nenorocirea face pe om poet:

DOAMNE FEREȘTE!

— poemă —

Din Parnas, naltu-ți lăcaș,
Coboară la Călărași!
Te invoc, o, dulce Musă,
Cu rugarea mea supusă:
Inspir' un adept pios
Să 'ntoane cântu-i duios:
Cânt din Țara-Românească
Viața țârcovnicească.
E ziu', abia Feb răsare,
E arșiță, zăduf mare,
Pare că te și topești,
N'ai unde să te scutești:
Case, bordeie, oboare,
Scunde, meschine, ușoare,
Nu dau niciun adăpost;
Umbră, arbori nu-s, n'au fost.
Duci dor și de apă rece,
Căci nu e; sudori te trece
S'aduci din lazer, mai fiartă,
C'un strat verde și 'nciumată.
Mâncare n'ai cere rară:
Pâne, fie de secară,
Dar, vai, tot la mămligă,
Ca și ieri, de meu, te strigă.
Incai, de-ar fi abundanță,
Dacă poți să faci bombanță;
Este însă cumpătată,
Ca să nu te 'ngrași de-odată.
Fierturi, nu poți să te cerți,
Tot castraveți acri, fierți,
Și 'n Dumineci saramură,
Ca un răsfaț pentru gură.

Poate crezi, nu va fi treabă,
 Să-ți stoarcă puterea slabă
 Din buruieni innăcrite
 Cu mirodenii asprite.
 Ai cugetat, lucru mare,
 Nu stai din mâni, din picioare:
 Până 'n ziuă, mai nainte,
 Mături și ștergi cele sfinte,
 Apoi, des de dimineață,
 De clopote mi te-acată.
 Cetești la psalmi, la canoane,
 Inchină-te la icoane
 Sfârșiși ceasuri, obednița,
 Ad' apă, iea cobilița! -
 „Du-te 'n staul la vizitei!“,
 Imi strigă prota Andrei.
 Iar maica Chiriachi:
 „Ungurene, ești aci ?
 Ajută bucătăreasa!
 Iute, sprinten, pune masa,
 Apoi servește, loane,
 Reverendele persoane.“
 Când mai mari-s ospătați,
 Ții castraveți obligați.
 După prânz sunt trebi o mie, —
 Las' că 'nveși și psaltichie!
 Vine seara, tot necazul
 Uită-l, și cată renausul;
 Un pătul e preparat,
 De țânțari incunjurat:
 Râpa Dunării întreagă
 Pătimeste de-astă plagă.
 De vrei să repausezi,
 Cu balegă tămâiezi,
 Căci te pișcă cu cruzime:
 Te cocoși de usturime!
 Apoi, vai, când plouă mult,
 De pic niciunde nu-i scut.
 Case, bordeie s' inundă
 Și noroiul se desfundă:
 Ca un aluat lipicios,
 Cum pășești, te trage jos.

Când începe-a bate vântul,
 Pare că piere pământul:
 Suflă vara Tranontanul,
 Să răstoarne Bărăganul.
 Ca alte rele, mai crude,
 Sunt miasmele din palude¹,
 Cercetând, din an în an,
 Cu friguri bietul Cojan...
 Aşa-i ţara, aşa-i traiul!
 Vezi cum samănă cu Raiul?
 Acum văz cum au bârfit
 Câţi mi-o au panegirit.
 Deci: de Țara-Românească,
 De treapta țârcovnicească
 Dumnezeu să te ferească!

IV.

Târgoviște, April 1836.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

«Ibi bene, ibi patria»
 (Maximă... germană.)

Mult mi-am bătut capul ca să pătrund pentru ce iubim cu atâta căldură patria, — voiui să zic: locul unde ne-am născut.

Cine nu părăsește locul nașterii, n'are ideie de patrie; el e ca omul în mijlocul pădurii: nu o vede de mulțimea arborilor. Dar înstrăinatul, o, cum învață a o iubi!

Iar mă întorc. Firește că după ce-mi surâde norocul. Decât înstrăinatul, care are pentru sine variația, mai mult trebuie să pătimească cei ce-l iubesc și rămân acasă, căci pentru dânsii e stagnație, care mai mult doare din cauza monotoniei.

„Der Mensch ist ein Gewohnheitsthier“ („omul e un animal al datinei“), a zis un faimos scriitor ger-

¹ Bălți.

man. Și iubirea de patrie e numai o datină, care încetul cu încetul, slăbește, de și, din când în când, natura te ademenește la dânsa.

Te-ai născut într'un sat din cele mai miserabile ai crescut într'o colibă de paie, ai început a gănguri Sanda te-a purtat în brațe, Comșoia ți-a dat urmăr. Întâia dată te-ai jucat pe pajiște cu Lae al Rachelrei, ai auzit pe Giole lătrând, ai văzut pe Murgan venind din ciurdă. Te bate mama, te iea tata pe genunchi. Toate le uiți, toate le ții minte. Cu întâia impresie te faci cetățean în lume. Devii mai mărice. Cercetezi pe mătușă, cunoști casa popii, auzi injurând pe jude. Nouă întipăriri, nouă cunoștințe.

Apoi începe năcazul și grija. Caută să mergi la dascăl. Nu pot uita pe fericitul Nicu al Davistei cu „Sfânta Cruce-ajută!”. O iarnă întreagă învățaser carte la dânsul, știam bucoavna de rost, însă a sloveni cu „buche-azi-ba” nu putusem învăța, până cînd bietul Comșuț, în bătrânețe, aduse sistemul de „a-be-ce” de la Orlat, după care apoi, în trei zile, silabisii cu ușurință.

Blam (umblam) acum în satul vecin, la școala militară germană. Măriuța lui Dumitru, Dumnezeu s' ierte, îngrijia de mine ca o mamă; dar noaptea vedeam pe Giole, cănele flocos părintesc, care întâi mă linsese și-mi luase bucătura din mână. Mă suia în salcia scorburoasă din fundul grădinii și arunca cu pietre în bradul de la poartă.

Biata mătușă căuta să mă țină în brațe, ca să n- cad din pat, visând.

Iată patria, și alevea, și în vis.

Dar să venim la fir:

Să vezi, amice, nici dracul nu e așa drac, cât negri aici Țara-Românească așa rea, cum o vede ochiul nenorocire!

. Puțin după ieremiada poetică ce-ți adresăiu, se întoarse foaia. Un boier de omenie se îndură a mă elibera din jugul bisericesc și mă secularisă deplin, făcându-mă practicant la cancelaria administrativă din Călărași. Așa dar făcui un pas pe călea procopselei, — cum se zice dincoace. Nu numai atât, ci cocorul Sache, — așa se chiamă mântuitorul meu —, într'un minut transformă pe Ungurean în coconăș circasian. Baba Stoica, vecina noastră, și Logofătul Mina, care mai înaintea mereu mă întâmpina cu un dialog sarcastic, imitând graiul (gergul) ardelean, nu mă cunoscură, și mă salutară cu respect. Numai tot „rasa face pe călugăr“.

De opt zile venirăm la Târgoviște, unde are cocorul Sache moșie. Să-ți scriu puțin și de aici, că poate-mi uit până altă dată.

Aici a fost a treia reședință domnească a României, strămutându-se de la Curtea-de-Argeș, ce fusese a doua după Câmpulung. E un loc delicios, așezat pe malul drept al Ialomiței-de-sus; aici apa e limpede, frumoasă, nu ca în județul ce-i poartă numele în Țara-de-jos.

Pe când în toată România nu e o palmă de pământ fără proprietar, în Târgoviște sunt sute de case date, cu curți, cu grădini, în stăpânirea cucuvelelor, apoi multe biserici, mare parte încă întregi, părăsite și un morman de ruine ale palatului lui Țepeș-Vodă, frumos cântate de poetul Cârlova.

Așa trece gloria lumii. Boierii români sunt înjugați de Curtea domnească, și se trag după dânsa, lăsându-și palatele deșerte în vechea Capitală; dar cu drept, că stafia lui Vlad Țepeș insuflă teroare boierilor și prin reminiscență.

Memorabilă pentru mine e Târgoviștea, căci, ca din senin, îmi veni aici gustul să învăț limba francesă.

Coconul Sache are câteva cărți ce mî le puse la dispoziție, și făcuu pași gigantici într'insa. Limba germană nu se gustă în România, și patronul meu, măcar că zice că i-s profesor de germană, nu face progrese mari.

Acum is mulțămît cu soarta, mai mult însă cu patronul omenos, cinstit și bărbat, cu totul altfel decât alți boieri ce cunosc.

Voiu să mi-l ieau de model, — după cum îmi zise dăunăzi Vistierul Dinu Periețeanu: „Ascultă, fătul meu, de coconul Sache, că e omul a te procopsi, și nu te vei mai întoarce la varză acră în Țara-Ungurească“.

Îmi adusciu aminte, la aceste vorbe, de castraveții părintelui Andreiu, și vream a-i spune că, nu numai la noi, ci și aiurca acrimea zilnică te face până și... poet!

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Adio, până la altădată.

V.

București, Septembrie 1837.

«Dâmbovița apă dulce,
Cine-o bea nu se mai duce.»
(Refren bucureștean).

De mult dorisem să văd lumea mare; acum mi-am ajuns scopul. Iată-mă în Babilonul României. Nu-ți scriu figurativ, ci deplin în sens literar. Aici e amestecul limbilor, aici contrastul porturilor și combinația cea mai bizară din toate.

Departe de a vorbi toți străinii românește, în Capitala lor Românii vorbesc limbile tuturor popoarelor cunoscute.

În societatea înaltă domnește limba francesă; cea de mijloc n'a uitat încă neo-greaca, de curând de-tronată; apoi plebea, după cum îi e originea, își exprimă puținele idei sârbo-bulgărește, germano-ungurește, italo-spaniolește, muscălește, turcește, etcetereste, — numai rar românește.

În port: giubeaua turceaască, ișlicul armenesc (o căciulă cât ciubărul, de piele de miel sur, numită în batjocură: „tombatera“), apoi ciacșirii roșii rivalisează cu dulama circaslană, atila maghiară și fracul germano-frances, nu rar căptușit cu atlas roșu. Tot așa e cu încălțăminte: cizme roșii, meși galbeni și cipici negri, europeni.

Ceva pitoresc e portul Grecilor: de postav roșu, cu găietane de fir, și fustanțele albe din patruzeci

de coți; apoi al Arnăuților: cu poturi de zece coți, încrețiți, tot roșii, și cealmă de șaluri tripolitane vărgate.

Mai mult ca orice, sunt aici caleștele, care durăie ziua, ncaptea, până te asurzesc, căci boierii n'ar face un pas pe jos. Causa e aproape de minte, și un turist frances caracteristic o cuprinse în aceste vorbe: „Bucureștenii o jumătate de an frământă și altă jumătate mănâncă!“, — făcând astfel alusie la tina cea multă, iarna (se înțelege, când nu e înghețată), și la pulberea cea cumplită, vara, niciodată măturată.

Din altele, precum e cea mai mare parte a țerii, și Bucureștii sunt întinși, ca o plăcintă, la distanță nemăsurată, pe amândouă malurile Dâmboviței, ale cării unde dulci sunt limpezi ca braga (un terciu de făină de meiu fermentat, băutură națională orășenească, foarte sățioasă).

Străzile Bucureștilor se cheamă poduri, căci oarecând erau podite cu lemn, dar acum se pardosesc cu piatră, adusă, cu multă greutate, de la munte, căci nicăiri nu e șosea în țară. Ca să-și rămăie consecvenți, aş sfătui pe Bucureșteni să li zică de acum „gavate“, căci ar corespunde numirii limbii iudaice, după Evanghelie.

Nobilii români se numesc boieri (bolieri, adecă Bulgari; sic!), amintind regatul bulgaro-român, când barbarii bulgari subjugaseră pe Români și trăiau din sudoarea lor. Și azi boierul numește pe sătean: „Mă Române!“. De o parte și acum e adevărat, căci puțini boieri sunt de viță curată românească; iar cei ce sunt, în adevăr, Români, — ca Isus Navi, cerând soarelui să stea, — așa se țin de expresia îndatinată, și cred a fi de pănură străină, bulgară ori greacă, nu română.

Magnații țerii petrec toți în Capitala București, și, prin viața lor sedentară, tigoresc amar de trânji, căci

și mișcarea cea puțină o fac numai întinși în calește.

În stil de Curte, boierii de frunte se zic protipendari, adică din cele cinci clase de la început, apoi boierimea mărunță e legiune în clase și număr.

Cel mai mare rang boieresc e Banul, ce înseamnă Domn suveran; dar încă de la Mircea-Vodă Banatul s'a-mediatisat, și Banii sunt titluri deșerte date de Domnul Ungrovlahiei. Vin apoi Vornicii (portarii), Logofeții (cancelarii), Vistierii (cămărașii), Clucerii (chelarii), Agii (tribunii), etc., cari toți poartă bărbi, dacă au costumul turcesc.

Boierii mărunți au titluri foarte variate. Mai des sunt Păharnici, Serdari, Pitari, etc.

Toate aceste ranguri se dau de Domn pe viață, și imunitățile se transmit prin succesiune numai la fii, mai departe nu.

Afară de această nobilime, care se bucură de toate drepturile și imunitățile, ca și magnații noștri, sunt în țară și nobili moșneni și mazili, ce corespund pe deplin cu boierii noștri olteni, scutiți și nescutiți, apoi cu „bockoros“ și „hét szilvás nemes emberek“ ai Maghiarilor.

Boierii mari sunt patroni și cei mici, clienți (zi: ciraci) ai lor. De aceia cei d'întăiu zic cestora „ciocoi“, adică lingăi. Însă Românul de rând nu alege: lui i-s toți ciocoi.

E datina aici ca oricine să te patroneze și să-ți făgăduiască procopseala (înnaintare), numai să-i înmulțești cortegiul, pentru mâncare, și băutură: care e ca și de pomană de ieftenă.

Ieftenăitatea alimentelor se poate judeca din unitatea copioasă a măsurilor și unitatea meschină a banilor.

Ducatele (cerealele) se vând cu chila (una cât șapte găleți ardelenene), vinul cu vadra (de zece cupe una),

carnea cu ocaua (de doi funți și un șfert). Apoi unitatea banilor e leul (de opt cruceri în argint), și subîmpărțirea e paraua, adică a patruzecă parte.

Despre curiositățile cetății București nu-ți scriu multe, căci, după cum sună refrenul, gustând apa dulce, de aici poate nu mă voiu mai duce, și, cu timpul, se vor adăogi. Atâta însă menționez, că cel mai frumos monument arhitectonic, Turnul Colții, construit de Suedesii lui Carol al XII-lea, e ruinat de cutremur, că în București nu e nicio piață publică frumoasă, că lângă cele mai pompoase palate stau niște vizunii grețoase, apoi în mijloc are grădina Cișmegiul, constând dintr'un lac de broaște și lipitori.

Spunându-ți de alte persoane și lucruri, să nu mă uit și pe mine, biet. Am schimbat patru meserii, și-s la a cincea. Mă tem că, întocmai ca Gil-Blas de Santillana, a cărui istorie tocmai o cetiiu, sunt ursit a le lua pe toate în revistă. Fie, ducă-se; m'am deprins cu răbdarea, nu prea-mi pasă.

Pe coconul Sache, după ce văzuu că pe sine nu se poate procopsi și că în deșert aş aştepta delungul, ca spânul după barbă, îl părăsiu. Imi dădu drumul, zicând: „Nu te opresc, fătul mieu, caută-ți fericirea; dar nu uita că în țara noastră meritul n'are preț, numai porc-de-cânele înaintează. La urmă, mai bine e drept în osândă, decât mișel la onoruri“. I-am pupat mâna, după datină, și i-am făgăduit serbătoarește că nu-i voiu face rușine preceptelor solide nici când.

Acum ajunseiu supt aripile cocoanei Smaranda, care încă-mi promite procopseală. De vrei, crede, dar eu prevăd că deșartă-ți va fi credința. Adio!

VI.

Carantina Șupanec, Octombrie 1838.

«Tandis que j'ai vécu on m'a vu hautement
Aux badauds effarés dire mon sentiment,
Je le dirai encore dans les royaumes sombres :
S'ils ont des préjugés, j'en guérirai les ombres.»
(Ultimele versuri ale lui Voltaire.)

De când nu ți-am scris, sunt treisprezece luni de zile. Intr'acestea multe mi s'au întâmplat. Acum is pe cale în lumea cea mare, și cred că-mi voiu sătura dorul de experiență. Merg la Viena, și fac parte din cortegiul lui Vodă, ce călătorește „incognito“, supt numele de colonelul Sanders.

Așa fac Domnii în călătorie, dar, toată lumea știind cine e, tot atâta ar fi când eu, spre exemplu, aș călători „incognito“ supt numele Măriei Sale.

„Amor incipit ab ego.“ Să-ți scriu mai întâiu de mine. Știi că încă din Târgoviște-mi insuflase geniul cel bun să mă ocup de studiul limbii franceze. În București am innaintat foarte, și, din primăvara acestui an, frecventăiu și Colegiul național Sf. Sava. D. director Poenaru mă examinează, și, aflându-mă demn, mă clasifică la a treia clasă de umanități.

După examenele de vară însă observăiu că merg prea încet, și preferăiu studiul privat în singurătate, având biblioteca patronului actual, d. C. C., la dispoziție.

Așa m'am familiarisat cu autorii francesi, și mai ales cu Voltaire, lumina veacului trecut. Stilul frances e

foarte natural, și ușor poate cineva să învețe limba, dar cu pronunțarea nu mă laud, căci îmi lipsește conversația.

Rangul social nu-mi e tocmai strălucit; mă indemnizez însă în spirit, și, văzând turma lingăilor la Curte și a parasitilor adulatori, îngreșat, — de și în umilința vameșului —, cu satisfacție internă zic, ca Fariseul: „Mulțămescu-Ți, Doamne, că nu-s ca unul din aceștia!“.

M'am obișnuit cu o răbdare și abnegație extraordinară, pe lângă o stăruință de fier, și storsei până și stima patronului meu, care, de și nu mi-o arată în față, din sumeție, morgă aristocratică, sigur știu că o profesează. Nu de mult, vorbind cu Vodă, în cuget că nu pricep greaca, zise despre mine: „Oreo pragma, avtos ine chinos“ („curat lucru, ăsta e cinic“). Și, în adevăr, is cinic cât se poate, numai studiul mă interesează, alt nimica.

Cu toate acestea, să venim la șir, să-ți scriu și magnificența călătoriei noastre până aici, pentru că mai tare te va interesa. Nu cugeta însă că, zicând: „a noastră“, — ca musca din fabulă, ce, așezată în capul proșapului, credea că singură trage carul —, aș voi să reduc lucrul la mine. De Vodă mi-e vorba, de călătoria domnească, căci știi cum că fac parte din suita Măriei Sale.

Era o dimineață frumoasă, boierimea toată adunată la Palat. Vodă-și lua rămas-bun, și, între felicitările cât se poate mai specios participante ale curtenilor, se așază într'o carăță inhămată cu doisprezece cai albi, cu hamuri roșii. Petrecut de vre-o sută de trăsură și o ceată impunătoare de dorobanți, supt conducerea Marelui Agă (polițaiul Eucureștilor), ca fulgerul ieșirăm pe Podul Calicilor, care cu drept s'ar putea numi Strada Banatului, și, în scurt timp, ajun-

serăm la întâia stație, pe drum natural, dar alături de o săptămână potrivit și măturat mai tot, prin două rânduri de popor. Ne mai asurziră cu strigăte de bucurie, — de bucurie, zic, poate numai comandată, căci văzuim odată, la Călărași, cum se prepară, la recepția lui Vodă, cu biciul, și cum brutarii fură constrânși două zile a vînde jîmblă în loc de pâne, ca să se convingă Măria Sa de bielsugul țerii, — un mijloc adus din Rusiă, unde contele Potemchin făcuse colonii de case zugrăvite, spre a arăta Impărătesei Ecaterina că e țara împoporată.

Alaiul cel mare își luă concediu la stație și, rămânând numai cortegiul restrîns de câțiva miniștri și noi, cei meniți pentru însoțirea depărtată, din poștă în poștă furăm întâmpinați de administratori și sub-administratori (solgabirăii locali) și de popor. Tot cu cai albi, pe alocuri înhămându-se câte douăzeci și patru la carăta domnească, ajunserăm seara la Craiova, Capitala Banatului Severin, unde ne aștepta cocoana Bibeasca, matroană avută, cu ovații rare. Aici maserăm noaptea, și, a doua zi, cercetarăm cetatea. Craiova, ca și Târgoviștea, e avută în ruine, vechi și moderne, poporate de cobi nocturne; n'are nimic însemnat, fără grădini întinse și locuinți rare.

De aici, spre hotarele țerii, monotonia șesului se preface în undulații, apoi în colnice, care, la Cerneți, o cetate nouă, construită, în mare parte, din ruinele Severinului, aflătoare împrejur, devin adevărate dealuri, ca la noi, în Transilvania. Pe o ridicătură, în fața cu Cerneții, se înalță din nou cetatea Severinului, unde, până acum, e numai o casă a colonelului Solomon. Alexandru Sever Impăratul se zice că ar fi fost întemeietorul cetății vechi, din care până acum a supraviețuit numai un turn dărâmat.

Trecând pe lângă Adacalè, numită și Orșova-Nouă, în douăzeci și una de salve de tunuri întâmpină Pașa

pe Măria Sa Vodă. Era însoțit de câțiva ofițeri turci, toțidecorați, dar foarte triste figuri, în uniformă europeană, fără cravată la gât, și bruneți ca Țiganii.

Un Aráp (Negru) servi, în felegene de argint, cafea, o puse pe un scaun, în mijloc, de unde Vodă și Pașa, unul câte unul, luau felegeanul, apoi se așezară amândoi la distanțe respectabile, spre a nu se atinge, din cauza carantinei, și convorbiră puțin, prin mijlocirea unui dragoman, cu nesfârșite temeneli reciproce.

De șase zile acum suntem închiși în Lazaret, stăm adecă supt observație de ciumă, și mai avem patru până vom scăpa de aceste încăperi triste.

Lucru curios: ca să între în România, transdunărenii țin adevărata carantină (observația de patruzeci de zile), iară, spre a intra de-a dreptul în Austria, numai douăzeci și una; dar, cu toate acestea, pe noi, Românii, încă ne mai supun Nemții la contunacie de zece zile. — probă, aceasta, cât de puțin sunt stimate instituțiile românești.

Ne-ar omori urâtul; avem însă un servitor hazliu, anume Cazanovici, care, atât cu glumele, mai ales însă cu limbagiul său bănățean, ni face petrecere. Asemenea om e o comoară în carantină, care samănă cu arestul cel mai aspru.

— „Nu te duce acolo, Măria Ta, că te molitfești!“ (va să zică: te molipsești), — zise odată lui Vodă, la preumblarea zilnică ce făceam innăuntru închisorii, și trase pe Vodă de mânecă innapoi. Când întreba cineva, spunea că „Vodă a tunât în sobă“ (adecă a intrat în odaie!). Așa expresii ne fac să ne umflăm de răs!

Curios se exprimă și Românii munteni. Fiindcă noi ieșim din țară și mergem în Austria, cine și-ar putea inchipui că toată lumea zice: „S'a dus Vodă innăuntru!“?

Aşa arată această expresie: că România a fost obișnuită a atârna de undeva, și că a atârnat cândva de Austria, — precum și expresia noastră, când ieșim de acasă și zicem simplu: „Mă duc în țară“, adică în România.

De o parte, nu e fără miez această expresie, căci, cu tot dreptul, Europa cultivată se poate numi „înnăuntru“ și ținuturile barbare „afară“, — fiindcă și în Evanghelie se zice: „întunecul din afară“, măcar că întunecul domnește mai ales înnăuntru spațiilor mărgenite.

Destul, în București cine a fost „înnăuntru“, apoi câștigă vază și se arată cu degetul, ca și cum ar fi de altă speță.

Și eu îmi voi deschide ochii, ca să pot istorisi multe la întoarcere, și să nu pat ca oarecare coconăș ce fusese „înnăuntru“ până la Paris, iar întorcându-se, începu a-și arăta mirarea cum acolo luna era alminteri ca aici. Această făcu pe tată-său a-i zice: „Dragul tatei, te-am trimes bou și mi-ai venit vacă!“.

VII.

Viena, Decembre 1838.

«Extra Hungariam non est vita:
Si est vita, non est ita.»

În credința, iubite, că tu te-ai interesa ca de toate mai mult de mine, de nu altminteri, încăi spre a-ți scrie, din când în când, lucruri nouă și frumoase de unde umblu, adese din propriul subiect fac obiect de corespondență, mai ales când îmi lipsește materia sau nu mă ajută memoria.

Acum nu e acest cas. Din potrivă, n'ar fi de cules, ci ar căuta să aleg din grămada mare a materialului.

Viena și Bucureștii! O, ce deosebire între aceste două cetăți! Știi: ca între Dumbravă și Tufele Mierii. Se înțelege că, întocmai ca soarele de planete, așa și această Capitală e încunjurată de corolari corespunzătoare, ce se întind până la marginile Imperiului.

Bucureștii, împrejurați de sate meschine, constând din colibe și bordeie, până lângă barierele sale, e, firește, cetate frumoasă; dar, lângă Viena, ba numai lângă Pesta sau Timișoara, ar face figură de sat, atât în privința construcției, cât și a instituțiilor.

Nu-ți voi face descrieri multe, — ar fi și osteneală deșeartă. De a-ți zugrăvi natura, nu e timpul, dar nici o aflăi unde va mai frumoasă ca în acel colț al Transilvaniei, la noi, în leagănul României.

După altele, voi, sătenii, nu sunteți pasionați pentru romantism și pentru pitoresc, ca noi, orașenii; pe voi

nu vă farmecă asemenea lucruri. Voi sunteți bieți năcăjiți cu câștigul pâinii de toate zilele: de nevoie caută să duceți o viață cu totul materială, ba ultramaterială.

Romanticul și pitorescul pentru voi e un păhărel de vinars, ca pe un moment să vă aline oboseala, după ce, din munte, coborâți traga de lemne la „Caroi“, după ce, în „Lazul Tunii“, toată ziua ați cosit atâta păr-de-porc¹, cât să umpli seara căciula; după ce ați secerat „more patrio“ ovăsul, de cinci policari de mare, în „Margeni“, sau ați îmblătit paisprezece ceasuri paiele mai seci de săcară.

Alminteri e cu orășanul. El șede inghesuit între ziduri, se îmbată de putoarea fabricilor unde e ocupat, se înneacă de pulberea străzilor strâmte și lipsite de aier curat. E și ceva cultivat în școală,—căci așa cere întreprinderea lui pentru ca neapărat să fie.

Orășanul știe prețui avantajile câmpului, când iese la larg.

Aurora tânără, frumoasă, simplă, învăscută în văluri colorate, strălucește printre nourii roșieteci. Zâmbește, în furișarea ei, soarelui răsărind, ce se grăbește a o ajunge cu carul de foc răpezit în undele azurii, eterice. Milioanele de mărgăritare, licărind în vârful fiecărui firicel de iarbă pe fața pământului; suava îmbrăcăminte a plantelor mai ridicate; mireasma miilor de floricele, ce, cu foile răsfirate în chip de compliment, salută pe bălanul zeu al zilei; sonorul și dulcele cântec al ciocâriiilor; în sfârșit, lina mișcare și întări-toarea răcoare a aierului, — toate acestea le vede, le gustă, le simte, și-l încântă cu noutatea, ca un tablou strălucit, măreț. E uimit, e în extas, nu s'ar mai întoarce în oraș.

¹ Un fel de iarbă aspră ca peria.

După colnice, Măriuța, cu sapa pe umăr, cu traista la șold, cu ulciorul verde a mână, în iia albă, catrința vărgată, și desculcioară, sprinten pripește pe cărărușă către „Gruiul Ivănesei“.

-- Dulce copilă, stăi! Cum te cheamă?

— Poftim? Dar ce vrei cu numele meu?

— Mă interesezi, puicuță, mă încânți, ca o idilă în răsățul naturii!

— Ce spui, domnuie? Doară ți-ai pierdut firea?

— Ei bine, leliță, nu simți dulceața, n'auzi cântecul de ciocârlie?

— O, lua-le-ar naiba, cu ciripitul!

— Dar ian să-ți spun frumuseța naturii.

— Lasă-mă, domnule, cu frumusețe de-al de astea! Noi n'avem timp de-așa nimicuri, cată să lucrăm ca să avem mămăligă!

Așa e poporul, acesta e romantismul lui: lucrul și iar lucrul. Apoi lipsa și nevoia nu-l părăsesc, nu se deslipesc de dânsul. Mirare că oare tot e vesel, tot e poet!

— Aferim! — vei zice — bine că mi-ai ales! Iaca lucruri nouă, iaca însemnătăți din cetatea Cesarilor! Și tocmai când? După ce a trecut Brumarul!

Să vezi, frate, e un petec, o fărâmă din patria mult dorită, care și aici o visez și pare că o văd!

Dar să te mângâiu, după putință; dacă aș ști numai de unde să încep, spre a nu sămăna a geografie, sau statistică seacă.

Caracteristica locului în Viena e turnul Mitropoliei Sf. Ștefan. Acesta, din toate făptuirile omenești, e al treilea după înălțime, căci numai piramida lui Cheops din Egipt și turnul catedralei din Strassburg, pe râpa stângă a Rinului, îi întrec. Acest turn fu ridicat, de cinci sute de ani, din piatră, săpată, și în vârf are un

clopot de patru sute de cântare, turnat din tunuri turcești. Apoi fabula sună că temelia s'ar fi încheiat cu var stâns în vin. Fiind vinul așa de acru în anul fundării, Domnitorul, ca să nu se îmbolnăvească stomahurile supușilor bându-l, a poruncit să-l aducă sacrificiu la construcția turnului, — ceia ce și făcură.

E obiceiul la noi, când vezi locuri nouă, a lua piatră în gură; așa și aici, când vii să te sui în turnul lui Sf. Ștefan. Doară nu voiu fi mai puțin curios ca alții. M'am suit, și, lângă mii altele, am scris și numele meu, cât se poate mai sus și mai ceteț. De acolo văzuu cetatea, de patru sute de mii de suflete. Sărace suflete, puse claie peste grămadă! Casele în Viena sunt înalte ca munții, străzile ca niște crăpături între stânci, și locuitorii — să-ți spun și despre dânșii — bălgăie, pe jos, călări și în trăsuri de tot felul, așa de de îndesat, încât gândești: acum, acum se turtesc unii pe alții, — ceia ce, totuși, nu se întâmplă!

Caracteristica Vienesilor e tăcerea. Ei nu strigă, nu vorbesc, ci numai zbârnăie pe străzi, ca albinele în stupi. Minune cum atâtea lovituri cu cotul, pe străzi strâmte și întunecoase, nu-i aduc în dispoziție să facă larmă.

În București, cei ce au ceva de vânzare, și-o strigă pe poduri cu glas mare, asurzindu-te; aici, Doamne ferește, nu.

Vienesii sunt oameni suptirei, ca țarii, — de bună samă căci li e hrana ușurică, din cauza scumpetei; — dar is și sprinteni, ca țânțarii, și nu-și pregetă, întrebând de ceva, a merge cu tine departe, ca să-ți arăte. În sfârșit, sunt îndatoritori și buni, cum se zice la noi: ca pânea cea bună.

Dar cred că-ți va ajunge azi. De aş voi să-ți scriu toate, ți-aş trimete o carte cât Mărgăritul lui Ioan

Gură-de-aur, — știi, în care cetiam la popa de la Brad.

Vodă a fost cam zaif (ușor bolnav) câteva zile, după ce ajunserăm aici, și singur făcui la dânsul serviciul de aghiotant. Intr'acestea l-au cercetat mulți, dar și prințul Metternich, Vizirul Chesarului, — cum zic ai noștri. M'am uitat lung la acest om mare, dar samănă cu toți Nemții.

Nici de cum n'am putut vedea pe Impăratul, și-mi pare rău, căci, peste puține zile, plecăm în Italia, și cine știe când vom reveni.

Poate aș incheia, însă, de oare ce ți-am pus în capul scrisorii un dicton foarte caracteristic al Ungurilor, de și prin Ungaria trecui, pot zice: numai ca Țiganul prin Raiu, caută să-ți scriu cât de cât și despre Ungaria.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Afară de cetăți, nu e mare deosebirea între Ungaria și Țara-Muntenească. Tot acel șes neted ca și peste Carpați, tot acele colibe scunde și rău acoperite, ca și în România, pretutindeni. Dar șesul unguresc e împodobit și cu o regiune de nisip, iar Maghiarii pusteii, măcar că și desculți, poartă pinteni, sunt așa de zângăloși, încât ți-e greață a te uita la dâșii, ceia ce la Români, fie cât de miseri, nu se vede.

Drumurile stau cum le făcu Dumnezeu cu cuvântul; nimeni, ca și în România, nu profanează natura cu lucrul mânilor sale.

Din locurile prin care am trecut, amintesc Caransebeșul, stațiune pretorială a grănicerilor români, unde câțiva ofițeri făcură curtenie Măriei Sale lui Vodă în paradă și-i deteră garda de onoare cât petrecu acolo. Lugojul, cetate comițială, unde am văzut o biserică românească cum nu se află nici în București. Timișoara, fortăreață de frunte, foarte frumoasă, ca un păhar.

Acestea toate sunt în Banatul Timișoarei, țara lui Glad, ducele străvechiu român, — care foarte-mi plăcu.

În Ungaria proprie, am trecut, noaptea, prin Seghedin, unde am mâncat, întâia dată, papricaș, un fel de ciulamă ungurească, ardeiat, să-ți scapere gura și să-ți usture sufletul. Mai trecurăm printr'un sat mare de treizeci de mii de suflete, cu numele Kecskemet, și, apoi, ajunserăm la Pesta, care tocmai luase baie de picioare prin revărsarea Dunării, ce singură o desparte de soră-sa geamănă, Buda.

În amândouă cetățile erau sumă de case pe brânci, fiind construite din material slab, precum: cărămidă nearsă și pământ pisat, căci în partea locului e lipsă de lemne, fiind pădurile depărtate.

Era o nenorocire mare.

Buda e minunat așezată, pe o culme înaltă, și nimic mai frumos decât o căutare de la Palatul Palatinului asupra Pestei, în lungul străzii de lângă mal și a Dunării.

Samănă Ungaria și într'aceia cu România că, deși e adevărat țară avută în toate, locuitorii, cum zice proverbul: „Tot Țiganul își laudă ciocanul“, îi înalță meritele peste măsură.

Zic Românii că: cine gustă apa Dâmboviței, nu se mai duce; zic Ungurii că: afară de Ungaria nu e traiu, și, dacă e, nu e așa bun.

Aceasta vine de acolo, că în aceste țeri alergau lăăturile tuturor națiilor din lume, fiind ele deșerte, apoi aceleași lături devin spuma poporației în ele, și li sug grăsimi, căci nu în deșert se zice: „Bună țară, rea tocmeală“.

Așa, de pildă, toți bărbierii francezi sunt profesori în București, și câți șarlatani doctori în medicină, ce store galbenii boierilor, numai pentru că știu minți bine franțuzește!

In Pesta curteni pe Innălțimea Sa un domn Visz-keleti, despre care auziiu că e un Maghiar învățat.

Cum plecarăm din Pesta spre Viena, începu a ploua, și, pe o negură groasă, ajunserăm. Doar nu vei cere să văd și pe negură, că nu-s năzdrăvan. De aceia, de acolo până aici, nimic.

Acum încheiu scrisoarea, și-ți voi mai scrie din Italia, ce spun toți că e un Raiu pământesc.

Doamne-ajută!

VIII.

Milano, Ianuar 1839.

«Ohi ! Il bel paese,
Che l'Apennin parte,
Il Mar circonda, e l'Alpd.»
(Dante.)

Ți-am scris odată, fârtate, mi se pare, că cred a fi ursif să trec prin toate gradele societății, ca Spaniolul Gil-Bias. N'am crezut, biet, că voiu apărea și ce nu-s: lată, sărmanul de mine, că, fără vină, deși nu aievcă, iară ajunseiu țârcovnic, numai cu un grad mai sus ca la Călărași.

Am, biet, cum știi, o pleasă în creștet, câștigată prin foc, în frageda copilărie, din negrija dădacei mele, Sanda, care nu e vrednică să o tot visez; apoi port un veșmânt lung până jos. Intr'atâta, că, ou cu ou, samăn cu clericii catolici de aici, căci și ei poartă gheroc lung și au tunsură în creștet, de și nu naturală, ca a mea! Cum mă văzură Milaneseii, știind că sunt din suita lui Vodă, nu se mai îndoiră că n'aș fi capelanul Curții Măriei Sale. Așa, vrând, nevrând, caută să cuprind locul de frunte la masa ospătarului și să-mi placă numirea de „Signor abbate“ (va să zică: domnule părinte) din toate părțile.

„Inter vaccas bos est abbas“, sună proverbul. Mie mi se întâmplă intocmai: trec, adecă, de om învățat, pentru că, din câți veniră cu mine, nimeni nu știe ceva italienește, pe când eu din Viena îmi cumpărăiu gramatica, și o rup de ~~mine~~ mine. Nemțește știu bine,

în francesă m'am deprins într-o câțva, — apoi, poftim, să nu creadă oamenii că-s încăile popă?!

Ahă, frate, pe când Bucureștenii cântă „Dâmbovița, apă dulce“ și Maghiarii „Extra Hungariam“, Italienii pot să tacă. Cei d'întăiu au lipsă a-și lăuda țerile de bune, căci, în tot minutul, te convingi de contrariul, pe când aici vorbește Italia singură.

Câte zile fuserăm pe drum, din Viena până aici, am uitat; știu numai că iarna rămase în Carintia, și, de cum intrarăm la Pontebba, în Friul, e vară cum se cade.

Drumul, ce e drept, și în țerile germane e macadamizat ca masa, iar în Italia e, nu numai bun, în grad superlativ, dar și estetic și luxos. Pe ambe părțile e plantat cu plopî piramidali și prevăzut, din douăzeci în douăzeci de urme, cu stâlpușori de piatră rotunziți frumos.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Am trecut nenumărate cetăți și sate asemeni cetăților, însă n'am zăbovit, fără timpul ospățului și al odihnei. Am observat pardoseala străzilor, șire, șire, mozaic de pietricele și table de piatră pătrate, ca și cum ar fi pânze întinse de-a lungul drumului.

Las' că toate sătutele is bine și sănătos construite, dar câmpul, un șes neîntreput, ca în România, e o grădină necurmată.

În genere, toate felurile de pământ sunt pătate, jur-împrejur plantate cu frăgari (duzi) și sălcii, apoi cu viță de vie groasă ca piciorul, răzimată pe arbori, în loc de parî. Pe lângă tot petecul de pământ trece apa în canaluri, și stavile-s așezate spre a înlesni irigația, după nevoie. Aici se cultivă orez, dar și cucuruz (porumb), ca la noi. Toți oamenii se ocupă cu creșterea viermilor de mătasă, spre ce-i servește frunza de frăgari. Sălciile, pe lângă că dau razim viței, produc destule lemne de foc, căci fiecare li rătează ramurile jumătate

din doi în doi ani, apoi aici nu e frig mare și fiecare se ajunge.

Așa aș dori să văd și șesul României, unde pământul încă e bun ca aurul.

Milanul e cetatea metropolitană a Sfântului Ambrosie. Cetește Sinaxariul, în mineiul lunii Decembre, și vei ști unde mă aflu.

Totdeauna am fost religios, am respect de orice biserică. Așa, am cercetat, pe lângă altele, mai ales biserica închinată lui Sf. Ambrosie, unde e și o capelă, după gustul catolicilor, de sus până jos fioros împodobită numai cu oasele luptătorilor ortodoxi conduși de acel arhipăstor împotriva arianilor și căzuți în bătălie.

Dar nu numai religiositatea te duce în bisericile catolice, mai ales în Italia. Ele sunt muzee, saloane, teatre, tesaure, poți zice, ale artelor frumoase, conservatorii de pictură, sculptură și muzică, nu numai în orașe, ci pretutindeni, dar mai ales în mănăstiri.

Catedrala de aici (Duomo di Milano) n'are păreche în lume. Inchipuiește-ți un munte de marmură albă, pe toate părțile tăiat în rețea, împodobit cu mii de statui și încoronat cu o pădure de turnuri și turnulețe, cc, în formă de sloiu de ghiață, caută spre cer, toate purtând chipuri de sfinți în vârfuri. Dar nu-ți descriu.

La toate bisericile se află joc de clopote, adecă mai multe, măiestrit așezate, așa încât, trăgându-se, fac o armonie așa de jalnică, pare că-ți sfâșie inima, până te dedai cu dânsa. Las' că aici, unde abia o oară pe zi se închid bisericile, clopotele se trag neîntrerupt.

Milanul e oraș de serbătoare, și mulți oaspeți se așează aici vara, căci nu e cald peste măsură. Acum, de și ca primăvara noastră, tot e iarnă, și nu sînt străini mulți. Noi și câțiva Englesi petrecem în otelul

„Grand-Bretagna“ toată ziua în ospăț și glumie, căci aici e ieftenătate ca în București.

În Viena cafeaua se servește în ceșcuțe ca degetarele, și niște cornuțe cât păstările de fasole; aici ceașca cât cupa, pâine albă, ce e drept nu așa de delicată ca în Viena, cu grămada, și unt proaspăt ca un munticel la dejun, opt mâncări la prânz, ceaiu spre seară și cină din destul, apoi vin, cât poțtești; toate, pe zi, pentru trei, patru lire.

Vinul, ce e drept, e negru de roșu, dar aspru, căci e cultivat pe șes, între arbori; dar bucatele cele mai bune aici sunt: „risotto di Milano“ și „polenta con uccelli“, adică un fel de pilaf și mămăligă cu vrăbii fripte pe dânsa.

Aceste mâncări nu le poți compara cu altceva fără cu „magyar káposzta“, „sächsisch Kampest“, adică varză acră cu râncezeală, delicatese ce la noi, unde-s atâtea naționalități, fiecare cu predilecție și-o apropiază.

Cu aceasta dau dreptate Vistierului Dinu Periețeanu; că adică gurmetul (mâncăciosul) nostru e pe lângă varză acră ca Sirbul pe lângă ceapa crudă. E o zicătoare: că Sirbul, cînd s'a săturat, zice: „Acum n'aș mai minca, să fie chiar ceapă!“.

Dar vezi, frate, cum am uitat de cinism. Strămoșii noștri au fost pricepuți și nu în deșert ziseră: „Honores mutant mores“. Și eu, de cînd mă cred oamenii abate, mă depărtez de Diogene și mă apropiu de Lucullus, așa-mi place a vorbi de gustul mîncărilor.

Să trecem la alt obiect. Aici convorbim italienește și franțuzește; de germană nu vrea să auză nimeni: cred că și cine o știe, nu spune, fiindcă Italienii urăsc pe Germani foarte, și de aici vine că; de și se par a fi blînzi, pe străzile orașului, tot la cîzeci de pași e o santinelă militară. Am văzut feciori romîni în garnisoană și, cu plăcere rară, am convorbit românește cu dinșii, așa departe de patrie.

Fiindcă am timp, am cercetat toate teatrele, muzeul „Brera“ și tot ce e mai însemnat în lumea artelor frumoase, însă să-ți spun că am văzut tablouri zugrăvite pe pînă în preț de o sută de mii de florini, oare credere-ai tu, care, de cînd ești, ai văzut numai păretare de la Necula? Nici mie nu-mi veni a crede, și, totuși, e adevăr. Vezi, frate, cum știe lumea prețui arta? Popoarele proaste prețuiesc numai aurul, iar cele luminate, arta. Italia, în această privință, e cea d'întăiu țară: ea bijguie de artiști.

Ieri, după amiazi, ca și la Viena, trei inși ne suirăm pe Catedrală, ca să gustăm, din înălțime, priveliștea încîntătoare asupra împrejurimii întregi, fiindcă, peste scurt, părăsim aceste locuri. Ciceronele nostru, don Diego, un sfătos, care a servit supt Napoleon ca ofițer, sătul de frumusețile pentru dînsul zilnice, prin urmare triviale, după ce ni arată scara, preferi a rămînea jos și a bea „un bicchier di vino“ în „taverna“ vecină, până ne vom coborî.

În haosele superioare ne rătăcirăm zgînd ochii la turnuri și preumblându-ne două ceasuri în zigzag pe după dîsele.

O întimplare nenorocită singură fu scăparea noastră altminteri și acum poate am fi de-asupra. Doi amorezați nenorociți ne urmaseră, și, din înălțime, îmbrățișați, se trîntiră jos. La această catastrofă alergă și Diego din „tavernă“, temându-se să nu fim noi. Oamenii ospătarului, fără preget, se urcară, ne chemară, și, după vocea lui îndreptîndu-ne, furăm conduși jos, unde ni istorisi trista întimplare a sinuciderii, ce noi nici n'o observaserăm, căci, de sus, oamenii par că-s furnici, și tot zgomotul ca un murmur nesimțit.

Adio! Peste trei zile plecăm la Roma, și-ți voi scrie din eterna cetate.

IX.

Din Roma, Faur 1839.

«Roma, Roma, regina orbis,
Cuius par est nihil et nihil secundum!»

Trec, dragă, tot ce am văzut frumos, măreț, interesant, de la Milano până aici. Las la o parte și Marea, Marea Mediterană, ce la Genova o văzui pentru întâia dată, și-ți scriu numai despre Roma, mama noastră, și despre Traian, părintele nostru. Ar fi și păcat, în scurtul timp ce-s aici, a mă ocupa cu lucruri mici. Și ce nu e mic pe lângă Roma și pe lângă Traian?...

Nu ne îndurăm de timpul ce pierdem cu mâncarea și odihna obișnuită, atitea-s de văzut, atitea de cercetat. Sintem în timpul carnavalului. Și ce e mai de samă, în lumea petrecerilor, decît carnavalul din Roma de azi? Pe mine însă mă interesează Roma antică, mai presus de toate. Roma, frate, Roma, care nici visasem a o vedea oarecînd, — iată-mă în mijlocul ei!

Nu în deșert se chiamă „eterna cetate“. A domnit peste lumea păgînă, cit era în epoca păgînismului cunoscută; domnește acum peste lumea creștină, acea lume care e demnă de considerație astăzi, în sens și spiritual și material de odată.

Roma modernă e mare, e memorabilă; dar nu aceasta atrage la sine cu atîta putere, ci Roma antică. Ce zic? amintirile ei cele mărețe, cadavrul ei, în

mare parte înmormintat, desgropat, și, totuși, încă viu și plin de viață.

Un papă oarecare avu fericita idee de a consacra toate monumentele antice, transformându-le în biserici creștine. Numai așa fură apărute de răpire și stingere totală, căci cine s'ar atinge de ele, săvârșește fărădelege.

Mai toate monumentele antice și-au pierdut numele și destinația străveche originală, potrivit-se timpului de față. Fără nicio mirare, sau, cum îți place, cu destulă mirare vezi Zeii fabuloși înlocuiți cu Martiri creștini, Zinele mitologiei cu Sfintele credinții moderne.

Panteonul lui Agrippa e biserica Tuturor Sfinților, vizuniile fiarelor în Coloseul Flavian sint atitea altare ale acelor martiri ai credinții creștine ce oarecînd li serviră de hrană. Precista Maria pretutindenii a detronat pe Iunona, Vesta și Minerva.

Dar, ceva trist, faimosul For Roman, sufletul Romei de oarecînd, azi se chiamă „Cîmpul vacilor“, și, pe lingă tribunele și azi în picioare, pasc, în adevăr, caprele și vițeii.

Aceasta e Roma, de care tremura lumea până în hotarele Asiei? Nu e Roma! Acest deșert e mormîntul Romei, e cadavrul ei, și locuitorii de azi sint viermii ce-l rod, în toată puterea vorbeii!

Nicio zi, să nu se descopere o sumă din rămășițele strălucitei cetăți. Italienii păstrează aceste spolii cu religiozitate, nu însă pentru memorabilitatea istorică, nici din respectul antichității, ci din josnicul interes.

Aceste relicvii desgropate atrag, din toate unghiurile lumii, o grămadă de străini, a căror curiositate de mult hrănește trei părți ale Italiei.

Romanii întrețin ruinele, ca cerșitorii ranele lor, spre

a îndemna trecătorii la îndurare. Nu în deșert sună proverbul: „Papa santo, popolo cornuto“.

Romagnolii (așa se cheamă locuitorii Statului ecleziastic) sînt cei mai aprigi lotri și briganzi în lume, iar ce nu e brigand, cu puțină excepție, e cerșitor.

Ședem în otelul „Rusia“, din Piața Poporului, aproape de poarta cetății cu același nume.

Azi dimineață plecarăm pe „Via del Corso“, strada cea mai frumoasă în Roma nouă, ajunserăm la Muntele Capitolin, văzurăm, din fugă, mărețele ruine, aici abundente, trecurăm Forul Roman, supt arcul lui Titu, pe „Via Sacra“, alături cu Muntele Palatin, leagănul măririi romane, pe lângă Amfiteatrul lui Flaviu, ruina cea mai măreață în toată lumea, ne întoarserăm pe supt munții Esquilin, Viminal și Quirinal, în Forul lui Traian, care, laudă Domnului, și azi poartă numele său antic: „Foro Traiano“.

Atîta respect are totuși Unuia nostru Traian, după șapte-șprezece veacuri!

În acest for măreț, ridicat de Traian, după ce s'a transportat o parte a Muntelui Quirinal, stau încă bazele și trunchiurile din colonada bisericii acestui erou divinizat, nu de mult descoperite, și în mijlocul forului e o columnă strălucită de marmură albă, care oarecînd suporta chipul Împăratului Traian, expus adorației universale. Azi, spre același scop, se află statuia Apostolului Sf. Pavel.

Columna Traiană e toată, întreagă și memorabilă, prin proporții, formă și sculpturi. Toată viața militară a divului Traian e descrisă triumfal, din baze până în capitel, pe o cale șerpuită, în baso-reliefuri de cite trei palme. Două mii și cinci sute de chipuri ome-nești, niciuna ca ceialaltă, afară de cai, căruțe, mașine de războiu, arme, steaguri și altele, se află în jurul columnei. Varietatea lor te pune în mirare și uimire.

Sint înfățișate mai cu samă ambele războaie purtate împotriva Dacilor, înaintașii noștri, ale căror chipuri și îmbrăcăminte par a fi ale Țuțuienilor ardeleni din zilele noastre.

Ne suirăm o sută optzeci și cinci de trepte tăiate în marmură pe d'innăuntru al columnei, ce formează o scară spirală, puțin luminată prin ferestruicele ici-colo tăiate, până de-asupra.

Ne transportarăm, în cuget, pe vârful Buceciului, de unde ni se înfățișară, ca visiuni, provinciile Daciei noastre.

— Vezi, — zise d. C. C. —, Roma, cu șapte colnice, e icoana Daciei noastre, cu șapte provincii: Ardealul, Maramurașul, Moldova, Basarabia, Istria, Timișoara și Crișana!

— Vezi deșertul acesta? Oh, cum samănă el cu deșerturile nenorocitelor noastre țeri!

Cugetarăm la lepra ce a cuprins poporul roman în Italia și la lepra și riia ce sughe și stoarce sudoarea poporului daco-roman: iobăgia, claca, boierescul, robota, una și aceeași plagă cu patru nume barbare, apoi extrema miserie și abjecție în care vegetează.

O, decadență! o, nenorocire! o, tristă realitate!

Până când, Doamne, vei lăsa vița românească, în Occident și în Orient, să pătimească? Până cînd ai lungit sorocul ispășirii păcatelor străbune? Până într'a cîtea seminție vei să cerți poporul acesta? Zis-ai, Doamne: „Certa-voiu răutatea până într'a patra seminție, și binecuvîntarea o voiu întinde până într'a mia“. Indură-Te, Părinte ceresc, îndură-Te, că-s șeptesprezece veacuri de amar, de nenorocire! Indură-Te, în sfîrșit, binecuvîntă-ne numai în patru seminții, apoi, dacă nu-Ți vom merita mila, pedepsește-ne din nou într'o mie, și, cu supunere, vom striga dreptatea Ta în vecii vecilor. Amin!

Aflasem de la ciceronele nostru — e adevăr, sau nu, nu garantez, — cum că statuia lui Sf. Pavel pe columnă ar fi tot cea antică, a lui Traian, numai capul i s'ar fi schimbat. Așa, coborînd de pe columnă, — ierte-mă Dumnezeu și Sfîntul Său Apostol! — cu cea mai adîncă pietate și religioasă sărutău poalele idolului păgîn, ce înfățișa chipul celui mai bun prinț roman în veacul de aur al Imperiului universal. Apoi, împlinind această datorie, — care cred că niciun adevărat Român nu o ar neglija, ducîndu-l soarta la acest loc sfînt, — veniiu la otel, că era tîrziu.

Incet, sînt cuprins de cugete, ca pe virful columnei. Cine ar putea să mai scrie în așa stare a sufletului?
Vale et fave!

X.

Roma, Faur 1839.

«Plus on est honnête homme, plus on est religieux, mais on garde sa foi pour soi, on est indulgent pour les autres.»

Religia e innăscută omenirii și se urmează din seminție în seminție prin educație. Nicio religie cred să fie în lume care ar avea de scop să facă oamenii mai răi, ci, din potrivă, toate-s menite a înnobila sufletul și a îndepărta spre bine oamenii, după firea lor animală aplecați spre rău.

În Roma domnește numai religia catolică, și Papa, capul ei vizibil, e obiectul venerației universale. Romanii nu mi se par bigoți, din cauză doară că aici nimănui nu-i vine a minte a se înfățișa cu alte principii religioase, după ce catolicismul, în mărinimia sa, dă destul nutreț de edificare spirituală de o parte, și de ajuns curiozitate de altă parte, spre a face să tacă orice petulanță și zelotipie contrară.

Nici se poate cugeta în Italia o religie mai acomodată locuitorilor acestui Eden decît cultul catolic, cu totul poetic și sensual, cu totul copiat din tradițiile anti-creștine locale.

Sintem de douăzeci de zile în Roma, și, de dimineață până seara, vizitarăm la monumente, în ruine și în picioare, antice și moderne, amfiteatre, circuri, galerii, muzee, temple și biserici. Însă douăzeci de ani ni-ar trebui să le vedem și să le apreciem toate.

Dar nu e de lipsă în Roma să cauți locuri numai

inchise, ca să admiri obiecte rare și venerabile; aici muzeul e supt soare. Nicio căsuță, fie cît de meschină, fără a fi împodobită cu statui, statuete și relievi, de cîte două mii de ani.

Chipurile celor mai virtuoși bărbați, precum și ale celor mai cumpliți tirani, zac în pulbere călcate, zac pe străzi, lingă garduri, acoperite de urzici, împlinind astfel cuvîntul Scripturii, care zice: „Tot ce e înalt, se va pleca, și tot ce se tîrîie, înălța-se-va“.

Pămîntul, țerna și pulberea de pe străzile acestei faimoase cetăți încă sint sfînte și vrednice de venerație. Aiurea ar fi obiect al cultului, fie arheologic, fie chiar religios creștin.

Oare acestea nu cuprind în sine atomii lui Brutus, Catone, Cicerone, Traian? Oare nu toată molecula e sfințită prin legiunile de martiri ai credinții creștine uciși, nu altminteri, ci numai spre desfătarea unui Caligula, Neron, Domițian și a tot poporul roman, suveranul lumii, dar sclavul tiranilor săi, a acestui popor denaturat, care a născocit cinci vorbe spre a zice „sînge“ și zece spre a zice „omoară“?

Atîta avuție în expresii de cruzime nu caracterizează de ajuns pe Romanii păgîni, precum atîția Sfinți, atîtea serbători și atîtea relievi, cu care Roma face întins comerț, pe Romanii creștini?

Roma e cel mai avut oraș în sfera artelor frumoase. Aici sint toate acasă: sculptura, pictura, arhitectura, care stirnese musica și poesia. În Roma toate națiile au academii de arte și discipoli, spre a se perfecționa, pentru că aici, mai mult ca oriunde, se află modelele adevăratului frumos, care se produce, nu prin natură, ci prin geniul artistic.

Capodoperele de sculptură, creațiunile artiștilor greci antici și azi se păstrează în Roma, precum: Hercule Farnese, Apollon din Belvedere și Venerea Medicee,

statui pedestre, neimitabile modele, numite după locul unde se păstrară.

Hercule Farnese reprezintă idealul puterii (tăriei), Apollon din Belvedere idealul frumuseții bărbătești, iar Venerea Medicee idealul perfecției formelor femeiești, compus de artistul antic, după cum se zice, din ce avură mai perfect nouă din cele mai grațioase fecioare, ce-i serviră de model.

Nemuritorii Rafael Sanzio și Michel-Angelo Buonarroti aici au lăsat capodoperele picturii și arhitecturii lor, pânze de un stânjen pătrat zugrăvite, în valoare de trei, patru sute de mii de florini în argint una. Apoi faimoasa biserică a lui Sf. Petru din Vatican, care, fără îndoială, n'are păreche în lume, și e, în adevăr, demnă de a fi catedrală a toată lumea, pentru frumuseță, preț și măreție.

Renumit fu templul Dianei în Efes, căci făcu nemuritor și pe criminalul Erostrat, ce-l aprinse; o minune templul lui Solomon, în Ierusalim, și drept măreața Aghia Sofia în Constantinopol, căci, gata fiind, făcu pe Iustinian a exclama, în extas: „Te învinsei, Solomoane!“. Inșă toate acestea, pe lângă Sf. Petru din Vatican, sînt inferioare, nu i se pot compara.

Inchipuie-ți o piață imensă, rotundă, de ambele părți cercuită de portice gigantice, sprijinite pe patru sute de coloane maiestose și încununate cu două sute de statui colosale. În mijlocul ei un obelisc egiptean de granit roșu, avînd pe amîndouă laturile, la egale distanțe, două fîntini, cu mai multe bazine suprapuse, covârșite de apa abundentă, neîntrerupt aruncată în aer și recăzînd cu zgomot, în spumegare scînteietoare, în forma snopului cu spice arcuite, din basin în basin.

Nimic nu poți să cugești mai pompos decît această piață, în fundul căreia, spre Apus, e maiestosul fronton al bisericii, cu galeria ce susține statuile colosale, a

lui Hristos și ale celor doisprezece Apostoli, lăsând a se vedea superba cupolă și două clopotnițe lăturalnice.

Intrind pe una din cele cinci porți de bronz ale bisericii, stai în loc de admirație și pătruns de cel mai înalt simț religios, ca și cum ai fi în sfânta cetate din Apocalips.

Biserica are în lungime șase sute și în lărgimea crucii patru sute și patruzeci de urme. Zidurile sînt groase de cîte douăzeci și patru, înălțimea cupolei principale e de patru sute patruzeci și trei de urme. Edificiul întreg are încă un vestibul de șezeci de urme.

Abia o mie de ani ajunse spre construirea acestei biserici, care a costat trei sute de milioane. Monument mai minunat nu s'a ridicat de mîni omeneshi pe fața pămîntului.

De și magnifică, strălucită și colosală această clădire, toate într'însa sînt așa de proportionate, încît ți se pare că n'ar fi mare, căci, toate părțile fiind mari și în armonie unele cu altele, întregul devine în analogie naturală.

Aur, bronz, marmură de toată speța, apoi sculptură, pictură, mozaic și arhitectură par că s'au întrecut a împodobi acest monument, unic în lume.

Dar până cînd să-ți descriu? Mă las, și-ți pomenesc cîteva curioșități dintr'însa.

Aproape de cupolă, în capătul năii principale, la dreapta e statuia curulă a lui Sf. Petru, de bronz, al cărui picior, prin neconținută sărutare a credincioșilor, așa s'a tocit, încît se găuri de-asupra.

Supt altarul principal e așa-numita Confesiune a Sfîntului Petru, adică cripta în care i se află trupul păstrat. Aceasta e minunat împodobită cu marmură și aur, apoi, ziua, noaptea, în jurul ei ard o sută douăsprezece lămpi, pururea umplute, nu cu untdelemn,

ci cu unt și grăsime animală. Pentru ce? Causa nu o putui afla.

Altarul cel mare e ridicat pe șapte trepte, e întors spre Răsărit și servește numai la slujba pontificală a Sfinției Sale Papei; are de-asupra un baldachin de metal corintic, sprijinit pe patru coloane sucite, de același metal, prețios, cum spun, ca însuși aurul. E înalt de o sută treizeci și două de urme și așezat chiar sub cupola cea mare.

Mai e în această minunată biserică și catedra Apostolului Sf. Petru, în care un Papă se suie numai după ce păstorește douăzeci și șase de ani, cât se crede că ar fi păstorit Principele Apostolilor, Petru. Așa mi spuse ciceronele. Am văzut și patruzeci de scaune confesionale, pentru toate limbile în care vorbesc creștinii catolici în toată lumea. Toate limbile se învață la Roma în faimosul Colegiu „De Propaganda Fide“.

M'am suit chiar și de-asupra cupolei, pe o scară așa de lină, încît ai putea merge călare. Crucea din vîrf e înaltă de cinsprezece urme, și un glob aurit, sub dînsa, pare, de jos, numai cît mărul, și cuprinde în el șeisprezece persoane, pentru care sînt scaune anume.

Mine plecăm înapoi, și-mi pare rău, căci, ca în Viena pe Împăratul, așa și aici n'am putut vedea pe S. Sa Papa. E bolnav și nu iese din casă.

Încă ceva despre carnaval, pe care, în săptămîna din urmă, vrînd, nevrînd, l-am gustat în toată splendoarea; fiindu-ni d'innaintea ușii, în Piața Poporului.

Carnavalul roman are patru puncte culminante, adică: „I confetti“, „La Mossa de' Barberi“, „I Moccoletti“ și „La girandola“. Samănă tare cu Saturnalele antice, și ține opt zile, imediat înainte de Lăsatul Secului.

În fiecare zi, de la două după amiază, Romanii, cu mic, cu mare, și cam la o sută de mii de străini din

toate unghiurile Europei iese pe strada cea mare, „Via del Corso“, în cea mai mare parte travestiți și mascați la față, aleargă pe jos și în trăsură, făcând tot felul de figuri și schimosituri.

Aici aruncă unii în alții cu „confetti“, adică cofeturi făinoase, și cu flori. De la „Porta del Popolo“ până aproape de Muntele Capitolin, o distanță foarte lungă, e numai om de om.

Spre seară, din capul străzii, d'innăuntru, se lasă a alerga liberi doisprezece cai, înzorzonați cu flori, sirmă și clopoței, prin sutele de mii de popor, între chioțe spăimântătoare, de-a lungul „Corsului“, până în Piața Poporului, unde se prind. Și aceasta se zice: „Mossa“.

Marți seara, ultima zi de carnaval (Marțea Grasă), — căci catolicii lasă sec Marți și postesc, în adevăr, numai patruzeci de zile în păsăsimi, nu, ca noi, patruzeci și două, lăsând sec în Dumineca precedentă —, cursul măștilor se prelungește și după ce înnoptează. Travestiții, îndată ce înserează, aprind luminațe de ceară, numite „moccoletti“, și improvisează o iluminatie magică pe străzi. Unii lipesc zeci de muculețe pe băț, și-l poartă așa, ca un caduceu al lui Mercur, iar unii se străduiesc a stinge luminările altora, și e numai un strigăt: „Senza moccoletti! Senza moccoletti!“.

La oara unu' — va să zică la șapte, europenește, căci aici umblă ceasornicele babilonice, pe zi douăzeci și patru de oare, începînd din apusul soarelui, care pururea se întîmplă la douăzeci și patru —, co-perișul și cupola basilicei din Vatican, ca prin farmec, în cinci minute, se iluminează, fiind mii de oameni ocupați la aceasta, și lumea gustă spectacolul de pe Muntele Pincio. În sfârșit, după ce iluminatia începe a se împuțina, din mausoleul lui Adrian, azi castelul Sant' Angelo, izbucnește un foc de artificii

măreț: mai întâiu rachete simple, apoi colorate, și, pe urmă, în tunete și pocnete, buchete superbe. Aceasta se zice „girandola“.

Azi, deșteptându-ne, e liniște de moarte în Roma, și popii cei mulți (după cum sună proverbul, popii sint aici nouăzeci și cinci la sută din populație), cu gravitate se ăprimblă, mergând și ieșind de la biserici, spre a împlini cele șapte laude Atotputernicului, căci au trecut Saturnalele și se apropie Impărăția cerească, — e Miercurea Cenușei.

Acum le las toate până la București, căci, întorcându-ne iute, anevoie-ți voi putea scrie din cale.

Fii cu Dumnezeu!

București, Maiu 1839.

«Tempora mutanlur, et nos mutamur in illis.»

M'am întors, frate, la ale noastre, dar, în adevăr, pare că-s ale altora: nu-mi mai plac de loc. Am făcut un salt-mortal.

Sint într'o stare ce aduce cu boala, dar anghira (ancora) vieții e speranța. Dorința ne încurajează a trăi, și suferința ni astimpără pasiunile. Sufăr de dor de ducă; însă: răbdare, că n'am unde, deocamdată.

Dar las reflecțiile, că tu n'ai lipsă de ele; poate că-mi și mai trece, ocupindu-mă de altele. Mă voiu sili a-mi reculege amintirile, ca, din minte, să-ți mai scriu tot din depărtare, căci aici acum nu aflu nimic vrednic de însemnat. Poate, după ce-mi voiu alina cugetele și-mi voiu cîștiga dispozițiile obișnuite, — dacă cumva.

Iată-mă, în cuget, strămutat pe malul Tibrului, de unde-ți adresăiu ultima scrisoare, și voiu, venind, să-ți adun cîte ceva din stațiile intermediare.

După ce destul ni mulțămirăm dorul de a vedea ne-număratele lucruri memorabile romane, lăsînd Roma în plină primăvară, cu pomii înfloriți, iar locuitorii ei ocupați cu grija sufletului, cum se cuvine în păsimese, în miezul lui Faur purceserăm spre casă, luînd, din stație în stație, cîte o escortă de siguranță de trei jandarmi călări, ca să ne apere de briganzi. Tot așa lăcuserăm și ducîndu-ne prin Statul papal, — căci

aici mai mult ți-e asigurată viața de veci decît cea miseră temporară, pe care toți ți-o atacă, pentru ca mai curînd să te bucuri de veșnicie.

Venirăm, ziua, noaptea, fără a ne opri prin locurile cele mai frumoase și delicioase, prin Bologna și Ferrara, unde trecurăm fluviul Pad (Pò), cel mai însemnat în toată Italia. Aici acest riu formează frontiera Imperiului austriac.

Din firea lor, sau din împrejurările politice, nu știu bine, supușii austriaci sînt mult mai serioși decît ceilalți Italieni, însă și mai bărbați și mai avuți mi se văd.

Prin Statele papale, la toată stația ne încunjura câte o ceată de cînzeci, șaizeci de cerșitori, cari, neîtiind miluiți cu generositate, „a bajuoco¹ di persona“, cu blăstăme zbierau după noi, mai ales dacă și poștalionul frigea pe cîte unul mai cutezător cu biciul.

Asemenea lucru nu se vede în alte părți ale Italiei, cel puțin în măsură așa de mare, iar în Lombardo-Veneția mai de loc. Dar nici poștalioni vărateci, ca dincolo, să ne delecteze, ca în Toscana, din milă în milă, cu „canzoni“ și „ariette“ nouă, cit se poate mai grațioase, lucru care plăcea foarte d-lui C. Poștalionii lombardo-venețieni aduc binișor cu „schwager“ii tăcuți și flegmatici germani, cari, pentru lumea toată, n'ar ieși din trapul obișnuit, așa-numitul „Kaiserlicher Trab“, nici pentru „trinkgeld“-ul îndoit.

Pe mai același drum, numai încunjurînd Milanul, ne întoarserăm, în șese zile și atitea nopți, din Roma la Viena, unde reafiarăm iarna încă în toată puterea și Nemții, până la puține excepții, în Capitală, tot așa de ghețoși.

Ne mai invirtirăm puțin în Viena, care acum nu

¹ Crucer, gologan papal; talerul are 100.

mai avea nimbul de astă toamnă pentru noi, apoi plecarăm către casă și de aici.

Era în timpul desghețului. Până la orașul Gönyö, în Ungaria, venirăm cu poșta sătească, iar de aici ne imbarcarăm pe Dunăre, și, în vaporul numit „Arpád”, navigînd, ajunserăm la Pesta.

Aici e locul să-ți spui că Dunărea, apa cea mai mare din Europa, e cel puțin de zece ori ca Oltul. Oarecînd pe Dunăre plutiau numai corăbii ordinare, mîinate cu lopeți, sau trase cu caii de pe maluri. Acum umblă vase mîinate cu mașini de abur, mai iute ca vîntul.

Corabia, frate, — ca să-ți dau ideie de dînsa —, e construită din lemne de brad, bine potrivite, innăuntru și în afară unsă cu o amestecătură de rășină, păcură și alte materii, ca să nu poată pătrunde apa într'însa. Forma ei e ca suveica, colosală, căci suveica în multe limbi se chiamă navicelă.

Partea d'innainte, numită cioc, italienește „prora”, poartă un steag, partea d'innapoi, numită „pupă”, e mai timpă decât cea d'innainte, și aici e cîrma corăbiei, un fel de prăjină lungă, pe care pilotul sau cîrma-ciul nu o lasă din mînă. Pe vasele cu abur se cîrmuiește corabia cu roata, d'innaintea căreia, spre necontenită consultare, se află așezată busola, cu acul magnetic care pururea arată punctul de Miazănoapte.

În mijloc e așezată mașina de abur, cu care sînt în în legătură două roți de apă, mîinate printr'însa. Mașina se pune în mișcare prin apa ținută pururea în fierbere cu foc de cărbuni minerali, într'un fel de căldare, ermetic astupată, iar fumul iese în nori printr'un coș înalt de trei, patru stînjei.

Aburul sau vaporul e cea mai mare putere mișcătoare, stîrnită prin fierberea apei în vase. Din căldarea închisă scapătă aburul adunat pe o gaură bine dispusă și, fără încetare, ridică o limbă pururea recă-

zînd, care mină o roată cu dinți, aceasta apoi alte părți, și, în sfîrșit, întreg mecanismul, cu o nespusă răpeziciune.

Toată corabia are cîteva saloane, bine mobilate și prevăzute cu cele de lipsă pentru călători, apoi niscare cămăruțe mici, numite cabine, pentru oameni mai aleși; în sfîrșit, puntea de-asupra, numită în genere bord, încunjurată de galerii sau gardeni, ca să nu cadă cineva în apă.

Suirea în corabie se chiamă „îmbarcare“, scoborirea „debarcare“ și călătoria pe apă „navigație“.

Toată corabia e prevăzută cu „bărci“ și „șalupe“, apoi cu ancōra, sau anghira, ce se aruncă în apă atîrnată de o funie groasă (numită în Evanghelie „cămilă“, spre a arăta că e cea mai groasă ață, care nu intră pe urechca acului de cîte ori intră corabia în vre-un port.

Corabia e prevăzută cu personal, ce se chiamă „echipagi“. Conducătorul corăbiei e căpitanul, supt ale cărui ordine stau pilotul, economul, mecanicii, mai mulți servitori numiți „matrozi“ și învățăcei numiți „muși“.

Iată cîte cunoștinți îmi ciștigăiu despre navigație, în cîteva zile. Acestea mi le spuse căpitanul corăbiei „Galatèa“, care veni cu noi din Viena până la Pesta drept călător, și ne aduse, apoi, cu corabia sa de la Pesta până la Giurgiu.

La Pesta debarcarăm din „Arpad“, traserăm la oteleul „La Regele Ungariei“, pe malul Dunării, și șezurăm trei zile.

Intr'o seară ieșiiu cu numitul căpitan — care era Italian — la primblare, și merșerăm într'un fel de „casino“ al orașului, unde se afla multă tinerime studioasă, între cari și doi compatrioți ardeleni. Cu aceștia intrăiu în vorbă, după a lor cerere, văzînd că

nu-mi e Ardealul străin, de și nu li spuseiu că-s chiar Ardelean. Se mai apropiară și alții, auzindu-ne vorbind, cât italienește, cât românește, și, în sfârșit, se întinse conversația generală în nemțește, ca toți să ne înțelegem.

Maghiarii, ca popor asiatic, posedă virtutea ospitalității în măsură mare, și o exercitează, în casuri ordinare și extraordinare, ca o manie. Nici vorbă să scăpăm ușor de domnișorii noștri.

Cinind la o masă rotundă, se incheie, de și eram cam deși, o societate de doisprezece inși. Căpitanul nostru, cunoscind firea oamenilor, cu un pretext plausibil o șterse dintre oaspeți, și mă lăsă pradă sorții. În vremea ospățului aduseiu pe tapet că văzusem de curind în Italia, făcui panegiricul, puțin meritat, al României, cea ce, firește, se și cuvenia, trecind de țara mea; în sfârșit, încălziți cu vin escelent de Buda și deplin înfierbântați cu vin de Tokay, luară domnișorii miei paza de la gură, și-mi tăiară în politică așa de afund, încît mă făcură a tremura, crezindu-mă tot dincolo de Leitha.

Mă asigurară amicii îndată. În Ungaria poți vorbi din rărunchi împotriva Guvernului, întocmai ca și la București. Altceva e a scrie în ziare publice, căci acestea-s supuse unei censuri foarte aspre.

Aflăiu că magnații maghiari, ca și boierii români, merg de-și risipesc averea în țeri străine, dar nu prea li e iertat a cerceta Parisul, ca boierii noștri, nici a-și face studiile la Universitățile libere germane.

Maghiarul e, în mare măsură, mîndru, îngimfat de nobleța lui, și desprețuiește negoțul și industria, nu mai puțin ca științele practice. Viața lui e politică, și-cana judiciară și economia rurală. Aceasta din urmă însă o deprinde după datele primitive, neglijînd îmbunătățirile din țerile străine innaintate.

De și în toate aceste privinți Maghiarii samănă bine cu boierii noștri, ei, totuși, de curând, parcă făcură un pas mare spre înaintare și au de gînd să se scuture de datinile cvului mediu, care, și așa, au trecut departe marginile timpului.

Indemnul progresului l-a dat în Ungaria contele Ștefan Széchenyi, un magnat care făcu călătorii în țările cele mai culte și învăță a prețui lucrurile aliminteri decît compatrioții săi. Széchenyi a lucrat la înființarea societății de navigație cu vapor pe Dunăre, care aduce țerii mari foloase. El fu cel mai puternic luptător pentru introducerea limbii moderne în Administrație și Justiție, în locul celei latine, cu care era peste puțină a propăși. Nu numai cu cuvîntul, ci cu șezeci de mii de florini convenționali popularisă ideia întemeierii unei Academii științifice naționale maghiare, și, cu cel din urmă argument, cîștigă toată aristoerația, nu numai fudulă, dar și avută și generoasă, în toată țara.

Dacă Ungurii, vecinii noștri, din lungul somn al amorțirii începură a se deștepta și-s însuflețiți de reforme, e bună speranța că boierii noștri nu vor rămîna înapoi, mai ales dacă se vor strădui a-și cîștiga cultura științifică, care li lipsește cu totul și cu care mulți Maghiari sînt inzestrați.

Îmi plăcu foarte văzînd pe d. C. că ține două conferinți cu consilierul Viszkeleti, care auziiu că e un bărbat eminent și un călduros patriot.

În cultură, ca în natură, imitezi pe vecin mai curînd decît pe cel îndepărtat, și ții pas mai ușor cu cel ce merge încet, decît cu cel ce fuge.

Purceserăm din Pesta odată cu începutul primăverii, pe vaporul „Galatea“, o corabie dăstul de mare, nouă, nouliță, menită pentru Smirna, și, fără cea mai

puțină piedecă, trecurăm cataractele Dunării, așa-nu-mita Poartă-de-fier, pe care, până aici, nu cred să o fi trecut vas de așa mărime. Iar apa mare și cîțiva oameni bine cunoscuți cu localitatea deteră corăbiei direcția cuvenită, în aplause generale.

La Giurgiu ajunserăm, mi se pare, în patru zile, dar, știi, ca în „zilele babelor”: din cauza timpului neplăcut, nu putui gusta nimic din frumusețile locului.

De cînd mă aflu iarăși în București, îmi reluăiu ocupațiile și mă sîrguiesc a învăța bine instituțiile acestei țeri, despre care, în scurt, voi să-ți scriu ceva, de nu cumva pe negîndite voiu pleca de aici, căci cum că și caut ocașie, poți cugeta.

Fii al lui Dumnezeu!

XII.

București, Ianuar 1840.

«L'imagination grossit souvent les plus petits
objets...., jusqu'à en remplir notre âme; et...
amoindrit les plus grands, jusqu'à notre mesure.»

(Pascal, *Cugetări.*)

Nimic mai ușor decît a critică, nimic mai greu decît a zugrăvi adevărul, a enunța jadedcata dreaptă, basată pe observații minuțioase, juste, în toate clasele și în toate locurile despre care vrei să scrii.

Mă apuc de un lucru mare. Voiu să-ți descriu România, în care trăiesc de patru ani și jumătate. Nu m'aș încumeta, dar în toamna trecută făcui, în sfera administrativă, un ocol în cea mai mare parte a țerii, și, cu această ocazie, n'am închis ochii la cele ce mi se desfășurară înaintea lor. E numai întrebarea dacă nu cumva am văzut cam pieziș.

Ca să mă poți pricepe, voiu cam compara lucrurile cu ale noastre ardelenesti, pe cît, adecă, mi-s și acelea cunoscute.

Țara-Românească, în limba oficială numită aici „Valehia”, de unde și numele turcesc al ei de „Iflac”, e mai mare ca Transilvania noastră, mult mai fertilă, în toată privința, pentru că ea consistă din două părți de șes aluvial, pămînt excelent și virgin, apoi din o a treia, muntoasă, la Nord, presintîndu-și fețele soarelui, ce dă pășunelor dulceață și grăsimă, apoi vegetației în genere putere și vioiciune.

Pădurile, ce din Carpați coboară departe în câmpie,

sînt însuflețite de tot felul de vînat; apele ce cîrg și lacurile des sîmănate în țară, pe lingă că-s pline de pești gustoși și delicați, mai conțin și un tezaur medical european: lipitorile, ce în tot anul se exportă în Franța, Anglia și Germania.

Clima țerii încă e sănătoasă, cu excepția ripei dunărene, unde vara aierul e cam încărcat de miasmele bălților formate de acest fluviu, apoi nestatornicia temperaturii, condiționată prin suflarea vîntului din stepele rusești.

Nenorocirile politice și vicisitudinile, ce durează de șeptesprezece veacuri, fac că țara are aspectul de colonie nouă și e puțin importantă, căci, pe cînd ar putea nutri zece, abia are două milioane de locuitori, — cit Transilvania, supt auspicii fizice neîndoelnic mai rele, și numai politice și sociale (n'aș zice în ceas rău!) ceva mai bune.

Nu e mirare dar că în România vedem cea mai mare parte a locuitorilor păstori în grasele cîmpii deșerte și în munții delicioși, dar cu dreptul ne mirăm că n'au ajuns a innobila soiurile de vite, ci se perpetuă cornutele, copitatele și linoasele cele mai ordinare din Europa.

Agricultura, pomii și viticultura, combinate, numără asemenea mare parte de adepți, însă, și aici, fiecare mîrgenindu-se pe lingă datinile moștenite de la străbuni, domnește starea primitivă, simplă, crudă, fără cît de puțină rafinație în metoda producției, nici în varietatea produselor. Așa, de pildă, grăul românesc e cel mai rumen în toată Europa, între poamele cu sîmburi e puțină varietate, și vinul crud e excelent, în anul al doilea trece, de nu în fermentație putredă, nesmintit în cea oțetoasă, căci arare se află cine să-l lucreze științificește.

Transilvania, din potrivă, e renumită pentru cai

ageri, cu cari prevede boierimea română, are un soi de cornute ce poate rivalisa cu oricare țară cultă, apoi posedă cele mai bune feluri de produse agricole. Fi-rește, acesta e meritul altor popoare din această țară, mai fericiți ca Românul în toate privințele.

Țara, cum zic, e nouă, nu însă și locuitorii: aceștia-s decrepiți. Afli în România cel mai greșos aristocra-tism, măcar că instituțiile se par a nu-i fi fost prielnice. O samă de boieri, get-beget Român, despoți patriar-hali, ultra-ruginiți; Fanarioți kat'exohin, tocmai așa de mândri, de și lași, ca supt Imperiul-de-jos bizantin, când dogele venețian era „Dominus quartae partis et dimidia Imperii Romani”; cațaoni greci, arendași de moșii, cari, fără nicio cruțare, sug sângele bieților clăcași; aceștia din urmă (clăcașii), în mare parte de-đați cu jugul și girbaciul; apoi Țigani vagabonzi și Țigani definitiv sclavi; în sfârșit, trîntori de călugări ignoranți și lătûrile altor popoare, cari se bucură de o rară considerație.

Voiești analiza? Iar să începem din vârf:

România are Constituție represintativă monarhică, oligarhică, ca și Transilvania, și Guvern centralistic biurocratic. Domnul suprem cîrmuiește din mila lui Dumnezeu, și poartă titlul de duce,—în limba slavonă: Gospodar sau Voevod. Era obiceiul, mai innainte, ca tot Domnitorul să-și adauge, mai bine zis: să-și ală-ture numele propriu și numele generic, de Domnitor, „Ioan“, care acum nu se mai respectă. Suverani-tatea e însă o mare minciună, căci o exercitează d. Rukman, consul rusesc, pe cînd suzeranul țerii, Sul-tanul, percepe patruzeci de mii de galbeni tribut, iar Măria Sa le incurcă cum le poate.

Dar, în sfârșit, nu mai bine pat două, trei duzini de potențați germani, pe cari tot așa-i poartă de nas Se-renisima Dietă federativă din Frankfurt.

Statul românesc n'are domenii, căci toate fură închinat, după timpuri, la Sfântul Mormânt și la Sfeta-Gora (Muntele Atosului). Are numai vămile și salinile drept monopol comercial și minier, care însă se arendează, spre a scuti speșele de regie, ce, la noi, cu pensii cu tot, întrec, mi se pare, cu mult veniturile.

Afară de acestea, contribuiesc spre susținerea Statului, numai nenobili indigeni, cu capitația de câte un galben pe an, o dare comodă, introdusă de barbarii învingători pentru că lăsau locuitorilor capul pe umeri, dar, în timpul de azi, o rușine și nedreptate strigătoare. Se percep și dări industriale și comerciale, după niscare clasificării și taxe ocrotitoare, de la o clasă boierească numită „mazili”: Toate numai de pământeni, însă — păcat neiertat! — străinii fac Stat în Stat, se înavușesc în această țară și-sî răd de greutatea publice, supt scutul Puterilor respective, fără a suferi imposit.

Afară de orașe exercită drepturi politice numai boierii și fiii de boieri; restul e exclus cu totul.

Nu e țară unde institutul nobiliar ar fi mai frumos ca aici, care, în principiu, are a se conferi după merite și se moștenește numai prin fii, mai departe nu; însă, vai de lume, azi cele mai josnice servicii private se egalează cu acela al patriei și se răsplătesc cu rang boieresc, prin favoare.

De regulă, Domnul concede ranguri când oarecine măcar trei ani a fost aplicat în serviciul public. Aceasta face pe fiii boierilor să ocupe posturile publice, ca înșiși să capete rang: alminteri li-ar ajunge copiii moji (proști); de unde urmează îndesătura de competenți, încât nenobili cei mai apți se răsping, nefiind bucături câte guri.

Ce e drept, din când în când se vără și nenobili în slujbă, căci fiecare locuitor e îngăduit a le ocupa, numai dreptul de alegere e boieresc. Și eu aspir la

chiverniseală publică, apoi, când va plăcea patronului a mă face, în adevăr, „cirac“, pot ușor să ajung Pitar.

Vodă, fiind semnul boierilor, ales de dâșii, gustă, firește, o autoritate, ca la noi judele comunal, tras-impins de cele mai scârnave intrigi boierești, îndată ce nu face tuturora hatâr, vorbă cu înțeles lat în România.

Între ofițerii publici nu e ierarhie. Miniștrii, fiecare în departamentul său, își întrebuințează ciracii (clienții) încât nu voiește a face cuiva hatâr. Aici nu se cere știință, învățătură, sau chiar purtare morală de la candidați, ci numai bani și rang boieresc sau protecție puternică spre a avea slujbă publică. Firește că asemenea candidați sunt prevăzuți cu șarlatanism și cu dose copioase de nerușinare, „à la szolgabiro“, în care excelează ciocoiășii, încât cu avantajiu pot ținea comparație cu semenii lor de pretutindenii; apoi știu bine hrăpi.

De aici urmează că administrația publică se operează în genere cu biciul „alla cosaca“, justiția cât se poate mai vederat cu mita, și finanțele se dilapidază supt controlul subsolului, — cum se exprimă Schiller în „Fieschi“ —, cu o rară sfruntare, în folosul favoriților, cu pravila Domnului Caragea, un adevărat abecedar de Codice civil, și cu sistema financiară copiată de la Unguri și Turci.

Până bine de curând știința bărbaților de Stat s'a supt din literatura limbii eline, pe lângă rutina câștigată în practică; acum s'au îndatinat boierii avuți a-și trimete feciorii la Academie în Franța, de unde cei mai mulți se întorc, după doi, trei ani, îmbrăcați în moda cea mai nouă, cu datini scâlciate și moravuri desfrânate, din societatea cea mai degradată parisiană;

apoi toate acestea le transportă în saloanele de frunte bucureștene. Nu că doară în Paris sau în Franța ar fi lumea toată desfrânată, dar tinerii de cari e vorba nu caută societatea solidă în familie, ci numai cea stricată, cum se află și aiurea.

Sunt și câțiva bărbați solizi, cari, supt asemenea auspicii, s'au avântat peste colegii lor, și fac onoare țării, dar — durere! — încă foarte puțini. De la acești din urmă aflăiu starea lucrului cu educația în străinătate.

Doamnele românce au educație strălucită: limbi, musică, danț și toaletă. Economia casnică și creșterea pruncilor, ca niște îndeletniciri vulgare, se încredințează sclavilor țigani și unor guvernante străine, cu unicul merit de a vorbi frumos franțuzește; de rest nici se mai întreabă.

Pe cât caută să laud Statul că nu introduce regia în economia sa, pe atât caută să defaim pe boieri, proprietari de moșii, căci și le arendează; una, pentru că ei înșii stau în neactivitate, în „dolce farniente“, când ar putea fi economi raționali, sau se deprind cu servicii publice, ce le poartă cât de miserabil; alta, pentru că Românii, în genere, având puțin spirit de speculă, nu ieau singuri arenzile, ci pentru acestea s'au atras în țară o sumă de cațaoni greci, bulgari și sârbotei, cari nici în a șeptea seminție nu se vor face Români, sau măcar românofili; a treia, pentru că în moșia arendată din tată 'n fiu nu se introduce nicio îmbunătățire, apoi între colonii supti de două ori, odată pentru proprietar, altă dată pentru arendaș, nicio moralitate, ba, din potrivă, demoralizare mare; în sfârșit, a patra, pentru că o perpetuă schimbare de Domn nîcîcînd nu va apropia clasa stăpînitoare de clasa lucrătoare, pentru ca una pe alta să se cunoască și să se aprecieze.

Comerțul și industria sunt mai cu totul în mâna străinilor; așa și artele, dacă și de acestea poate fi vorbă. Grecii preponderează, apoi Sârbi, Maghiari, Germani, Evrei și ceva Francesi exploatează aceste mijloace puternice de înavuiere și scot din aceste izvoare foloase imense, pe care, putem zice, le întrebunțează spre detrimentul patriei, pe când, de altă parte, nici cu darea ordinară nu contribuiesc spre ușurarea indigenilor supți de dânsii. Ba încă e teamă că, cu încetul, vor și desnaționaliza țara, cu avuția și inteligența, pe care mai bine le prețuiesc decât Românii.

Biserica, — să-ți spui ceva și despre dânsa. Biserica orientală, această instituție frumoasă și plină de viață, basată pe sinoade, vai cum a căzut, vai cum a ajuns a străluci de ignoranța cea mai groasă, cum s'a înecat în cea mai crasă simonie, și cum, supt asemenea auspicii, religia deveni o formalitate complectă, fără spirit de viață!

Caută între preoțimea seculară (de mir), ba și între cea regulată (monahală) de naționalitate română, și, cu felinarul lui Diogene în mână în amiază, nu vei afla teolog; poate însă vre-un geniu natural, cum și în alte clase sociale.

Biserica românească are un Mitropolit, care ține rang mare în Biserica Orientului, adecă al Chesareii Capadociei, apoi trei episcopi sufragani diecesani (eparhioți), toți bine dotați și membrii ai adunărilor Statului. Pe lângă toată această poziție eminentă, totuși Biserica e atât de degradată, încât nimănui nu-i însuflă respect.

Sunt ca la cinzeci de mănăstiri în țară, care posedă cel puțin a patra parte a teritoriului ei, dar, spre rușinea veacului, sunt și azi numai adăposturile neștiinței, lenii și superstiției, apoi vre-o douăzeci de mii de călugări și călugărițe împoporează cu sutele sin-

guratecele asiluri ale formalității, într'o țară ca și deșartă de popor. Mai cu cale ar fi, în interesul public, ca aceștia să fie părinți și mame de familie, spre a înmulți poporația, iar grasele lor venituri s'ar putea întrebuința, nu numai spre dotarea clerului secular, de tot cerșetor, ci și pentru înființarea de institute de creștere, așa de rar sămănate azi în toată țara.

O spirit reformat, arată-te și aici, unde, întocmai ca în timpul când era Mântuitorul în lume, au ajuns Fariseii a spăla păharul numai pe din afară, iar înăuntru zace materialismul și ipocrisia crasă, nespălate.

Preoțimea aici nu ia cunoștință despre educația școlară a poporului, care, firește, nici n'ar fi în stare a o conduce. Această afacere e în mâna Statului, respectiv a laicilor, lucru care, în alte privinți, n'ar avea mari inconveniente, dacă și Statul ar fi mai apt, sau ar avea mai multă căldură pentru înaintarea luminilor, ceia ce însă du—rere!—nu se vede.

Învățământul public e reprezentat prin un singur Colegiu și, mult, douăzeci de școli centrale urbane prin diferitele orașe, când, pe ușor, ar putea fi atâtea gimnasii, de exemplu, ca în Transilvania, unde mai atâtea au diversele confesiuni.

Apoi mă mir cum nu se înființează o Universitate, căci Statul are destule mijloace; dar pentru aceasta e încă prea tânără cultura românească.

Pentru instrucția populară se înființară multe școli după metoda „împrumutată“, lancasteriană, spre a împrăștiia luminile în bordeie, și e un ce mângâietor a vedea în fiecare sātuț clădirea școlii construită după un șablon estetic, cu frontonul așezat pe patru coloane, ca un templu grec antic. E însă numai pentru ochi, pe din afară, iar înăuntru, Doamne ferește, căci nu sunt învățători, ci acum se formează,

foarte cu greu. Oarecari tineri ce știu două buchi poartă numele de „candidați“, — zic: oamenii cam dedați, câte patru, cinci ani, și, pe toată vara, pe timpul vacanții, merg la școala normală a distric-tului să învețe o lună, dar, în adevăr, puțini se dedau cu științele pedagogice, și, așa, mult va trece până va ieși lucrul țință.

Până în cât preoțimea e indiferentă și ignorantă, se poate judeca din aceasta. S'au introdus în șco-lile sătești chiar o carte supt numirea de „Cate-hismul omului creștin, moral și soeial“, compus de laici, după principiile din legea naturală a contelui Chasseboeuf de Volney, și nimic nu samănă mai puțin cu dogmatica Bisericii ortodoxe a Sfințitului Mitropolit Petru Movilă ca acest catehism.

Și fructifică această educație, căci Biserica e de ris, și nu rar văzuiu coconăși făcând curte la privi-gheri și aprinzându-și ținara la făcliile de la icoane.

Lipsesc bărbați solizi în toate ramurile, și, așa, lu-mea se zvârcolește în cerc vițios, până va da Dum-nezeu mântuire cu încetul.

De astă dată curm; însă, cât mai curând, voiu relua firul. Adio!

XIII.

București, Mart 1840.

«Continuez, continuez !
Grand plaisir me fairez!»

După ce m'apucăiu de critică, nu mă las, ci, până în sfârșit, voiu să-ți zugrăvesc societatea românească. Atenție! Suntem la miliție.

După două sute și mai bine de ani, România iar posedă o oaste națională regulată, europeană, vre-o șese mii de pedestri și călări; nu se mai ajunge cu singurii dorobanți, un fel de panduri administrativi. Dar și oastea, până acum, servește mai mult pentru paradă, alminteri ca a lui 'Papa: „Ce ne vole cinghanta per cavar una rapa; se non vi è il sergente, non fanno niente“.

Nu-ți voiu critica oastea din punct de vedere strategic, căci, de și născut militar, n'am aprofundat arta, penntru că nu-mi fu de gust, măcar că sunt calificat cel puțin ca sergent. Voiu să-ți înșir terminologia rangurilor, ca să te delectezi: cu aceasta, ca și cu toate celelalte lucruri nouă, Românii și-au înzorzonat limba, neavând pic de filolog, nici măcar vre-un om cugetător. Rangul minim de caporal sau conducător, se chiamă „untărofițer“ (nemțește); 2) sergent, sau „maistru de veghe“, „feldvebel“ (nemțește); 3) stegar, sau sublocotenent, „praporcic“ (rusește); 4) locotenent, „parucic“ (rusește); 5) căpitan; 6) maior

(nemerite); 7) colonel, „polcovic“ (muscălește); 8) general; „Spătar“ (grecește; sic).

Tot așa, se zice: la marș „jug“, la companie „roată“, la regiment „polc“; apoi câte alte barbarisme, precum: în loc de stat-major „ștab“, în loc de garnisoană, divisiune: „garnison“, „division“, și altele, după Muscali, cari, de la Petru-cel-Mare până azi, încă susțin denumirile germane, las' că și Germanii cele franceze. Dar apoi Francesii cel puțin sunt părinții artei militare!

Feudalism n'a existat în România. Tot insul e deplin proprietar pe bunul nemișcător al său, dar nici de cavalerism n'are nimeni ideie, și trecutul e definitiv barbar. Sarcini feudale s'au introdus totuși, după împrejurări, se vede prin imitație de la Unguri și Poloni. Asemenea s'au imitat și drepturile regaliene, care încă au căpătat consistență tare prin legea organică de azi.

Aici numai pe supt munți se află proprietăți mănunte, ca la noi, încolo sunt numai moșii, monstruoase de mari, mai tot deșerte de locuitori.

De bună samă, acestea fură cuprinse de boieri la început, în urma emigrării locuitorilor din cauza războaielor neconținute cu toți barbarii și, în urmă, cu Semiluna. Unde nu-s locuitori coloni, proprietarii formează pășuni întinse, numite „suhaturi“, și le arendează pentru îngrășarea turmelor și cirezilor de cornute, de care se aprovizionează de carne orașe mari, mai ales cele imperiale: Viena și Constantinopol.

Iobăgia aici se chiamă „clacă“ și e asemenea organizată reglementar în toată țara. Colonii numesc urburiul „zâmblar“, barbarism ca și „urbariu“, adecă exemplar, extras din Regulamentul Organic, ce cuprinde datoriile și drepturile clăcașilor către proprietarul moșiei, depus în fiecare comunitate.

După zămblar, clăcașul capătă nouă pogoane (optsprezece găleți) de pământ, cu pășune cu tot, spre usufruct, căci aici „commune terrenum“ și „păduri urbariale“ nu-s. Pe acestea colonul e dator a presta douăsprezece zile de lucru, a lua parte la iobăgie (cu alt înțeles, nu ca la noi), a duce un car de lemne și a da dijmă din toate produsele la proprietar. Acestea pe față, dar să vezi reversul!

Zilele de lucru le transformară ciocoi în lucru de zile și bietul clăcaș lucrează cel puțin de trei ori douăsprezece zile, spre a sfârși treaba măsurată. Iobăgia, în sensul de aici, e sarcina impusă la douăzeci și cinci de coloni de a ținea un argat la Curte,—cumu-s la noi birišii simbriași. Carul de lemne se aduce foarte ușor, unde e pădurea vecină, dar din câmpiile deșerte ar fi tot așa ca și cum l-ar mână după lemne la antipodi, și bietul clăcaș, îndatorat, ca să scape de o călătorie după lemne până la polul arctic, se împacă cu câteva zile de lucru obișnuit. În sfârșit, dijma se iea și din fân, ba chiar și din stratul de pătrunjel, căci nu o iea proprietarul, ci cațaoanul de arendaș.

Una singură e bună. La Anul-Nou, zilele stipulate în zămblar se pot răscumpăra cu puțini bani. Prețul unei zile pe acest an e fixat la șezeci de parale (cinsprezece cruceri în argint). Cea mai mare nevoie e însă cu prisoasele, adică: dacă cineva nu se ajunge cu competența legală de pământ și cere un surplus, apoi, pentru aceasta, se invoiește cu cațaoanul, care, pe puțin, știe storce zile multe, cât un „tisztarto“ maghiar.

Însă, ce să facă bietul om? Face zile, necăjește ca viermele în hrean, căci caută să prăsească bucate multe, fiind mai totdeauna ieftene, apoi să țină vite cu indestulare, căci și acestea sunt fără preț.

Ziseiu că aici se află Țigani vagabonzi, va să zică

liberi; cam așa au fost, dar, iată, Statul a decis să aservească și pe aceștia, transformându-i în coloni așezați pe moșii boierești. Li se făgăduiră ușurări, scutire de dare pe câțiva ani, și se îndatorară a se coloniza regulat.

Ce nu s'a făcut de la Împăratul Iovian până azi, anevoie se va împlini în România, cu cultura în stare de crisalidă, unde și Românul, care, din domni ce i-au fost străbunii, ajunse a fi simbolul servituții, atât e dedat cu jugul, părăsește plugul de teroarea arendașilor.

Țigani aici poartă toate acele meserii mărunte ca și la noi; fac, adecă, fuse, lingure, cupăi, ciure, toarnă clopotele, cârlesc și spoiesc căldări, pescuiesc aur și spun de noroc. Dar, pe lângă aceștia, e o clasă de Țigani cari, ca în evul mediu, vânează prepeliți cu un fel de șoimi, numiți „curui“, de tineri învățați la vânat. Ceala acestor vânători negri aprovizionează masa domnească cu prepelițele, și mai ale tuturor boierilor mari.

Tot Țigani întreprind prăsirea de catări pe cari, apoi, îi cumpără Statul și face cu dâșii negoț de monopol, trecându-i în Turcia, căci în țară nu se folosesc.

Toate aceste meserii caută să înceteze 'n mare parte în viitor, căci, până la unul, bieții Țigani se așezară pe linie, sau, în scurt, au să se așeze; apoi adio industrie liberă! Caută, bieții, să presteze claca, iobăgia și dijma, bucurându-se și ei de soarta Românului, deocamdată nu prea demnă de invidiat.

Țigani sclavi sunt mai ales servitori în casă și în curte. Singura certitudine de a se putea vinde ca simple anmiale, îi face destul de nenorociți. Asupra acestora exercitează boierii toate drepturile feudale, cu

nume și fără nume, precum „*ius primae noctis*“ sau „droit de cuissage“.

Până suntem la Țigani, îmi vine a mințe să vorbesc și despre temnițe, căci supremul Voevod al Țiganilor e totdeodată și inspector general al închisorilor din Principat, supt numirea de „Vornicul temnițelor“. Deținuții sau condamnații se tratează alminteri cu umanitate, dar, firește, și cu toiegele, dictate prin sentință, la răstimpurile măsurate de lege, va să zică de părerea boierilor din Divan, — fiindcă aici se judecă mai cu samă după opinii, de oarece juriștii sunt deși în tribunale ca ciorile albe în Europa.

Constituționalismul românesc nu merge așa departe ca să se scutească libertatea personală, însă boierii se scutesc de arest cu hatâruri. Este și un fel de „*ha-beas corpus*“, foarte bizar.

Dacă scapă un criminal din arest, apoi veghetorul neglijent se infundă în locul lui, până acela se prinde sau, după împrejurări, până la termin. De e aceasta după lege sau nu, nu garantez, însă-s martor al unui cas întâmplat.

Justiția criminală, din altele destul de parțială, e totuși europeană, modernă, nu recunoaște tortura, nici confiscarea bunurilor, apoi nici starea de asediu.

Șchioapătă numai în privința pedepșelor corporale, pentru a căror abolire n'a venit timpul,—după expresia boierilor legislatori. Firește că, cu cât se ține o instituție rea, cu atât mai anevoie se simte deșertul ce ar lăsa, abolindu-se. Din Codicele frances s'a luat pedeapsa expunerii, destul de infamantă, care constă într'aceia de a lega pe criminal, ras în cap, cu veriga la grumazi, de un stâlp, în mijlocul pieții publice, având de-asupra înscripția crimei comise și a sentinței pronunțate, ca toată lumea să-l privească. E un fel de răstignire necruntată, după cum fiecare poate judeca.

Pedeapsa cu moarte nu există, ci, în locul ei, după Codicele rusesc, imitat, se condamnă criminalii, pe un timp sau pe viață, la ocne, adică, la lucru forțat în minele de sare. Mulți află această pedeapsă, ca și surghiunul în Siberia, mai aspră ca moartea, și toată lumea bârfește în contra. Eu, cu puțina mea pricepere, nu-s de această părere. Dumnezeu creă pe acest glob și Siberia spre a fi locuită de oameni. Pentru ce oare criminalii altei țări să fie mai buni decât oamenii de omenie născuți acolo? Dacă în toată Europa, și chiar la noi, în Transilvania, oameni liberi scot sarea din ocne, oare nu e destul de uman a atribui această treabă criminalilor, drept pedeapsă, în loc de a-i spânzura? Poate că cu aceasta se vatămă numai simțul salinarilor de bună voie. Legile criminale sunt, din altele, uniforme pentru toți, nu ca la noi, în Transilvania, unde omorul unui nemeș costă două sute de florini, al unui libertin patruzeci de florini și al unui iobag douăzeci de florini! De aceia nici se aude proasta zicătoare, la toată întâmplarea, ca la noi: „Te omor, f..., și te plătesc cu bani!”. Oricum, justiția criminală ar putea fi model Transilvaniei, apoi aici nici se comit atâtea crime, și hojiile, oarecând faimoase, s'au stârpit cu totul.

Și poliția e de laudă în România. În toate comunele se ține pază de noapte, prin locuitori, și, pentru furtul sau dauna urmată prin putere în sânul comunei noaptea, aceasta e răspunzătoare solidar. E, firește, o măsură făcută în favoarea boierilor și arendașilor, însă, în genere, bună și demnă de imitat pretutindeni.

După ce am ajuns la comune, nu va strica să mai arăt și alte instituții comunale la țară, va să zică în sate.

Viața comunală e departe de a fi dezvoltată, dar câteva instituții tind a o dezvolta, cea ce, cu timpul, se va și înlăptui, căci Românul simplu e mult mai solid decât clasa ciocoiască, care, rând 'pe rând, s'a slavonizat, s'a grezit, s'a muscălit și acum a ajuns a se francisa cu ideile, cu limba și cu moravurile. Sătenii, străinii așa-numitei culturi, țin una și bună: nu se ieau după toată umbra.

Comunitățile sunt colonicale, bisericești, școlare și politice. De remărcat e că comuna politică n'are un anumit jude, ca la noi, ci un Consiliu comunal, alcătuit din proprietarul moșiei sau arendașul lui, din parohul local și din mai mulți aleși ai poporului, apei dintr'un logofăt sau notar sătesc.

Pe lângă toate alte atribuții ce pretutindeni cad în sfera oficiului comunal, Consiliul aici administrează cutia sătească (lada comunală) și magazinul de rezervă,—două instituții la noi necunoscute.

Fondul comunal aici se produce în mod cu totul particular. Din șapte în șapte ani odată se îndreaptă aici darea capului, și aceasta se chiamă „catagrafie“. Atunci se fac tabele conscripționale, după care, până la următoarea catagrafie, toată comuna e datoare a plăti contribuția fără lipsă. Pentru morți și emigrați se plătește darea din casa comunală, pe când însurăteii și imigrații plătesc darea lor, până la conscrierea generală, în cutia satului. Creșterea fiind tot mai mare ca scăzământul, casele comunale posedă însemnate surplusuri.

Magazinele de rezervă sunt instituții introduse de Muscali, cari, în timpul ocupației acestei țări grase, după faimoasa revoluție a lui Tudor Vladimirescu, așa-numita Zaveră (literal: pentru credință), observară că, din lipsa prevederii, când sunt bucate multe, se exportează toate pe mai nimica, apoi, când vine un

an rău sau se întâmplă războiu și năvălire, lumea e expusă foametei.

Tot locuitorul e îndatorat a depune în acest magazin comunal a douăzecea parte a recoltei sale anuale, care, din timp în timp, se înnoiește, împărțindu-se bucatele vechi și luându-se nouă în loc. Din magazin, ce constă mai ales în porumb (cucuruz), capătă preotul un ajutor anual, restul se păstrează de obicei în folosul — dar, după experiență, în detrimentul — depunătorilor, căci se fură de deregători, se strică de șoareci și de intemperii, ca orice lucru al tuturor, în genere reputat al nimărui.

Ceva de amintit e și sigiliul comunal. Acesta constă din trei părți, făcând un tot împreunat cu o verigă. O parte se păstrează de proprietarul moșiei, alta de paroh și a treia de unul din aleși. Sigiliul cuprinde emblema județului (districtului), cu legenda acestuia, nomenclatura plășii sau plaiului și a comunității politice, care, de obicei, cuprinde mai multe comune colonicale.

Se vede că mai anevoie se poate căpăta aici atestat fals prevăzut cu sigiliu comunal, decât la noi, unde ajunge o litră de rachiu pentru ca judele amărât, fără nicio controlă, să-ți pună sigiliul pe orice hârtie.

Am înșirat, cred, destule, și bune și rele, și aș mai avea, dar ajungă. Sunt muguri să rodească, sunt și răni încă nevindecate din boala de moarte a neamului nostru, spre a căror vindecare nu ajung zece ani, de când sunt lucrurile ceva mai statornice, și m'aș bucura să le văd tămăduite în cincizeci de ani.

Ajute Dumnezeu!

XIV. \

Viena, Iunie 1840.

«Quisque suae fortunae faber.»

Dacă, cum îți scrisesei la început, dragă, urmam sfatul starostelui nostru din Câmpulung, adevărat dacă mă consacram comerțului, acum aş sta material binișor; mi-a repugnat însă a mă face discipolul lui Mercur, căci după ideea mea, negoțul e, mai mult sau mai puțin, un furt privilegiat în anumite locuri.

D. C. C., ultimul meu patron, în București, are o sumă de ciraci, e om recunoscător și cu trecere în țara sa, apoi de însuși Vodă mă apropiasem, mă cunoștea, și, cum e „gang und gebe“ în România, supt asemenea auspicii, încet, încet, puteam ajunge la titluri și onoruri, iar, fiind puțin scrupulos, firește, și la cotori; dar nu-mi fu ursita, n'am ambiționat nici așa fericire, și iată-mă căutând încă piatra filosofală.

Viața omenească samănă cu roata ce se învâртеște împrejurul osiei și, tot de odată, percurge spațiile ce i se desfășură în afară.

Omul se crede fericit după gust, nu după rațiunea ce ar avea să-l conducă, și, după cum sună proverbul: „De gustibus non disputandum“, pentru gust nu se pot stabili regule cu precizie matematică. Așa și frumosul relativ e numai ce place.

Iară-s împins în largul spațiului, iar am ocazie a-ți descrie nouă impresii din diverse puncte de vedere. Fără a te osteni cu enumerarea multor locuri, fără a-ți

enunța toate distanțele, neapărate la un călător, mă voiu silii să te desfățez după vechiul meu metod.

Nu putui rezista setei de nouă experiențe, lăsăiu pe d. C., și, de o lună, părăsăiu Bucureștii cu tânărul prinț G. G[hica], care vrea să-mi arăte Parisienii și Francesii la ei acasă. Apoi, pentru Parisieni și Francesi, așa numai cum mi-i zugrăvi moșul în simplitatea sa, încă din cruda tinereță sunt cu totul pasionat și în stare să dau tot, chiar mântuirea sufletului, dacă n'ar fi păcat a zice. Moșul, ca ostaș prins în anul 1813, avuse ocazie a cunoaște țara și oamenii, și vorbea pururea cu entuziasmul ce, de mic, îmi infierbânta imaginația.

Din itinerariul nostru puține.

Aspectul desolator al satelor românești nu ți-l mai descriu. Ți se sfâșie inima văzând, într'o țară așa de bună cum e România, speța umană în stare așa de miseră. Trec peste cele zece zile petrecute cu destul amar în carantina cunoscută, Șupanec, unde nici pe joialul servitor Cazanovici astă dată nu-l mai întâmpinarăm, pentru ca, cu glumele sale, să ni scurteze oarele, ca antret. Dar voiu să-ți descriu puțin scaldele sau băile herculane de la Mehadia, în Banat, unde petrecurăm — durere! — numai o singură zi.

Aceste băi se află într'o vale carpatică încântătoare, și sunt în întrebuințare din adâncă antichitate, — cum adevăresc inscripții romane, tradiții populare și, mai mult, o statuie, alături foarte grosolan lucrată, a semizeului Heraclie sau Hercul, aflătoare în peștera din care curge izvorul principal de apă minerală. Se crede că această statuie ar fi cioplită de legionarii romani, arhistrăbunii noștri, veniți din Italia.

Memorabilă e peștera herculană, numită de Românii indigeni „Peștera lui Iorgovan“. Aceasta e o gaură

în mal, compusă din cinci scobituri diverse, împreunate prin boltituri și arcade gotice naturale, pe ai căror pereți se află înscrise numele multor călători și oaspeți ai băilor. Și eu îmi transmisei numele posterității, după ce mă îmbie ciceronele cu cele trebuincioase scrisului. De această peșteră se leagă o mie de tradiții despre bandiți, strigoi și fermecători, în cântecele și baladele populare.

Băile din Mehadia au nouă izvoare termale, adecă naturale, fierbinți, de apă sulfuroasă alcalină, și se întrebuințează ca baie și de băut la felurite patimi; de aceia sunt totdeauna, vara, mulți oaspeți la dânsule. Fântâna cea mai fierbinte spuse medicul că are cizeci și cinci de grade.

Locul e frumos de minune. Munți și colnice pitorești, stânci sălbatece umbrite de molifiți, ici colo împodobite cu chioscuri și prevăzute cu drumuri și cărări bine îngrijite, șerpuiind în toate părțile. Cărăția aierului, ca și înlesnirile de tot felul, îndeamnă a petrece în acele regiuni, însă furăm constrânși așa curând a le părăsi ca să fim de „Joia Verde“ în Viena și să vedem ceremonia acelei zile însemnate.

De la Mehadia mersem pe drumul cel nou, construit supt ăuspiciile contelui Szechényi, de-a lungul Dunării, — „drum potcovit“, îi zic țeranii —, până la Drencova, și ne imbarcăm în vapor, ca, pe Dunăre, să ne suim la Viena.

La Semlinul Sirmiului puțin ne oprirăm. Această cetate e față cu Belgradul sârbesc; n'are, altminteri, nimic extraordinar. În sus, la Mohács, ne coborârăm și vizitarăm, într'o biserică, un tablou reprezentând, destul de meschin, faimoasa bătălie între Unguri și Turci din anul 1526, când pierdu Ungaria libertatea peste o sută de ani și deveni pașalâc turcesc. De la acea bătălie

din Mohács datează și independența patriei noastre Transilvania.

Navigația n'avu pentru noi nicio atracție, fiindcă toți călătorii, afară de câțiva negustori de lipitori francesi și englesi, erau Jidani. E trist că clasa industrială și comercială în Ungaria mai numai acești fii ai Israel o represintă. Negustorii de lipitori duceau marfa, în săculețe de pânză, la Paris și Londra, și ni spuseră că în tot anul vin după aceste animale în România, căci în țerile lor s'au rărit, apoi că fac destul câștig.

În patru zile ajunserăm la Pojon, unde debarcarăm, spre a veni pe uscat la Viena, fără a lua notiță de orașul dietal maghiar.

Ți-aduci poate aminte că, în cellalt rând, nu-ți descrieu priveliștea malurilor Dunării, pentru că n'o văzuîu, de negură, între Pesta și Viena. Iată-mă acum, pe un timp cât se poate de frumos, în aceleași locuri, și cu drept vei aștepta să-ți zugrăvesc; dar — ce să vezi! — parcă am închis ochii, sau... să-ți spuiu adevărul: mă fermecă o diavoliță de brunetă, ce se acăță de mine încă din Pesta. Atât mă fascină, blestemata, încât nu-mi mai luăiu ochii de la dânsa! O altă speță de negură — vezi! — îmi acoperi partea cea mai romantică a Dunării în Ungaria. Las' că și cu prințul dăduiu de belea, pentru că pe dânsul, în același timp, îl ocupă o matroană bătrână, sau, mai bine zis, fu constrâns a o întreține, fiind de rang mare. Dar iată-mă, a treia oară, pe același loc, fără să-l cunosc, trecând ca un geamantan, — și mor de necaz!

Viena, acum, e în plină serbătoare, nu ca întâia dată, în timpul iernii. Tocmai ajunserăm, și, a doua zi, asistarăm la procesiunea cea mai măreață a ritului romano-catolic, care ajunsese festivitate de Stat în toată lumea unde această religie domnește, ca aici, în orașul

Impăraților: procesiunea care, la noi, impropriu, se cheamă „Joia Verde“.

Aflăiu, de la oameni cunoscători, că această serbătoare fu instituită de S. Sa Papa, pe timpul Reformăției, nu atât ca demonstrație în contra acesteia, cât ca să înnalțe credința catolicilor în sacramentul Sfintei Euharistii, zdruncinată prin reformatorii protestanți. Ea are de scop un cult extraordinar al hostiei sfințite, trupul Domnului identificat cu Dumnezeu-om însuși.

De aici urmează că romano-catolicii adoră materia Euharistiei nemărgenit mai mult decât credincioșii Bisericii orientale, — cel puțin din practică așa se vede.

Observăiu că, atunci când se duce împărtășania la un murind acasă, preotul catolic, ca la ofertoriu în biserică, poartă azima sfântă în veșminte liturgice, supt un baldachin sfințit, apoi, pe străzi, fiecare trecător ingenunche și adoră cele sfințite; pe când la noi un cult așa de imposant, pot zice rafinat, sau nu e prescris, sau nu se observă. Bine-mi aduc aminte că, adesea, popa, fiind biserica puțin cam departe, mână pe clișiarh să aducă, fără nicio ceremonie, cuminecătura, uscată, ca să împărtășească pe vre-un muribund.

Să-ți împărtășesc pompa procesiunii desfășurate aici, cu care nici pe departe nu se poate asemăna litia Iordanului la Bobotează, când, și la București și pretutindeni, după ritul nostru, încă iea parte Statul.

După ce se sfârși liturghia în catedrala Sf. Ștefan, se puseră în mișcare, întâiu, numeroasele corporații industriale vieneze, fiecare cu steagul în frunte; urmară două mii de interni ai orfanotrofiei, cetele de cenobiți de felurite ordine, douăzeci și cinci de parohii, una câte una, cu prapuri, primarul și municipalitatea Reședinței, corpuri de cântăreți, internatul arhiepiscopal preoțimea Catedralei, vre-o cinsprezece colegii de demnitari chesaro-crăiești, corpul universitar, precedat de

rectorul magnific, toți încunjuțați de garda împărătească. Venia, apoi, Cardinalul-principe și Arhiepiscop, în ornat pontifical, purtând cele Sfinte supt un baldachin ținut de consilieri municipali, iar, împrejur, un roi de paji, purtând făclii aprinse, și gărzi de corp îl însoțiau.

După baldachin, imediat, mergea Maiestatea Sa Împăratul, împodobit cu cele mai strălucite ordine, purtând cu umilință facla aprinsă în mână, apoi Maiestatea Sa Împărăteasa, cu damele Curții, în veșminte cu coadă, și arhiducii, împrejuțați de demnitari, în sfârșit, arcași de gardă călări și pionieri pe jos.

Procesiunea, după un ocol mare prin oraș, unde, în patru pieți, la altarele de verdeață, împrejmuite de trupe și de gardă civică, se cetiră patru Evanghelii, abia după patru oare se întoarse la Catedrală. Aceasta ni se anunță prin trei salve, date de batalionul postat în paradă pe piața „Graben“, la comanda mareșalului, prințul de Lichtenstein.

Cultul catolic e pompos și imponent, căci Statul îl ajută a străluci pretutindeni, dar mie nu-mi plac ceremoniile lui, pentru că se fac cu prea mare exactitate și minuțiozitate ostentative. Nu-mi place însă nici simplitatea uscată a protestanților, pe care încă am ocazie, ici-colo, a o cunoaște. Un protestant înțelept singur îmi zise odată că eliminarea a toată ceremonia în templele lor e cât se poate de stricăcioasă, pentru că, după firea sa, pe om pompa și ceremonia îl înalță:

— „Ceremonia rituală“, zise el, „ridică inima poporului unde, cu mintea sa mărgenită, nici când n'ar putea să ajungă, și, așa, cu pompa, se înlocuiește cea ce nu poate stârni cuvântul evanghelic, cu toată unctuositatea lui.“

Cu această ocazie îmi adusei aminte, cu durere, de extrema miserie a bisericilor noastre, de icoanele

sfinților cu gura strâmbă, de luminile de său în sfântul lăcaș și de otrepele murdare ce se cheamă „ornat liturgic“, apoi de meschinăria cu care se fac evlavioasele ceremonii ale ritului nostru, în România ortodoxă chiar.

O, Doamne, mult ești îngăduitor! Oare și acel cult, atât de înjosit, e demn de Tine? Oare nu e o derisiune a măririi Tale a fi glorificat în mod așa de ticălos? Nu, Doamne, nu, căci Tu cauți în fundul inimilor, și ele cred și se ridică pân' la Tine și din pulbene! Apoi toată pompa omenească oare nu e o deșertăciune înaintea Ta? Oare nu știi Tu, Atotștiuturile, cine poartă vina acestui păcat?

pătlmește de afectație, însă degradarea poporului nostru îl ține umbrit și ignoranța l-a despoiat de frumusețe.

Ritualul nostru ține mijlocul între extremități și nu seja originală prin introducerea psalmodiei nasale în cântece și în cetire.

Aș dori ca, oricât de puțin, să se predice și în bisericile noastre, pentru că învățătura evanghelică numai cu cuvânt viu împărtășită folosește poporului; dogmatica ar trebui pururea încunjurată și predicatorul ar avea să se țină de morala practică. E însă un „pium desiderium“ până nu vom avea preoți culți, apoi până nu se vor reformă cântecele cele multe și peste toată măsura obositoare.

Cântecul cere neapărat cultură, căci prin dânsul se înalță simțirile, dar și mai multă estetică e de lipsă, pentru că, până ce poporul își vede pe însuși Dumnezeu în cea mai extremă miserie, nu poate să se străduiască spre mai înaltă cultură, căci l-ar întrece.

Poporul nostru e religios, cultura lui poate purcede numai din Biserică; aici dar trebuie să aibă model de estetică simplă, de ordine exemplară și de economie

peste toată proba, ca să aibă ce imita într'ale sale acasă.

Ți-am predicat, frate, cred, de ajuns.

Acum te recomand lui Dumnezeu, până iară te voi putea cerceta în scris.

XV.

Baden-Baden, Iulie 1840.

«Ocehi, tele mortali, ministri de' miei mali;
Se schiusi mi occidete, aperti cosa farcte?»

Locul de unde-ți scriu e, mult-stimatul meu, unul din cele mai plăcute în Germania, așezat pe coasta vestică a munților numiți „Pădurea-Neagră“, o sută cinsprezece mile departe de Viena și două sute patruzeci de la casa părintească.

Aici sunt ape minerale ca la Mehadia, care atrag în tot anul până la douăzeci de mii de oaspeți din toată lumea, nu numai spre a se curarisi de boli, ci mai vârtos spre a-și petrece, căci natura și civilizația s'au întrecut în a înfrumuseța acest loc.

Orașul balnear Baden-Baden datează încă din zilele Împăratului Traian, cunoscut supt numele de „Cetatea apelor“ (Civitas aquensis), și era Capitala provinciei germane a Imperiului. Are șeisprezece fântâni fierbinți, cu temperatura de treizeci și șapte până la cinzeci și patru de grade, toate aduse în stabilimente de băi, cât se poate mai confortabile.

Plecând din Viena, ajunserăm aici, în extremitatea Germaniei, în curs de opt zile, și trecurăm prin multe orașe însemnate, din care, în treacăt, voiu să-ți amintesc câteva, măcar că puțin pot zice despre dânsule, după ce nicăiri nu stăturăm de ajuns spre a le cunoaște mai bine.

Mai întâiu trecurăm prin Linz, Capitala Austriei-de-sus, dar nu ne puturăm bucura de poziția ei cea frumoasă pe malurile Dunării, fiind timpul de tot ploios. Ne despăgubirăm oarecât în Ratisbona, oraș vechiu bavares, unde șezurăm două zile în otelul la „Trei coifuri“.

Aici vizitarăm galeria de pictură a prințului de Turn-Taxis, demnă de văzut, în toată privința; Domul sau Catedrala antică, în stil ogival; podul, cel mai frumos în tot cursul Dunării, clădit din piatră tăiată, cu cinsprezece arcuri; apoi Walhalla, un Panteon ridicat de regele Bavariei tuturor bărbaților eminenți germani. Acest din urmă monument e pe o colină rotundă, toată prefăcută într'o grădină delicioasă, lângă satul Stauf, pe malul Dunării; de aici gustarăm cea mai rară priveliște peste împrejurimi.

În Ingolstadt tocmai se construiește fortăreața federală, și, după dorința noastră, însuși generalul Băcker, conducătorul fortificațiilor, avu bunătate a ni le arăta.

La Ulm intrarăm în Suabia, și, în Capitala acesteia, Stuttgart, văzurăm Palatul și staulele de cai ale regelui de Württemberg, apoi, fiind Duminică, meraserăm în vecinătate, pe colina Rothberg, la o capelă rusească, de o arhitectură grațioasă grecească, care fu ridicată pentru o princesă din familia imperială rusească, și ascultarăm liturghia după rîul nostru. De remarcat în Stuttgart e, în toată dimineața, un imn, cântat din trâmbiți, în vârful turnului Catedralei, punct la răsăritul soarelui, cu armonie de tot grațioasă.

Trecurăm și prin Capitala marelui duce de Baden, Karlsruhe, și, aici, vizitarăm palatul regentului, mai frumos așezat în acest oraș de tot regulat, decât, alminteri, de vre-o rară însemnătate.

Drumurile în Germania sunt minunat de bune și îngrijite, cultura pământului adusă în cel mai înalt grad, și nu mă puteam mira destul cum poporul de rând se bucură aici de înlesniri la care nici visează cei mai avuți ai noștri. Dar e și sărăcie destulă, — ca în orice țară tare împoporată.

În Bavaria nu crește vița de vie, însă, la tot satul, în formă de vii, văzui plantații de hemeiu, întrebuințat spre fabricarea berii, care, în adevăr, atât e de bună, încât te face a uita vinul.

Atât în Suabia, cât și în marele ducat de Baden, drumurile nu-s prea drepte, ci formează multe linii curbe, de ambele părți însă sunt prevăzute cu arbori roditori, ce li arată direcția, în chip foarte pitoresc, prin latul câmpiilor și pe coastele colinelor.

Multe ar fi de descris. Mă mărgenesc însă la acestea, pentru că știi că nu voi să fac geografie. Să-ți comunic însă studiile făcute aici, de douăzeci de zile, asupra oamenilor cu cari veniiu în contact, — care mai mult te vor interesa. Ducând o viață de „dolce far niente“, urzind și făcând la planuri numai de petrecere, asemenea studii putui face despre toate naționalitățile, aici din bielșug represintate, apoi, când is oamenii fără treabă, se arată firea fiecăruia în „negligé“.

Iată portretele intîmilor miei, și, mai înainte, al lui „Monsieur François“:

Dumnealui e născut German din Alsacia, adică Germano-Frances. Trebuie să știi că Germanii sunt patruzeci de milioane, dar au și patruzeci de Impărați, cu mic, cu mare, și, așa, între dâșii e mai mare diferență ca între nații diferite. Germanii-Francesi sunt Francesi ultraiști, ca renegații noștri maghiarisați sau grecisați. D. François a servit șapte ani în oastea regală, și a ieșit dintr'însa, în loc de orleanist, napol-

leonist incarnat. Când vorbește de Ludovic-Filip, pururea zice: „C'est une ganache!“, adică „e o tândală“, căci nu întreprinde cucerirea vre-unei provincii, ci lasă țara pradă aristocratismului de banni, nesuferit poporului. Francesii sunt și au fost pururea soldați de frunte, dar mai ales Napoleon, cu cuceririle sale, adușese nația francesă în culmea gloriei. Amintirea lui se moștenește în oaste, apoi, prin congediații și veteranii ei, în poporul ce-i onorează memoria ca a unui zeu național.

„Master William esquire“:

E secretariu privat al unui soi rus, și stă cu dânsul în relații cât se poate mai amicale. Caracterul englezesc se arată la dânsul în toată ocazia, căci despre Germani, aici, în țara lor, unde el e oaspete, zice numai: „acești străini“. Englesul, adică, va să fie pretutindeni acasă, nicăiri străin, — și are, oarecum, dreptate, căci nu știu care Stat n'ar fi dator Englesilor. Apoi, cine are bani, are toată lumea de patrie.

„Don Estevan“:

Un Spaniol infumurat, curtean de familie al unui duce din țara sa; e nobil din provinciile basce, care au niscare instituții ca ale noastre ardelenesti, adică privilegii peste privilegii. Și acesta mi-e cunoscut, dar îmi caută mult timp peste umeri și-mi vorbi tot de bravurile strămoșilor săi, până-mi luău osteneala a-mi arăta și eu genealogia exact în modul următor, fără a ascunde ceva, după cum tu bine știi:

„E greu a dovedi cum că străbunii miei ar fi luat parte la cucerirea Țerii-Sfinte și s'ar fi luptat cu Saladin în timpul cruciadelor, dar arhiva familiei adeverește cum că nobilitatea-i datează de la Negru-Vodă, sau, cel puțin, de la Mircea Bătrânul, căci spun donațiile că nu se nobilită, ci că, după ce, din vicisitudinea timpurilor, decăzuse în stare plebeie, se reabilită nu-

mai în Statul d'întăiu boieronal și anume cu diploma donațională a serenissimei princese Susana Lorântfi, din anul 1652, prin care moșia se declară de boieronat liber, prevăzut cu regalele obișnuite și cu imunități.

„Prin căsătorie, tot adevărat nobilă, — laudă Domnului! —, mă bucur de drept armalistic (de stemă) cu patru pătrare, adecă scut împărțit și curmat câte odată, apoi acoperit de două „cimiere“ heraldice.

„Arhistrăbunul Toma, de și nu tocmai arhistrateg, ei simplu asesor la tabula Făgărașului, merită drept însemn nobilitar: scutul decorat cu coif militar și diademă regală, iar emblema: braț și mână armată cu pană de scris.

„Arhistrămoșul matern, Solomon, ca explorator în războaiele cu formidabila Poartă Otomană, câștigă însemne cu melc purtându-și găoacea, care, scoțând coarne boierești, e străpuns de săgeată, pe care stă scris „Cautius“, în litere de aur.

„Al treilea bărbat, versat și mai bine în arta strategică, străbunul Cristian, servind, ca trâmbițar, împotriva Tatarilor, i se răsplătesc meritele rare de către Domnul transilvănean Mihail Apafi, ce-i dăte, drept emblemă, o coroană de aur, așezată pe iarbă verde, lângă care viteazul Cristian e represintat stând și sună din instrumentul muselor fanfara marțială, măcar că nu se aude.

„Vine încă Lascul, altă ramură eminentă. Acesta îmbracă demnitate aulică la serenîsimul principe Gheorghe Rákóczy, ilustrul post de suprem-bucătar. Pentru escelența în arta culinară, zice diploma, „id est littere armale“, se nobilită împreună cu consoarta Ana, cu cinci feți și trei fete,—de bună seamă că știau face tăieței. Știu, din tradiții, că acel prinț excentric nobilita adesea după amiază, și aceasta o făcu de sigur

și cu fericitul străbun Lascul, dovadă impodobirea scutului, unde el însuși e înfățișat în costum culinar tocând carne de piftele pe taraba pusă înaintea-i. Alminteri nu lipsește coiful militar, nici diadema regală, măcar că emblema e prosaică, cât se poate.

După ce spusei lui don Estevan cu câte venerabile piei de câne mă pot glorifica, i se mai întinseră zbâreiturile feței, mă tratează de egal și nu-mi refuză „pinta“ de vin, când se întâmplă să i-o ofer, după moda noastră de acasă, care aici nu e în us; dar la familiaritate perfectă nu o dusei cu „hidalgul“ meu, — că e peste puțină cu un Spaniol.

Aici îmi vine aminte o anecdotă despre mândria spaniolă:

Un sol frances, în intimitate cu unul spaniol, da acestuia pururea titlul de „Excelență“, Spaniolul îl întâmpina însă numai cu „Curtesia“. Gândindu-se Francesul la titlu și îl odată pe Spaniol cu „Curtesia“, spre mare mirare acela-i zise „Excelență“. Lucrul venind la explicație, Șpanul declară verde:

--- Mi-s titlurile egale și, oricare, bine venit; voiesc însă ca titulatura mea să nu fie ca a altuia....

Lumea s'a schimbat foarte, și, azi, Spaniolul, are numai sumeția goală ca buzunarul său și ca vistieria reginei Maria-Cristina.

„Signor Bartolomeo“ știe toate operele lui Rossini și Bellini pe de rost și le cântă cu nespusă dulceață, încât nu ne-am mai despărți de dânsul. Dar să te fe-rească Dumnezeu a-l vedea în firea proprie fiilor Sudului, Italienilor! Numai ieri mi se 'ntâmplă. Tocmai pierduse toți banii la ruletă. De cându-s, n'am auzit vociferații mai scandaloase ca din gura acestui om: „Diò cane! Porca Madonna! Santi coglioni“, și alte impietăți, cum injură numai surugii în Țara-Munte-nească.

Las' că în societatea noastră sunt numai persoane cu oarecare grad de cultură, de nu chiar erudiți, precum: secretari, curteni, percepători, apoi guvernanți și dame de onoare. Dar ca scaiul se acață de noi și un Muscal, destul de simplu, Sârghie Ivanovici. El ne delectează cu ignoranța ce arată la toată vorba, mai ales comentând pe Agatanghel despre întâietatea Bisericii ortodoxe și despre mărirea Imperiului slav. Trebuie să știi că Muscalul e foarte deștept din fire și imitează minunat, însă clasele de jos n'au ocazie de a se instrui, fără în țeri străine.

Muscalul are credința tare în autocratul său atotputernic, ca Francesul în nația sa cea mare și glorioasă. Englesul crede în bani și e superb cu suprema dexteritate a diplomaților săi, cari poartă lumea de nas cu adâncă fineță. Italianul vegetează politicește, dar respiră în viața artistică; pe când Spaniolul nici una, nici alta, ci trăiește cu reminiscențele gloriei trecute. Noi oare cu ce ne-am putea mândri?

Dar, iată, trec la cunoștinți mai delicate, femeiești.

Știi că de acasă-s flăcău frumușel, apoi, luându-mă după lumea în care mă mișc, nu neglijez toaleta, măcar că nu alerg după modă. Am, între altele, un costum semi-oriental, care face furori când ieșim la plimbare cu un ciopor de copile.

Când mă împodobesc cu fesul grecesc, ornat cu ciucur de fir până la umăr, apoi, alminteri, în barșun de mătăasă, nu numai oglinda-mi face complimente, dar toate domnișoarele-și dispută întâietatea în a mă avea de cavalier.

Sunt locuri delicioase împrejur, unde facem excursii, cum e: Castelul vechiu, în pădure, de unde, peste lunca Rinului, ne uităm departe în Franța; Vila Favorita, cu o colecție de obiecte artistice; apoi mănăstirea Lichtenthal, și alle multe de nespusă fru-

musejă. Toate, de rând, le cercetăm, cât pe jos, cât cu trăsura, sau călări, și, în aceste excursii, n'am studiat mai puțin partea femeiască, sau, cum se zice, sexul frumos, și iată rezultatul:

Miss Jenny e înaltă, supțirică, cum se zice la noi, trasă prin inel, fața albă ca neaua, delicată și transparentă, ochi albaștri ca smaragdul și, totuși, păr negru ca pana corbului,—un ce foarte rar, dar care se întâmpină la femeile engleze mai vârtos. Tipul ei se apropie de cel grecesc antic: pare o zină olimpică, căreia stai să te închini.

Miss Jenny mă întâmpină totdeauna cu un surâs grațios, divin, și-mi dă mâna cavalierește, după moda patriei ei, iar eu, după a patriei mele, nici când lipsesc a i-o săruta, ceia ce, firește, numai în calitate de oriental mi se iartă. Am făcut impresie asupra-i, căci e tăcută, sentimentală și romantică de câțva timp; la început era ca marmura de rece și ca luna de mândră.

- Un ce cu totul opus e mademoiselle Laure, Francesă normandă. Când o ieau la brațetă, abia mi-ajunge la umăr, dar are o talie fără prihană, un chip grațios, ca al celei mai frumoase Romane, brunetă și cu ochi negri plini de foc; scurt: fisionomie toată nuri și un organ sonor, melodios.

Laura cântă, cu o nespusă suavitate, o romanță de-acasă, compusă de Frederic Bérat: „Ma Normandie“.

Mă încântă acea romanță, încât nu numai o învățau, ci o adaptău patriei mele, Transilvania, și cântăm cu d-șoara Laura pe întrecute. Mult e jovială, bată-o! și, când mă apostrofează „monsieur l'Oriental“, e cu totul iresistibilă.

Mașinea Fedorovna e curat Moscovită, o copilă nu prea frumoasă, căci puține Rusoaice au, în adevăr, această calitate, dar un suflet mai bun și o purtare

mai delicată aş jura că nu poţi să afli. Fără a fi, se pare melancolică şi se exprimă într'un ton cu totul duios şi languros. E cu totul contrariul bărbaţilor ruşi, cari, deşi cultivaţi şi foarte atenţi a nu-şi arăta firea sălbatecă între străini, lasă, totuşi, a li se întrevedea, când şi când, barbarismul, fructul creşterii neîngrijite în ţara natală, de care nu se pot desface, după cum zice Francesul: „puisqu'il a pris son pli“.

La Maşinca mă recomandă mai vârtos religia comună, şi îndată deveniu cavalerul ei, ca să împlinesc micile servicii dictate de politeţă şi curtoasie. La masă şed lângă dânsa, apoi, de câte ori îi torn vin cu apă caldă (căci — minune! — toate Rusoaicele, cărora li place vinul, cu apă caldă-l beau), mă recompensează cu un „Ocen blagodariu, duşânca Ivan Adamovici!“, adică: mulţănesc, sufleţelul meu, Ioane al lui Adam!

Vezi, frate, ce expresie fină şi populară! În limba rusească nici de cum nu se întrebuinţează vorba „domn“, şi e de tot familiară în conversaţie.

Azi dimineată, deşteptându-mă din somn, ca oarecând faimosul poet engles Milton, simţiiu o hârtioară micuţă între degete, pe care erau scrise cele două strofe din capul scrisorii. Emilia, o amazoană napolitană, cu care adesea întreprinsesem cavalcade de promenadă, mi le lăsase furiş plecând de aici până în ziuă. Aşa-mi spuse chelnerul.

Mi-e năcaz că nu ştiu unde se duse. Şi, vezi, de ochi mi se innamoră. Aşa e firea Italiencelor: toată frumuseţa în ochi li se concentrează. Era de tot limbută şi mă titula: Don Giovanni dilettissimo!“.

Ţi-aş scrie şi despre Germane, dar prea s'ar lungi această scrisoare, şi aşa destul de lungă. Imi rezerv dar pe altă dată să te întreţin despre Germane.

Fac şi eu ca Neînşii lor, adică, li place numai ce

e străin, și, după acest exemplu, lăsaiu și eu cărdul și umblaiu tot după privighetorile singuratece.

Dar iată ceva reflecții:

Știi că, din cruda tinereță, pătimiam de ascetism și visam a mă călugări; îți scrisai, apoi, că devenisem filosof cinic: mai tot una. Acum, dacă te-ai pricepe, ai zice poate: „Bravo progres! mi te declari epicurean!“.—Nu tocmai, ți-aș răspunde, dar în lume nu noi luăm, ci ea ni dă întipăriri și direcții. Din zi în zi mă conving că virtuțile austere nu se pot exercita de toți înșii, nici pot să ferească omenirea, ci fac numai excepții de la regula generală.

Omul în societate e la locul său, și aici are să se acomodeze împrejurărilor, păstrând simțul de onoare intact și ferindu-se de vițiu.

Amorul platonice e o virtute, și amorul în genere e cea mai nobilă pasiune a omului virtuos.

Ajungă-ți și filosofarea! Incheiu aceste linii, pentru ca, la întâia ocazie, să-ți descriu din Paris faimoasa Capitală a Franco-Galilor.

Fii sănătos!

XVI.

Paris, August 1840.

«L'homme chérit le lieu de sa naissance :

Moi, mes amis, je cherche en vain partout,

Je ne vois rien de si beau que la France :

Je suis Français : mon pays avant tout !»

(Cîntec popular)

Cred, dragă, că vei aștepta să-ți scriu minuni din Paris: credeam și eu să-ți pot, cu atât entusiasm mă apropiăiu de dânsul; dar n'am ce face dacă, întocmai ca mine, te vei desamăgi. În sfârșit, și Parisul este în lumea noastră; nimic în el supranatural. Dar, zău, și un geniu s'ar cufunda în acest dedal.

Din Cetatea Apelor plecarăm la 24 Iulie dimineța, fiindcă auzisem că pentru 27, 28 și 29 se prepară anualele serbări naționale în amintirea revoluției din anul 1830, când, adecă, se alungară Burbonii și se institui regatul așa-numit cetățean, cu Ludovic-Filip pe Tron. Voiam a ajunge timpuriu spre a vedea părăzile extraordinare în orașul care, de când decăzu Constantinopolul grecesc, oarecând maiestru în această privință, inventă cele mai multe pompe.

Trecurăm, din Germania, la Kehl, un pod de vase peste Rin, apa ce o desparte de Franța, și, fără multă șicană din partea vămii franceze, alminteri rău reputată în străinătate, ajunserăm în Strasbourg, oraș fortificat germano-frances. Aici, după amiază, cercețarăm turnătoră locală de tunuri, măreața Catedrală gotică, cu cel mai înalt turn din lume și cu un oro-

logiu astronomic, apoi multe alte lucruri memorabile. Nu plecarăm însă fără a ne sătura de renumitele pastete de ficat de gâscă cu trufe, care deteră mai mare renume Strasbourgului decât turnul cel înalt, care nici e, nici dă cuiva de mâncare, fără păzitorului său, căruia-i dădurăm și noi cinci franci.

De aici ajunserăm în Nancy, frumoasa Capitală a Lotaringiei, unde numai cât dejunărăm. Tot așa trecurăm prin Châlons, unde Attila, „biciul lui Dumnezeu“, lăsă oarecând multe piei de Huni, iar la Épernay, în Campania, Ținut cât se poate de slab în cereale, dar lăudat în vinuri, prânzirăm, și, drept să-ți spun, ne făcurăm lulea de vin de Champagne, faimos în toată lumea, dar mai pretutindenii mincinos. În țara lui, nu ne înșelarăm: ni se servi curat.

Alte locuri însemnate nu avurăm în cale, sau nu le-am considerat, având în cuget numai Parisul și așteptând a se impresiona de cetatea cetăților, pe care, în fantasmă, ni-o inchipuiam, nu Paris, ci Paradis.

Uitasem că și Parisul e una din cloacele omenirii, în care clasele sociale presintă miseria și degradarea speței noastre, întocmai ca și luxul rafinat și pompa superbă în ultimul grad; numai toate acestea la un loc, mestecate, confuze, încât, la întâia vedere, nu ești în stare a face distincție, nici comparație.

Numai după ce petreci un răstimp în noul Babilon, când ai început a judeca și a aprecia ce e adevărat mare, și ți s'au tâmpit în câțva simțirile asupra neajunsurilor ce întâmpini pretutindenii, la tot pasul ce faci, atunci de odată răsare măreția parisiană.

Călătorul ce voiește a căpăta imediat ideie încântătoare de Paris, trebuie să între pe bariera numită „A Stelei“, pe supt arcul triumfal al lui Napoleon, la care s'a lucrat treizeci de ani, s'au cheltuit zece milioane de franci și e înalt de 152 și larg de 157

de urme. Un arc mai mare ca toate, cum fu și Napoleon!

De aici, apoi, înaintezi, cale de o milă, printre minuni continue. Mai întâiu, în linie dreaptă, duce strada pururea plină de echipagii elegante și două cărări de asfalt lăturalnice, adumbrate de arbori stufoși, primblarea pedestrilor prin lungul Câmpiilor Elisee. Acestea sunt un spațiu imens, plantat cu arbori stufoși și serbătorește împodobit cu pavilioane sau chioșcuri, fântâni, edificii de paradă, apoi bușghe de paiați, arlechini, polișineli și alți factori serbătorești, se întind alături de Seine până în Piața Concordiei. Piața Concordiei e una din cele mai cochete în lume, dar, cu toate acestea, și cea mai imposantă. Luând de jos, e pardosită cu pietre și roșduri, ronduri prevăzute cu cărări late de asfalt, incrustate cu flori. În mijloc e un obelisc de basalt, cu ieroglife aurite, adus și așezat aici de la Luxor din Egipt,—cel mai frumos din câte am văzut. Din ambele părți are, la distanțe egale, două fântâni, cu bazine largi, împodobite cu tritoni, naiade, nereide și alte divinități fabuloase, ținând animale acvatice de bronz, care pururea aruncă apa în aer, care, arcuri, arcuri, recade în basin. Căutând, de aici, în dreapta, spre frumosul pod de piatră ce duce peste Seine, vezi Domul Invalizilor, Palatul Bourbon, unde stau deputații Regatului în Cameră, și mărețul palat al regelui de Roma, mort, în sfârșit, ca duce de Reichstadt. În stânga e Ministeriul Marinei și Coloniilor, palate pompoase; pe Strada Regală, în fund, templul Sfintei Magdalina, cu fronton și colonadă în stil grecesc antic, făcând părechea Palatului Bourbon, care încă are asemenea fronton. Drept înainte e grădina și, mai departe, palatul Țiglarilor (Tuileries), reședința regală cea mai frumoasă din Europa.

Acestea sunt prospectele acestei pieți mărețe, iar, în cât despre dânsa, e de formă octogonală și are împrejur, pe pedestale gigantice, simetric dispuse, șeisprezece statui așezate, femeiești, colosale, cu coroane murale pe capete. Ele înfățișează cele mai însemnate cetăți franceze, fiecare cu atributele sale, de războiu, de comerț, de industrie, etc. Apoi sunt mulțime de stâlpi de fier auriți, fiecare ținând două felinare toată noaptea luminate cu gaz, ca ziua. Această piață a purtat numele lui Ludovic al XV-lea, apoi al Revoluției, și aici fu decapitat Ludovic al XVI-lea și Maria-Antoineta.

Din Piața Concordiei, pe Strada Rivoli, sau pe Cheiu, treci pe lângă palatul Tuileriilor, așezat vertical către aceste două paralele, alături cu Curtea Regală și Piața „du Carrousel“, până la palatul-museu „Louvre“, o construcție patrunghiulară, cu curte la mijloc, având în partea răsăriteană o colonadă, capodopera arhitectului Perrault, și, piept la piept, apoi, biserica gotică Saint-Germain din Auxerre. Nu mîn pe nimeni mai departe. Uite-se, cât poate vedea cu ochii, pe ambele maluri ale Seinei, și spună dacă undeva în lume s'ar putea afla atâtea construcții mărețe și atât de solide, căci toate sunt, de nu definitiv de piatră, pe din afară îmbrăcate în piatră cioplită; apoi atâtea poduri frumoase, tot de piatră și de fier. De aici se poate întoarce orice curios acasă, încredințat că, în toată lumea veche și nouă, asemenea mărire n'a fost, nu e, nu va fi; și, totuși, e numai o mică parte a Parisului, însă cea neimitabilă.

La 27 și 28 Iulie au fost, în Câmpiile Elisee, producții populare de războaie maure și regate sau jocuri nautice pe Sena, iar la 29 pe bulevarde, strada cea mai imponentă a Parisului, parada generală a trupelor, a gărzii naționale și a autorităților de tot felul, ca un

soiu de procesiune cum îţi descriseiu din Viena Austriei. Încă n'am văzut atâţia generali, atâtea ranguri militare şi oaste de tot felul. În amintirea celor căzuţi în revoluţia anului 1830 se poartă un car funebru gigantic, cu totul aurit şi tapetat cu splendoare, tras de-a lungul bulevardelor de şaisprezece cai albi, îmbrăcaţi cu catifea şi împodobii cu pene albe de struţ.

Seara a fost iluminăţie magică pe toată întinderea Câmpiilor Elisee şi foc artificial pe ţermul Senei, de nespūsă măreţie. La această pompă luă parte tot poporul parisian şi vre-un milion de străini şi din provincie. Auziiu admirând, mare parte însă criticând şi cârtind că toată această manifestaţie ar fi fost inferioară celei din anul trecut.

Francesii sunt minunaţi, mai ales proletarii din oraş, atât de născocitori ca plebea oarecând în Roma. Având „panem et circenses“ poartă din bielsug sarcinile cele grele, şi regimul frances se pricepe de minune a li mulţami setea de festivităţi preţioase din punga lor.

Ţara francesă, pe cât o văzuî, e frumoasă, fertilă şi în cel mai înalt grad cultivată, dar poporul agricol, mai mult ca aiurea, are în faţă întipărită grija şi asprimă, nedespărţită de această clasă a societăţii pretutindeni, semne ce contrastează foarte mult cu fina aparenţă şi frivolitatea orăşenilor, a căror soartă, oriunde, e mai fericită.

Viţa franco-galică constă, în genere, din un soiu de oameni mărunţei de stat, trunchioşi, bruneţi la faţă, expresivi în fisionomie, veseli în purtare, ageri în mişcări şi în cuvânt, apoi de mirare îmbuibăţi de sumeţie naţională. Acestea toate le observăiu la ostaşi, căci ei sunt cvintesenţa naţiei din toate părţile, pe când Parisienii sunt aglomeratul lumii întregi, — după ce aici numai Germani sunt optzeci de mii, va să zică: cam a zecea parte a poporaţiei locale.

În privința moravurilor și a portului, Parisul este sufletul Europei, poate și mai bine. Cu dânsul samănă toate orașele ce văzuu până acum, mai mult sau mai puțin. Dar se vede că aici e modelul neimitabil, original, nicăiri reprodus cu perfecție („sans chic parisien“). Cel puțin aiurea se vede amestecătura cu ceva naționalism particular, care însă mai a ajuns la agonie.

De și Francesii sunt mândri de nația lor, ferească Dumnezeu să desprețuiască pe alte popoare! Ca o nație în adevăr mare, au un caracter cu totul filantropic, mărinimos, generos; de aceia și sunt iubiți de popoarele slabe, însă nu în deșert pizmuiți de cele tari, cum, de exemplu, de Englesi.

Un ce particular observău la Parisieni. Femeile, pe lângă toată delicateța luxului, sunt mai bărbătoase, voi să zic mai considerate ca aiurea, căci în toate localurile publice, precum în magazine, restaurante, cafenele și alte stabilimente, tot damele țin cărțile de contabilitate, nu, ca aiurea, bărbații. Aceste dame apoi sunt atât de frumoase, grațioase și văratece de gură, încât cu plăcere li dai bani mulți pe bagatele. Ele te farmecă cu politeța lor, nepregetându-și a te întreține o oară întreagă, când cumperi o cravată sau o păreche de mănuși. În acest mod, afacerile comerciale și industriale înaintează foarte, iar bărbații nu pătimesc nimica, căci Francesele sunt pline de caracter și știu impune cu multă demnitate.

Și bărbații, dar mai ales femeile franceze, sunt foarte meștere în arta conversației, dar nici poate fi în lume limbă mai limbută ca acea francesă. Despre lucrurile cele mai copilărești poți să te exprimi cu grație, cu dulceață, cu exactitate și importanță, ca și cum ai trata despre soarta națiilor. De aici atârnă că limba

francesă deveni universală, și în diplomație se primi pentru claritatea și simplitatea construcției ei.

Limba francesă n'are expresii injurioase ci e cu totul estetică. În cel mai mare năcaz, Francesul zice numai: „Sacr   nom de Dieu!“, adecă: „Sf  nt numele lui Dumnezeu!“, ca   i cum ar voi să zică: „Doamne iartă-mă că stau să păcătuiesc!“.

Se impută, în genere, că limba francesă e săracă, dar în de  sert, căci toată lumea   ntrebuin  teaz   mii de vorbe fran  uze  ti, Francesii însă nesp  s de pu  tine din alte limbi, căci nu suferă geniul ei adoptarea cu u  surin  t  ; apoi, c  nd intr'   limbă po  i exprima tot ce voie  ti, ba încă cu o rară elegan  t  , aceia   , fire  te, destul de avută. Bine r  spingea un scriitor frances   ceast   imputare, zicând: „Limba francesă e o cer  sitoare care dă tuturor de pomană!“.

Din at  tea po  i vedea, frate, că Parisul   i Franța sunt făcute a plăcea oricui; mie-mi plăcură numai dec  t. Dacă mă voiu orienta   i mai mult, iară-  i voiu scrie, căci   edem aici opt luni,—  ns  , deocamdată, facem o excursie la Londra,   n Anglia,   i-mi rezervă a-  i scrie   i de acolo.

Dumnezeu cu tine!

XVII.

Londra, Septembrie 1840.

«En illa, l'a quam saepe optastis, libertas;
Praeterca divitiae, decus, gloria in oculis alta sunt»
(Sallustius Crispus)

În Europa sunt numai două popoare mari, în toată "puterea vorbei: Francesii și Englesii. Scriitorii asemănă pe cei d'întăiu cu Grecii și pe ceilalți cu Romanii antici, dar mai mult în privința caracteristicii naționale principale, căci din potrivă încă n'ar fi greșea!ă. BCU Cluj / Central University Library Cluj

Francesii, numai cu inconstanța frivolă, cu convulsiva tendință spre revoluție, cu luxul plin de gust și cu scrierile pline de spirit atractiv, samănă cu Grecii, pe când faptele mărețe și influența lor asupra culturii generale a popoarelor îi fac adevărați Romani ai timpului modern. Englesii, de altă parte, posedă, în supremul grad, constanța, virtutea preponderantă a Romei, dar spiritul speculativ, apucăturile interesate și egoiste ale lor nu sunt nimic mai mult decât atribute grecești.

În alianță una cu alta, aceste două nații sunt menite a conduce lumea și a hotări pururea despre soarta celorlalte popoare.

Întă-mi teoria despre țară și locuitori. Să ne apucăm a arăta ce știm și din practică, ca să dovedim după putință.

Ni se spusese că Anglia, fiind insulă încunjurată de Oceanul Atlantic, e tare cercată de brume groase, și că Londra, așezată aproape de Mare, către gura Tamisei, pătimește foarte de această brumă în tot cursul anului, afară de luna Septembrie, când și aici e clima suferibilă. Profitarăm dar de epoca prielnică spre a vedea acest oraș, cel mai monstruos al Europei, în toată splendoarea lui.

La 10 Septembrie plecarăm din Paris cu diligența regală și, călătorind toată noaptea, a doua zi ajunserăm la portul frances „Hâvre de Grâce“, așezat la îmbucătura Senei. Aici curând căpătarăm un antegust de Anglia, căci orașele litorale franceze binișor și-au însușit datinile vecinilor, fiind des cercetate de dâșii. A doua zi vizitarăm portul, unde întâia dată observăiu fenomenul marin de care aveam puțină idee: fluxul și refluxul Mării.

Oceanul Atlantic în șase oare se retrage de la coastă până la distanță însemnată, lăsând locul uscat, și, apoi, în alte șase, revine a-și recupa urma, umplând portul până sus cu undele sale. În acest chip unda suie și scoboară de obicei douăzeci de urme, iar în timpul ecvinocțiilor și mai mult.

După această mișcare se îndreaptă navigatorii cu intrarea și ieșirea din port; alminteri năvile stau în distanță scutită de dânsa, numită „radă“.

Cu fluxul de seară, în acea zi ne îmbărcarăm pe piroscaful „Great-Britain“, care, ridicând ancora, navigă spre canalul „La Manche“, calea udă la Londra.

Mult o jumătate de ceas trecuse, când ne cuprinse așa-numitul „rău de Mare“, o amețeală violentă, urmată de greață și vărsare înfricoșată, apoi de apatie, care dură cât fu noaptea. Acest rău nu cruță pe niciun novice pe Mare și se produce prin mirosul greu al apei sărate și prin legănarea năvii, la oei

nededați. Ni spuseră că în timp de furtună ducăză neconținut la persoane delicate.

Ceva cam târăcit, a doua zi de dimineță mă ridicăiu și ieșiiu pe puntea piroscăfului, ca să mă orientez. Se vedea numai cerul senin ca lamura și unda verde, lină, ogiindindu-se unul în alta.

Cărmaciul vorbea franțuzește; mă apropiu de el și-l întrebăiu câte ceva. Cu mai multă afabilitate de cum așteptam de la un Engles, îmi explică virtutea busolei și usul rosetei celor treizeci și două de vânturi, cunoscute bine numai de marinarii profesioniști, apoi, mai târziu, îmi arată, departe, coasta englesă, albă, de cretă, care dote țerii vechiu! nume de „Albion“, lângă care Francesii adăogiră epitetul de „perfid“.

Englesii, cu totul din potrivă Francesilor, sunt serioși și tăcuți. Vorbesc bucurăsi numai când li se dă ocazie a-și lăuda instituțiile patriei lor. Așa și acesta îmi spuse că Anglia e mama libertății politice și că, spre a și-o păstra, posedă mai multe năvi de războiu ca Franța de comerț, apoi câte alte exagerări, chiar după slaba mea judecată.

Spre scară, apropiindu-se de gura Tamisei, din ce în ce se simția vecinătatea Londrei, unde curg și de unde se depărtează năvile de tot felul, în număr așa de mare, încât abia-ți afli loc printre dănsule. Pe Tamisa propriu-zisă, ca prin o pădure de catarte și coșuri fumegânde, înaintarăm cu multă băgare de samă. În sfârșit, ajunserăm la vamă. Obiectele tuturor pasagerilor, ca niște mingi, zburară din vapor în șalupe și, de aici, se transportară în sălile vămii, încât credeam că nu ne vom mai întâlni cu dănsule; dar acei oameni așa-s de dedați și de practici, încât niciun ac ce li incredințezi nu se poate pierde sau înstrăina.

Desfăcurăm geamantanele, se cercetară într'o clipă, și de odată ne văzurăm încărcăți într'un „cab“ (un

fel de trăsură cu un cal), apoi, urmând o distanță destul de lungă, descinserăm în Strada Saint-Martins-Lane, la otelul „Fricour“, unde ne aduse un comisionar italian, care stătuse la pândă pe malul Tamisei ca să capete oaspeți, și apoi căpătă, pe noi, două coroane bacșiș.

Mă mirăiu că nimeni nu ne întreba de pașapoarte. Omul nostru ni spuse că asemenea instituție e necunoscută în Anglia, ci e numai luxul continentului.

În adevăr nicio piedecă mai urâtă pentru călători ca această hârtie de siguranță, născocită spre speculă, cu care-ți pierzi nespuse de mult timp, pentru că, măcar că toată lumea e chemată a-ți da ajutor în cas de lipsă, nu numai nu capeți, dar, din potrivă, trebuie să susții câți flămânzi de consuli și agenți cu prețul visei.

Mai înainte de toate, în Londra te surprinde lumea cea multă și liniștea cea mare, apoi îți cade în ochi curățenia cea exemplară a străzilor, simplitatea construcțiilor și portul mai uniform bărbătesc în genere sur sau cenușiu-mohorât.

Străzile-s toate largi, drepte și, mai ales cele principale, pardosite cu popi de lemn, sau numai macadamisate. Casele n'au arhitectură aleasă, ca în Paris, nici nu sunt așa de solide, pentru că acest oraș, e o lume întreagă, cuprinzând mai două milioane de locuitori. Din an în an întinzându-se, Londra a cuprins proprietăți private peste o distanță cât Țara-Oltului la noi. Multe cartiere poartă numele de grădina cutare sau cutare. Asemenea pământuri sunt date cu contracte pe câte douăzeci și cinci, treizeci de ani, sau alături emfiteutice, apoi clăditorii calculează spesele numai pe acest timp și construiesc foarte ușor.

Cu excluderea lustrului frances, alături, se află în Londra un lux comod aiurea necunoscut; anume: toate scările sunt tapetate până jos pe stradă; las' apoi oă,

de încăperi, de sine se înțelege. Firește, cere umezeala cea multă acest lux; apoi, înaintea celor mai multe case, pe lângă stradă, sunt grădinuțe de flori. Cuhnilor, tot spre apărarea umezelii sau întâmpinarea igrasiei, sunt în temelia caselor, ca pivnițele.

Niciun oraș nu posedă atâtea pieți ca Londra, și, mai toate, sunt patrunghiulare, de unde numele lor de „square“. Toate-s prevăzute cu ceva monumente, de și nu toate grandioase, însă, în genere, cu grădini de flori, verdeață și arbori în mijloc. Aceste grădini, de obicei rotunde, sunt închise cu grilaje de fier și servesc de desfătare vecinilor răzeși.

Sunt în Londra și grădini, ba, pot zice, câmpii publice, atât de mari, unde e numai pajiște, arbori înalți tufoși și ape curgătoare sau lacuri limpezi ca cristalul. Numai rar sunt trapeze (straturi) de flori. Asemenea locuri publice, spre desfătarea poporului sunt: Regents-, Green-, Hyde- și Saint-James-Park, căci acestea poartă numele de parc. Dumineca și serbătoarea se plimbă publicul burghes, alminteri numai străinii și aristocrația.

Serviciul divin la biserică ține serbătoarea până la unsprezece ceasuri dimineața. În acest timp nimăru nu-i e iertat a deschide uși sau ferestre la magazine, ba nici la case particulare, și tot orașul pare a fi cufundat în reculegere religioasă. Dacă cineva intră în biserică, apoi, până la sfârșitul serviciului sfânt, nu mai poate ieși, căci eclesiastul stă de pază la ușă și nu-l lasă.

Acest lucru contrastează foarte cu datinele noastre și mai ales cu ale catolicilor. Aceștia din urmă au ajuns a face din biserică teatru, și impii intră și iese după plac, întovărășiți de câni foarte des.

Protestanții în genere, dar Englezii în special, sunt mult mai rigizi în cele din afară ale religiei decât or-

todoceşii. Ei cred mai puţin, dar fac mai mult pentru demnitatea cultului, de şi înlătură tot felul de „bocus-pocus“. În Londra nu se lucrează Duminică, cum văzuim la Paris chiar şi la întreprinderile Statului.

Alaltăieri merseam la biserica Saint-Martin, în vecinătatea noastră, ca să văd ceremoniile ritului anglican. Sunt de tot simple, cam ca ale luteranilor noştri. Observăam, totuşi, un ce curios: că pastorul foarte des repeţi o ectene scurtă din Liturghia Sfântului Ioan Gură-de-aur, se cetiră moliftele lungi, ca la noi, Răsăritenii, apoi, pe lângă imnuri acompaniate de orgă, urmă o predică foarte rău declamată şi adormitoare, — las' că poate unde nu pricepui altele, fără, din când în când, vorbele „Lord God“.

Mi se pare că şi limba englesă n'are sunetele plăcute eu care suntem dedaţi în limbile continentale, sau că noutatea mi-o înfăţişa aşa. Într'acestea, — Doamne iartă-mă! — imi petrecui două ore şi jumătate a numărării la pleşuvi, şi aflăiu, numai în scaunele de jos — eu eram în galerie —, patru sute cinzeci şi cinci fireşte că în parter şed bărbaţii ajunşi în etate, pe când în galerie cei mai tineri, însă şi aici erau pleşe destule.

Englesii sunt oameni înalţi şi frumoşi, dar se aleg care nu-şi pot conserva părul, din cauza brumelor cliimei lor. Mă mir că damele au păr minunat.

Azi încheiu, dar îţi voi continua peste puţin.

XVIII.

Din Londra, Septembre 1840.

«Sie saessen und assen beim Theetisch.
Und sprachen von Liebe viel.
Die Herren, die waren ästhetisch.
Die Damen von zartem Gefühl.»
(*Un sarcast german.*)

După ce, frate, mai făcuiu experiență de opt zile în această metropolă de comerț universală, se cuvine să mai fac o expediție de marfă turistică, măcar că timpul mi-e scurt și aș voi să-l folosesc cu câștig. Dar iată ceva „pêle-mêle“, cum zice Francesul, căci cum ar putea cineva să țină șir în haosul cel cumplit al unui oraș cât o țară?

Ca să văd câte ceva, luăiu pe ciceronele nostru, Giuseppe Sogno, să mă conducă unde sunt curioșități rare, și merșerăm la Museul Britanic. Aici e o comoră de trunchiuri de statui din Egipt, din Grecia, din Italia și din ambele Indii, multe rarități, toate frumos așezate, după țeri și epoci, care, întru cât nu-s prădate cu puterea, — așa mi se spuse —, sunt cumpănite cu aurul lorzilor avuți și consacrate museului patriotic.

Extraordinare mi se păruseră scheletele petrificate de animale antidiluviene: mastodonți, mamuți și ihtiosauri, apoi, în curte, un schelet de chit, natural, lung cât o corabie monstruoasă, ale cărui oase par ar fi. bârne de brad învechite. Văzuiau și biserica catedrală.

Sf. Pavel, monument arhitectonic, în forma bisericii Sf. Petru din Vatican, de și mai mică cu mult, iar, afară de monumentele profane, înăuntru e puțin decorată.

Alergăm de aici la „Zoological-Garden“, unde e menageria de fiare din toată creațiunea, cea mai avută în toată Europa. Aici sunt patru elefanți și șese girafe foarte frumoase. Dar micalit îmi veni când mi se arătă un bivol, ca fiară curioasă, și mai curios se păru însă conducătorului când spuseiu că tată-mieu acasă are o curte plină de asemenea fiare și că așa fi crescut cu lapte de bivoliță.

Intorcându-ne de acolo, intrăm în „Royal-politechnic-Instituțiön“, un local unde se fac experiențe fisico-himice și mecanice înaintea publicului spectator, producându-se fuiger și trăsnet aievea. Un tânăr, elegant îmbrăcat, intră într'un aparat de pânză impermeabilă, prevăzut cu răsuflătoare lungă, se aruncă într'un basin, adânc de zece urme, plin de apă, și de acolo pescui, zece minute, monedele aruncate de spectatori, iar, ieșind cu dânsule într'un vas, supt aplause, i se desfăcu sacul de pânză și toaleta nu pătimise nimica.

A doua zi cercetăm alt local, numit „Box hall“, unde un fel de gladiatori englesi se luptau cu pumnul, față 'n față, sârguindu-se a se lovi peste nas și în fălci. Văzuiu unul sângerând din nas și din gură, ca o vită, și alți doi leșinați la pământ, apoi îmi fu greață de așa spectacol și părăsiu localul. Englesilor li place astfel de luptă barbară și bat din palme, ba încă se rămașesc pentru luptătorii de predilecție.

Mă duse Sogno de aici la „Centrifugal-railway“, o minune nouă americană. Un drum de fier dispus în pantă lină de la o parte a unei săli face în mijloc o încolăcitură circulară și tot așa lin se ridică de ceia parte la nivel. Punându-se omul în carăta descoperită

la mijloc, de nevoie ajunge a se învărti cu capul în jos, fără a cădea, căci iuțimea înlătură orice pericol.

În sfârșit, vizitaiu tunelul de supt Tamisa, una din minunile lumii. După ce orașul Londra s'a lătit tare către gura Tamisei, fu lipsă de comunicație stabilită între ambele maluri ale acestui fluviu, și, neputându-se face pod ca să nu împiedece năvilor intrarea în portul Londrei, așa-numitele „London-Docks“, se hotărî o societate a construi un drum pe supt apă, lucru ce-l făcu un Frances, anume Brunnel. E un gang cu două arcade.

Bizară mi se păru o datină englesă, care pe urmă aflaiu că e naturală. În excursiile noastre, încălzindu-ne, Signor Sogno mă pofti într'o cafenea ca să ne răcorim; zise, și îndată ni se servi ceaiu fierbinte, pe când așteptam, după datina noastră, limonadă, oranjadă sau șerbet rece. Engleșii sunt homeopați practici: ei scot cuiul cu cuiu; noi suntem încă necunoscători.

Aseară fuseiu, apoi, la teatrul „Covent-Garden“, o sala cât se poate de splendidă, și asistaiu la operă, în limba englesă; dar nu-mi plăcu cântecul de loc, căci îmi zgâriau urechile atâtea șire de monosilabe. Se zice că scurtimea vorbelor englese e acomodată pentru comanda nautică, ba se și miră Englesii cum alte popoare pot face evoluții fără concisiunea de care se bucură numai limba lor proprie. Cred, dar pentru cântece nu și-o vor acomoda nicicând: armonia cere vocale sonore, limpezi, nu înghițite și strănutate, ca în limba lor.

Fără 'ndoială, Marca-Britanie e Statul cel mai civilizat din lume. Anume am luat aminte în Londra: soldați trebuie să caufi cu lumina aprinsă în ziua mare; nu se văd de loc. Sau e puțină oaste, sau că ostașilor de rând încă li e iertat a se îmbrăca cu veșminte civile afară din serviciu. Dar sunt pe străzi destui așa-numiți „constabili“, un fel de ipistați polițienești, în-

armăși numai cu bețe scurte, însă pline cu plumb și la capăt prevăzute cu armăriile regatului. De aceea caută să asculte tot omul, fie de trei palme în frunte, săci, alminteri, capătă ocazie a experimenta subiectiv pondul specific al plumbului între metale.

Miezul Londrei, numit „City“, constă mai ales din magazine mici, ca niște găoci, ai căror proprietari sunt tot negustori milionari. Ei țin aici numai mustre de mărfuri și fiecare posedă fabrici întinse, încât pe toată săptămâna, după plac, poți să-ți încarci zece, douăzeci de nave, în orice port vei pofti. Acești comercianți, cu banii lor, țin regența Angliei de frâu, și ei umflă și apasă barometrul politic în lume, după propriile lor interese.

Pe lângă aceia că Englesul are bani destui, apoi e și om de cuvânt și solid ca metalul: te omoară cu exactitatea. El nu e speculant de nevoie, ca alte nații, ci speculant de condiție, și, așa, toate i-s cu puțință. El nu-și schimbă condiția, ci-i rămâne credincios până la moarte.

Originalitatea portului, a traiului și a fabricatelor englese e simplitatea unită cu soliditatea la orice probă. De aici se zice că tot ce e simplu și elegant e „à l'anglaise“, adică pe gust englezesc.

În societatea engleză urbană, fără a scandalisa, nu te poți arăta fără în costum negru cu cravată albă. La Curte și la lorzii de frunte trebuie încă cioareci strâmți, ciorapi de mătăsă și pantofi. Alminteri, încălțăminte nu se caută, căci Englezii, departe de a escala în această privință, poartă până și potcoave, ca la noi țeranii.

Sunt și multe de văzut în acest oraș monstruos, dar și multe ți-am descris; rămâne, spre a-mi justifica „motto“, să-ți spui ceva despre bucătăria engleză. E simplă, ca toate ale lor, dar apoi copioasă. Buca-

tele, voi să zic gătiturile lor, sunt mai numai fripturi, pot zice nefripte, ci numai arătate focului de cărbuni. Carne au minunată, de tot fragedă, căci cu vite cornute nu lucrează, și vânatul se ține în parcuri, unde se ingrașă; însă, cum zic, din friptură curge sângele numai încălzit: mănecă cui îi place; almiateri se cheamă decrepit din continent. Pe lângă friptură, vine, în genere, „ploom-pudding“, un fel de mămăligă de făină fină, vârtoasă, amestecată cu prune, de unde-i vine numele, însă pentru gusturile alese cu stafide dulci, apoi cartofi (patatoes) fierți, serviți în „mantel“, zic: întregi necurățiți, apoi pâne, unt proaspăt și mai mult nimica. Ciorbe, sosuri, sălăți și o mie de delicatese sunt desprețuite, iar de varză acră și râncezeală fuge Englesul ca de dracul.

Băutura națională e berea, de două feluri: „porter“ și „ale“ (cetește: „el“), ambele excelente, dar „porter“-ul e neimitabil, numai prea tare, și, de obicei, se bea „ale“. Vinuri se aduc din țeri străine, numai soiuri de frunte, căci importul e taxat vamal într-o singură formă, și, așa, vinurile rele s'ar aduce cu daună; apoi Englesul nu falsifică. În genere, se beau vinuri spaniole și portugheze, precum: Porto, Madera, Xeres (Sherry), Malaga.

De și bucătăria e simplă, modul mâncării e de multe feluri în Anglia, ca doar nicăiri în lumea europeană.

Englesul e nația cea mai mândă pe pământ. Dimineața, cum se scoală, bea ceai sau cafea, la zece oare dimineată mănâncă un „beefsteak“ și bea bere, prânzește în toată forma la două, repetă ceaiul la cinci după amiază și nu lipsește a cină cum se cade la nouă seara, dar, apoi, mai urmează punciu.

Acest mod de viață gastronomică se introduse și în continent pe unde petrec Englezii cu turma ca oaspeți, pentru că ei călătoresc foarte mult, pretutindeni aflăm-

du-și interesul. Englesii în țările străine trăiesc mai bine, cu cheltuiala pe jumătate, decât în țara lor, unde toate se cumpănesc cu bani.

Să-ți mai spui una. Francesul se poreclește „Monsieur“, de unde la noi a rămas, la Sași, denumirea soldaților „muoser“, de la Valonii cari vorbeau franțuzește; poporul engles se poreclește „John Bull“, ca Neamțul „Deutscher Michel“ și Muscalul „Nașe Bratu“.

Vale!

XIX.

Paris, Ianuar 1841.

«Qui dit français, dit coartois.»
(Veche zicătoare.)

De patru luni, dragă, ne întoarserăm la Paris, și ne așezărăm ca acasă, ducând o viață plină de voluptate. Anevoie aș fi cugetat la tine în asemenea împrejurări, dacă o întâmplare bizară, pe care ți-o voi face cunoscută, nu mă îndemna.

Să ieau însă șirul de unde-l întrerupsesem, din Anglia, ca să-ți mai scriu și din amintire împrejurările engleze, așa de deosebite de ale noastre, încât se întipăresc foarte în memorie.

Fiindcă ne dusesem pe apă de la Londra până la portul Dover, ne întoarserăm pe uscat, ca să vedem Țara Englezească și afară din oraș.

Luarăm cai de poștă, un cehipagiu în adevăr boieresc: patru cai de câte șeisprezece pumni, murgi, cu coada „englesată“, cu șațamuri placate de argint, și doi poștalioni, îmbrăcați în jachete stacojii, cu cioareci de piele de cerb, cizme răsfrânte lucii și cu pălării albe. La 28 Septembre, până 'n ziuă, ieșirăm din Londra, și, pe drum ca pielea, în distanță de cinci sute de stânjeni afară din oraș, încă prevăzut cu stâlpi înalți de fier, purtând fânare iluminate cu gaz, care încă nu se stânseseră, o luarăm spre Dover.

De ambele părți se întind, departe de oraș, vile frumoase, grădini cu flori, parcuri și castele aristocratice pompoase; las' că și câmpurile modeste ale „farmer“-ilor (arendașilor) sunt pretutîndeni închise cu gard viu de ghiorgchine, atunci frumos împodobite cu broboane roșii, sau încai cu răslogi. Însă nicăiri nu se vede covor de iarbă verde, mărunță și delicată ca și catifeaua, cum e în Anglia.

Până la Dover, care e în capătul unui promontoriu, supt niște stânci, încununat cu o fortăreață, cerberul metropolei englese, e o distanță de zece mile geografice. Trecurăm prin patru orașe, fiecare de câte zece mii de locuitori, unde schimbaram cai, și, venind, pot zice, după părere, încet, ajunserăm destul de timpuriu spre a trece, în aceeași zi, apa.

Doverul se află la locul cel mai strâmt al canalului, și-și dă numele acestuia,—pentru Englesi „Straits of Dover“, adică: „strâmtoarea doveriană“, pe când Francesii aceleia îi zic, după cetatea lor litorală: „Pas de Calais“.

Cu un piroscaf ușurel, în trei oare, trecurăm canalul, și debarcarăm la Boulogne-sur-Mer, acel loc unde, în vara anului trecut, descinsese Ludovic Napoleon, ca pretendent la Tron, voind să răscoale țara și să alunge pe orleaniști, trântindu-li dinastia; însă nu i se sfeti, căci fu prins, judecat de Camera pairilor și aruncat la prinsoare în citadela Ham, pe viață.

Aici, mai pentru nimica, avurăm neplăceri cu vama, și principele G., pentru niscare cușite de mic preț, fu constrâns a plăti de două ori mai mult vama. Un act de curtoasie franceză neașteptat, — însă se făcu din ură către industria englesă.

Francesii pricep bine sistemul prohibitiv: vor să tragă industria de păr cu protectoratul fabricației naționale pentru toate articolele. Destul ar fi să se măr-

genească la producțiile industriale în care nici Englesii, nici alte popoare nu-i pot întrece, precum sunt șalurile de Lyon, tapetele Gobelins, pânuri, pânze și mai ales mătăsării.

La început, în Franța, toate mi se păreau în cea mai bună ordine, mai presus ca în Germania, dar, venind din Anglia, de odată ți se pare că ieși din palat și intri în bordeiu, așa e insula aristocratică pe lângă continent.

Bate la ochi necurățenia străzilor, a curților și a caselor, până chiar și în Paris, măcar că nu e absolută, ci numai relativă la Anglia. Clima în Anglia e umedă fără samă și, făcându-se acolo foc numai cu cărbuni de piatră, se produce un fum gros, îmbuibat de materii uleioase, care se așează pe toate lucrurile. Așa, Englesii sunt constrânși pururea a șterge, a spăla și a mătura, căci alminteri n'ar putea trăi, și acest spirit de curățenie li se făcuse o doua natură.

Nici Franța nordică nu se bucură de climă curată și luminoasă, italică, căci și aici atmosfera e cam grasă și în genere sură, totuși nu în acel grad; prin urmare nu se cere atâta scrupulositate de curățire; apoi Franța e, analog, mult mai puțin poporată ca Anglia.

Cum că Francesul, asemănat cu Englesul, are caracter ușurel, se recunoaște și dintr'aceia că în Franța, întocmai ca la noi, pretutindeni afli mobile defectuoase, ochiuri de fereastră sparte, cuțite ce nu taie, uși ce nu se închid bine și alte multe, dar în Anglia, ferească Dumnezeu, nu; acolo toate sunt întregi, dresate sau cârpite, încât nu te poți plânge. Apoi, când afli ceva defectuos și faci observație, Englesul se roagă de iertare, dar Francesu-ți ține o predică,—căci e limbut; act de curtoisie nu prea lăudabil, dar e firea lui: el nu se închină oaspei.

Intocmai ca în Germania, cu cunoscutul „gleich-
gleich“, așa pași și în Franța: nimeni nu se ține de
cuvânt; Englesul, din potrivă, fixează secunda când
să-ți împlinească voia exact, și nu-ți rămâne dator.
Nu în deșert se zice „Old England“. În adevăr, e o
țară, Anglia, unde stabilitatea e incarnată și perfect
încuibată.

În Boulogne ieșiiu, seara, la primblare pe coastă,
văzuiu un nou fenomen marin, până acum necunos-
cut. Apa Mării, pururea mișcată, în talazuri, necon-
tenit se răpede spre țărm, și fiecare undă, spăr-
gându-se la margeni în spume, scânteiază ca milioane
de scăpărători. Mult contemplăiu această fosforescență
licvidă, pe întunec, și nu mă mai săturam de a o
vedea. Aceasta se produce, cum spun învățații, prin
animale mai mărunte ca vârful acului, numite „infu-
sorii“, ce au proprietatea licuricilor, de a lumina la
întunec.

De la Boulogne venirăm la Paris cu diligența „La-
fitté“, un car monstruos, încărcat cu treizeci de per-
soane, înhamat numai cu cinci cai, și trecurăm prin
Normandia și Picardia.

Cine a zis „ubi patria ibi bene“, caracteriza firea
omului, nu a țării. Mi-aduc aminte de cântecul „Ma
belle Normandie“, dar, zău, nu văzuiu nimic frumos.
Țara e săracă, oamenii trăiesc cu „liuri“, vin de mere,
numit franțuzește „cidre“. În orașul Montreuil întâiu
băuiu acest fel de vin, alminteri tare, dar cu gust
oțet. E numai surogat de vin, ca în Germania ca-
feaua de secară.

Caii franțuzești sunt mici pe lângă cei englezești,
ba și pe lângă cei nemțești, însă tari și vânoși. Așa,
făcuiu comparație: caii englezești merg în pas, cei

neînțești în trap, cei franțuzești în galop și poșta românească, a d-lui Tache Zisu, în carieră, adică în fuga mare, fără diferență în timp și distanță.

La 15 Decembrie trecut asistăiu la a doua festivitate națională francesă în Paris. Ți-e cunoscut că Napolcon-cel-Mare fusese internat în insula Sfânta Elena, supt pază englesă, unde muri în anul 1821. Regele Ludovic-Filip încheie cu Englesii un fel de alianță, așa-numita „entente cordiale“, și, prin urmare, mijloci extrădarea rămășițelor napoleoniane de acolo, pentru ca, după dorința marelui om, să se depună pe malul Seinei, între poporul parisian, spre repaus. Un fiu al regelui, principele de Joinville, cu fregata sa numită „Belle Poule“, fu însărcinat a aduce aceste prețioase relievi până la frontieră, de aici se puseră pe un vas mai mic și, pe Seina în sus, veniră până la Neuilly, lângă Paris.

Sarcofagul se așază apoi pe un car funebru gigantic, tras de șeisprezece cai, îmbrăcați cu procovețe de catifea neagră, tivite cu argint, și, cu o rară pompă militară, cu muzică și urmat de toate trăsurile vechi imperiale, de un cal povodnic, cu țarțamurile ineseși ale răposatului, urmat de regele, principii și demnitarii Statului, printre regimentele ostășimii și milioane de popor, se aduse la Domul Invalizilor, locul deestinat spre aceasta, și se puse pe un catafale.

Mai mult ca toate mă surprinse plânsul și entuziasmul poporului, care, toată ziua cât țină ceremonia funebă, pe cale de o milă, îndesat să se strivească, nu mai înceta strigând: „Vive l'Empereur!“ (Trăiască Împăratul!),—și el mort de douzeci de ani!

În curs de opt zile, după aceasta, corpul, îmbălsămat și cu totul nevătămat la față, supt cristal, fu expus,

cu sarcofagul, pentru ca fiecare să-l poată vedea, în biserică.

A curs Franța toată și Anglia jumătate, ca la un pelerinagiu (hagialâc). Toată ziua, de dimineață până târziu seara, era cartierul întreg impresurat de lumea curioasă, lăsându-se numai, din cinci în cinci minute, câte o sută de inși în biserică, să-l privească.

În sfârșit, trecură zilele, și cei mai mulți se întoarseră acasă fără a-l vedea, căci se închise și se așeză corpul într-o capelă subterană.

Un ce comic, dar pios tot de odată, se întâmplă în acele zile. Vre-o treizeci de săteni de departe veniseră ca să vadă pe Împăratul, și nu li se îngăduise, căci erau îmbrăcați cu bluse, apoi în blusă nu era iertat să se lase înăuntru. Cât auziră oamenii micii, într'una lepădară blusele de pe dâșii, și voiră a intra. Să fi văzut, sărmanii, ce trențe erau pe dâșii, care fuseseră acoperite cu bluse întregi!

— „Ho, ho!“, zise păzitorul, „nu numai că nu e iertat cu blusa, dar trebuie să aveți frac și să nu fiți trențoși, ca să vă las.“

Atunci unul luă curagiu a zice:

— „Mais, monsieur, quand je payons l'impôt, pourquoi que le percepteur du roi ne renvoie-t-il pas les gens en guenilles? Je voulons, — sacredieu! — voir l'Empereur!“, adecă: „Când plătim contribuția, pentru ce nu ne dă îndărăt percceptorul regelui, dacă suntem trențoși? Lasă-ne să vedem pe Împăratul.“

Aceasta folosi. Unul dintr'inșii avea un veșmânt ceva mai curățel și nu-i lipsia nici o umbră de coadă, după care se boteză frac, și se lăsă înăuntru; văzu și ieși cu ochii plîni de lacrimi, apoi, cu generositate francesă, împrumută tuturor tovarășilor treanța sa, pentru ca și ei să poată vedea prețioasele moaște imperiale, de-a rândul. În sfârșit, se întoarseră la sărăcia lor, consolați,

nu însă fără a strânge pumnii și a crâșni dinții asupra regimului, care nu are grijă de sărac, ba cere încă să se îmbrace chiar în frac.

Cu toate acestea, regimul frances, după împrejurări, arată și indulgență către popor, și multe-i face în sfoară, căci îi tremură de frică din când în când.

Să pun sfârșit acestor împărtășiri; dar, curând, te voiu cerceta cu altă epistolă despre moravurile Francesilor.

Și te recomand lui Dumnezeu!

XX.

Paris, Faur 1841.

«Dum fueris Romas, romaue vivito more,
Si fueris alibi, vivito sicut illi.»

Să-ți dau, amice, o idee despre viața ce duc în Paris, și, spre acest scop, iată-ți descriu cele din urmă treizeci și șese de oare, cât mai fidel.

Ședem în cel mai frumos cartier parisian, „Chaussée d'Antin“, în colțul străzii „Rue de Provence“, în casa doamnei Chavane. Avem apartament în planul întâiu constând din cinci încăperi, somptuos mobilate, după gustul franțuzesc. Cu scop îți descriu toate cu amănuntul. Tavanul e zugrăvit „a fresco“ cu zeități olimpice, părejii sunt îmbrăcați cu tapete de hârtie catifelată, înflorită cu roșu și aur, parchetul pretutindeni așternut cu covoare elegante de felurite colori, tablele căminelor sunt de marmură de Carrara, mobilele de lemn de mahon, îmbrăcate cu catifea de culoare „pompadour“, apoi mese, scrinuri, secretare și gheridoane, prevăzute cu table de marmură venețiană și cele mai multe așezate pe roțițe de metal. În sfârșit, odăile sunt împodobite cu icoane și oglinzi mari, în cadre elegante de aur, și paturile moi, în alcovuri, prevăzute, ca și ferestrele, cu coroană aurite, draperii de catifea roșie și perdele de aclaz verde, susținute de ciucuri de fir, ca să nu atingă pământul.

În acest raiu al lui Mohamet m'am fost culcat alaltăseară, la unsprezece oare, și, cetind „Reculegerile poetice“ ale d-lui Lamartine, de curând ieșite la lumină, drept specific somnifer, așteptam pe Morfeu, ținând asupra unui lighean de metal pus la piciorul patului inelul de sigiliu în mână, ca să-mi anunțe, căzând, apropierea zeului, prin răsunet. Imi-tăiu, vezi, pe Alexandru-cel-Mare. Cam către a treia veghe a nopții, sunetul argintiu mă înștiință să stâng lampa de gaz idrogen, și, lăsându-mă în grija lui Morfeu, în ațipire, speram să mă visez Sultan, sau, cel puțin, Vizir, în brațele odaliscelor. Răse zeul de superba mea imaginație, mă luă pe aripile sale ac-riene și, cu iuțimea electricității, mă transportă în depărtare de trei sute de mile, tocmai în coliba noastră, la fântâna lui Dan, unde, cu tine și cu Gâcul nașu-lui, pășteam vițelii în copilărie, mă întovărăși îndată la vereț în Vârteje, unde țineam rămători la jir, și mă părăsi căutând bivolița pierdută în mestecăniș, după ce luasem o corecție de la răposata mama, fi-i țerna ușoară! Fînele membrane ale creierilor, în statul de veghe și parte în cel de ațipire deschise, acum se închiseră definitiv, punând sfârșit fantasiei, și natura ceru tributul ei de perfect repaus corporal și spiritual tot de odată, care se chiamă somn cu adevărat.

La nouă oare dimineața, servitorul Pugi, care între mine și prințul puțină deosebire face, mă deșteptă cu delicateță din somn, anunțându-mi sosirea câtorva amici. poștiți de cu seară la dejun, apoi, fără amânare, ni servi ciocolata „Marquis“, foarte delicată, cu tartine de unt proaspăt și cornuri de la Franzelăria vienesă, care e cea mai de frunte în Paris, însă tot nu face jimble așa de bune, dar le sărează de ajuns.

Aveam să facem excursii în oraș, mă grăbiu cu

toaleta, apoi, cu amicii la braț, ieșiiu de acasă spre boulevard.

În colțul uliței o babă oarbă nu cerșește, pentru că în Paris nu e iertat, ci vinde, de zece ani, aceleași zece pachete de apringioare himice germane. Am obiceiul, de câte ori ies de acasă, să stau la această mătușă, să ieau un lemnișor ca să-mi aprind țigara de Havana și pururea să-i dau zece solzi (sous). Atâta generositate nu e fără interes: oarba samănă cu Comșoaia de la noi, pe care în proporție aș fi făcut-o milionară cu ce dedeau acestei babe francesce, pentru că mi-o represintă.

Nu mă mir de Francesi că vând lemnuțe de aprins supt nume că sunt germane, dar de Germani, că nu și le pot trece fără supt firmă francesă. În Franța pretutindeni se văd numai „allumettes chimiques allemandes“, pe când în Germania „Echte französische Reibzündhölzchen“. Dau drept Francesilor, căci, în adevăr, în toată Europa, Germanii au cel mai bun fabricat de acest fel.

La câțiva pași de aici, o copilă de cinci ani, frumoasă ca un îngerăș, însă toată zdrențe, încă nu cerșește, ci aceleași trei buchețele de flori, mai de tot veștejite, care de o săptămână numai cu i le-am plătit de trei, patru ori, le îmbie tuturor trecătorilor să le cumpere cu câte trei solzi. Nu lipsește însă tot odată a spune celor ce stau împrejur că ea ține pe mamă-sa, văduvă, lângedă, care zace în mansarda unei case vecine cu șapte caturi. Sărmana! e aproape de lună, de nu tocmai în cer, la așa înălțime! La noi sărăcimea locuiește în bordeie, va să zică jumătate în groapă. În Paris ea e sus, pe calea către cer, și are cel puțin de nutreț aier curat, dacă nu totdeauna mămăligă.

Iată-ne ajunși la „taverna“ lui Peyronet. D'innaintea ei se află un târg de popor,—ca la joc în Blăcuța—,

făcând cerc în jurul a doi flăcăi din plebe, cari, injurând din răspuțeri, cu cea mai mare energie se luptă de trântală, spre a-și reabilita onoarea, vătămată lângă păhare. Asemenea duiei e iertat în Paris, numai să fie ambii litiganți cu mâinile goale, și nimeni n'are dreptul să-i despartă, până ce a învins unul pe altul și i-a pus genunchiul pe piept. Ceva zgârieturi, sângerare din nas și vânătăi nu se consideră; apoi la vătămări grele nu ajunge duielel poporului. De aceia și jandarmii se uită și dau fiecăruia pace.

Abia se sfârși acest spectacol, și iată unul zbierând „Au voleur!” (țineți hoțul!). Unui spectator cu gură căscată i se furase ceasornicul din buzunar, dar, tot odată, un om al poliției, alături îmbrăcat ca un conte, pusese mâna pe industriaș, și, scoțând din sân un brâu vânăt, cu care-și arată calitatea, făcu semnul unui jandarm să-l încarce și să-l ducă la umbră.

În Paris oamenii poliției umblă în veșminte civile și sunt amestecați în toate societățile, nimeni necunoscându-i. Aceasta li câștigă numele de muscari (mouchards), însă, așa, pentru oameni de omenie nu sunt nici greșoși, nici periculoși, ci mai vârtos o binefacere, căci preîntâmpină multe neajunsuri.

Tocmai intrară în magazin să ni cumpărăm mănuși, și, iată, trecea un car funebru, simplu, sărăcăcios, cu un vizitiu bătrân mânând un cal și mai bătrân, în pas.

O biată muiere, răposată, se ducea la cimitir, supt „Muntele Martirilor” (Montmartre), fiind însoțită numai de bărbat, cu un băiețel în brațe și o copilă de mână, plângând cu toții. Mă uimii văzând atâta indiferență, și cugetăiu că poate și la noi ar fi așa dacă nu s'ar da colac, lumânare și crucer fiecărui prete-cător la mormânt sau, ca la Sași, nu s'ar globi aspru după „statutul decurial” (Nachbarschafts-Ordnung).

Trecu, și intrarăm în boltă. Madame Buchet ne salută cu surâsul ei grațios până încă nu apucarăm noi a-i face complimente, ni spuse câteva anecdote „à propos“, ajustându-ni câte o păreche de mănuși de culoarea, singura nobilă, a paiului (paille), râserăm și, ieșind, fiecare căpătarăm câte un bilet de damă pentru balul mascat de deseară, gratis, căci în Paris pentru dame sunt gratis. Pentru noi ni luarăm unul cu douăzeci de franci.

De aici ne duserăm la „Palais Royal“, rendez-vous ordinar, și curând întâlnirăm damele noastre, pe Augustina și Celestina. Tovarășul Thévenin fu contrariat, căci Angelina nu venise, și merse să afle cauza. Eu și Jules ni luarăm damele la braț, făcurăm un rond de plimbare și intrarăm la Véry, cel mai de frunte ospătar în Paris, să dejunăm, căci era între unsprezece și amiazi.

Sala era plină de generali, lorzi englesi, prinți ruși și alți oameni mari, câte doi, trei, la mese diferite. Ne așezarăm și noi la mijloc, unde ni se serviră mai întâiu stridii, un fel de scoici de Mare, care se mănâncă cu piper și suc de lămâie, mai vii, și nemesetate. E o mâncare foarte delicată, dar, până m'am învățat cu dânsiele, am tot ienit o săptămână. Un dejun la Véry costă un taler de persoană, dar îmi propuseiu să-mi răzbun de visul cel prosaic și să trăiesc toată ziua ca Pașa.

La trei oare veniam de la Celestina, căci o petrecuserăm de la dejun acasă, recomandându-i a se pregăti de bal pe seară, pentru ca, la nouă, să o pot aduce cu trăsura. Trecând pe lângă biserica Saint-Roch, văzui o mulțime de trăsuri, între care și echipagii regale. Intrăiu să văd, și, iată, tocmai se ținuse predica, de cel mai renumit predicator parisian, și

Regina însăși culegea, într'un taler de aur, daruri pioase pentru săracii parohiei. Dădui și eu doi taleri, — nu-mi fie imputați — ; și cum n'ar da omul, văzând pe Regină colectoare? Alminteri scăpam cu un franc, dar, apoi, nici nu ți-aș mai fi scris așa un lucru mic.

Regina Amelia e o damă înaltă, bătrână, plină de demnitate, numai i se vede suferința în ochii cei roșii, ca și cum ar tot plânge. Dumnezeu să-i mai numere năcazurile, căci, până acum, asupra vieții regelui Ludovic-Filip numai unsprezece atentate se făcură.

La cinci prânzirăm într'o cafenea splendidă de pe Bulevardul Italienilor și la nouă mersem la bal, în Sala Operei, care, la reprezentații, cuprinde șapte mii de spectatori.

Inchipuiește-ți că era îndesată, mai ales de mături. Peste parter se așezase parchet, și sala, una cu scena, era imensă. La mijloc, o orhestră de trei sute șizeci de musicanți și, jur împrejurul lor, joacă o lume toată, nebunește.

În carnaval se joacă la Paris așa-numitul „cancan“, danț franțuzesc „kat' auto“. Nimic mai lasciv, mai obscen, mai schimosit, ca acest salt. „Csárdas“-ul maghiar în grad superlativ e divin pe lângă această batjocură, în centrul civilizației europene, la Francesii atât de estetici în toate obiceiurile sociale.

Dar nu aceasta făcu mai mare impresie asupra mea, ci galopul infernal produs de spre ziuă. La musica asurzitoare, să fi văzut trei mii de desmetici săltând în fuga mare, în jurul orhestreii, ca niște demoni bătuți cu biciul și fripiți cu smoală fiartă, mult peste o oară până la încheierea balului.

Numai Francesii sunt în stare a produce judecata de apoi și Tartarul aieve, desfătându-se.

Acesta merită să vii din marginea lumii spre a-l vedea. Ieșirăm din bal în revărsatul zorilor, și, de atunci, am dormit până a mă apuca de scris, dar n'am mai visat nimic, că-mi huruie și acum capul de galopul infernal.

Fii cu Dumnezeu!

XXI.

Paris, Maiu 1841.

«Donec eris felix, multos numerabis amicos
Tempora si fuerint nubila, solus eris.»

După ce vei ceti „motto“, ușor vei presupune, dulcele mieu, că reversul medaliei am să ți-l arăt, va să zică reversul norocului ce mă ajunsese.

Era timpul să o paș, căci devenisem cu totul si-barit, cum te poți convinge dintr'un șir de scrisori care de care mai trandafirii.

Așa e în lume, toate lucrurile au o față încântătoare, profile mai puțin grațioase și un dos întunecat. Ferice de cel ce caută bine la profile, că vede și una și altul în treacăt, pe cât e de lipsă spre a nu se înșela. Cine suie la munte, să nu uite că și coborâșul are greutățile sale, și poate aluneca să cadă.

Ajunseiu în perplexitate serioasă, dar sunt în Țara Franțuzească, de unde se nascu vorba „curagiu“, și voi să adeverez în faptă că nu-s fricos, întâmplă-se orice. Am învins la Călărași castraveții cei acri, nu mă speriiu nici în Paris de supă cea slabă, până ce iar îmi va surăde norocul.

Vezi că-s plin de curagiu și filisofez ca Thales; dar ian să-ți zugrăvesc lucrul în șirul său cu amănuntul!

Curând după ce-ți trimiseiu ultima scrisoare, pentru mai nimica, mă stricăiu cu prințul G. E întru câțva vina lui, dar mai mult vina mea. Zicala Româ-

nului: „Până nu dai cu capul de pragul de sus, nu vezi pe cel de jos“. Iată că am dat!

„A propoz“ de prag, mi-aduc aminte de o întâmplare caracteristică din copilărie, când se adeveri proverbul întocmai:

Nu știu, ții minte pe protopopul nostru cel bătrân, C. ? Era un găgău înalt și umbla cu capul tot sus, ca un general incununat cu lauri. Odată unchiul Năftuc, cu firea lui de tartuf consumat, îl încântase la o nuntă și-i promise că-l va cerceta altă dată acasă. Unchiul Năftuc știi că era pururea cu Dumnezeu în gură și nu se închina alminteri fără numai: „Dulce Tatăl nostru, sfințească-se sfânt numele Sfinției Tale“ și pe teapa aceasta, mai încolo; dar și altminteri era un geniu natural și mucalit în expresii cât se poate. Niciodată nu râdea făcând glume, și, atunci, se tăvăliau de rîs. ascultătorii University Library Cluj

Casa unchiului era antideluviană, cu un strat de mușchiu de trei urme pe acoperiș și jumătate cufundată în pământ. Superbul protopop, intrând, se lovi: poc! de pragul pleostit, și, spre neauzit scandal, injură una ca și căprariul Miclăuș, — Dumnezeu să-l ierte! — ; dar, venindu-și în fire, zise:

— „Pentru ce, boierule, nu-ți ridici casa, că, iaca, era să-mi crăp capul în două?“

— „Iartă, prea-sfințite părinte“, răspunse unchiul, „noi, când intrăm, ni plecăm capul, căci casă o făcură oameni mai vrednici decât noi!“

— „Acest cuvânt e mult mai prețios ca toată casa!“, replică popa, surâzând, și se mângâie de cocoș lângă rachiul cu miere.

Prințul G. e om generos și avut. Dacă l-ai fi rugat, mă putea susține la școală, până și la Universitate,

în Paris; dar, în mândria mea cea nevremelnică, îl părăsiu, necugetând că-s trei sute de mile departe de casă și de țerile, în adevăr, românești, unde nimeni nu duce dorul mămăligii.

Mă puseră unii și alții la cale să mă judec pentru spese de călătorie către casă, și îndată îmi luăiu un adept al Themidei, care, pentru cinzeci de franci, îmi promisese succes bun. Advocații cu emfasă se chiamă „apărătorii văduvei și ai orfanilor“. Eu, străin și necunoscător, eram oarecum în categoria acestor din urmă. Eh! dar făcuiu socoteala fără ospătar, căci tot advocați sunt și cei ce asupresc pe văduvă și orfan.

Prințul opuse apărătorului meu pe d. Varleau, nimic mai puțin ca apărător' săracului, pentru că-i promisese de zece ori cinzeci de franci, numai să mă învețe minte.

Așa, biata mea cauză se trăgână două luni la tribunalele franceze, care samănă cu toate celelalte, fără a mi se hotări ceva,—și eu n'aveam ce mânca.

Mă primblăiu destul la judele de pace, la Camera de poliție și la Palatul de justiție, prin sala numită, cu tot dreptul, a „pașilor pierduți“. Mă mirăiu cum judecătorii și advocații francesi și în ziua de azi se acopăr cu peruce și cu un fel de rasă, ca în evul mediu. Un curios anacronism în țara culturii!

Pe urmă, geniul cel bun îmi suggeră a mă prezenta la ambasadurul otoman, Reșid-Pașa, care, în câteva minute, ne împacă, făcând pe prinț a-mi număra șeisprezece sute de franci, și, așa, îmi retrăseiu suplica de la judecătoria francesă.

Intr'acestea, făcuiu studii asupra legilor și a instituțiilor de justiție, și iată rezultatul:

Cum s'a administrat și se administrează încă jus-

tiția la diversele popoare europene, ne învață până și numirea tribunalelor, destul de curioasă.

Templul Themidei (Scaunul dreptății) la străbunii noștri, Romanii, era **Forul**, sau târgul public. De aici rămase pentru instanțe, până la noi, numele generic de „for”. De oare ce era în For, se vede că încă de atunci dreptatea era venală, se vindea ca o marfă, căci ni spune Tacit că samsarii ei, advocații, trăiesc din nebuniile și nenorocirile oamenilor, pe când popii din superstițiile și medicii din neputințele lor.

După timp, se restrânse dreptatea din For în **Curți** judiciare, ca să nu o vadă toată lumea cât devenise de neputincioasă, se reduse, după ce orbi de tot, cum se prevăzuse în alegorie, cu cumpănă cu tot în **Camera**, se vede că obscură (la Neapole „Camera del rē”), se așază pe Bancă (în Anglia „Queens bench”), apoi pretutindeni pe Scaune judiciare, unde pot lua și tractee de alun, încât nu se mai pot scula de jos.

Ungurii și Ardelenii cu pietate o traseră la Masă (zi: „Tabla judiciară”) și o ospătară cu aldămașurile indatinate și prevăzute chiar în legile noastre cele venerabile, până ce Francesii — bătută, sau chefuită, nu știu! — o culcară în Pat de dreptate („lit de justice”). S’au îndurat urmașii lui Mahomet, văzând-o că n’a răposat în patul durerii, s’o ridice dintr’insul și s’o încolăcescă pe Canapea moale (zi: Divan).

În acest mod dreptatea se vede că, întâiu, la larg, din încăpere în încăpere și de pe o mobilă pe alta, ajunse, convalescentă, pe divan. Eu, cel puțin, recunosc că din Divan mi se făcu indestulare. Apoi mai bârfească cineva împotriva Turcilor! Eu țin una și bună: dreptatea să o cauți în Divan, dacă vrei să fie promptă, până când Europeanii nu-și vor reformă instituțiile de justiție.

Însă, vezi cum stăm de glume, și mă aflu în marginea prăpastiei ! Eh ! dar să nu ni uităm de curagiu !

Bine - a zis cine-a zis: „Dă-mi, Doamne, mintea Românului cea din urmă“ !

După ce căpătăiu banii, mai întâiu ținuiu cu amicii un ospăț, care mă costă o sută de franci, luăiu un cvartir ieftior, însă tot prea scump, în catul al treilea, căci eram menit să mă cobor câte o treaptă, sau, mai bine zis, să suiu câte un cat, până voi ajunge în chiliile numite, după faimosul arhitect, „mansarde“, care e ultimul stadiu.

Mă duseiu, apoi, la ambasada noastră turcească, căci ca Bucureștean veniu la Paris, și, prin intervenția lui Nedim-Efendi, un Turc de omenie, Esceleța sa Reșid-Pașa, în numele Maiestății Sale Sultanului Abdul-Megid Han, îmi dete un pașaport de liberă-petrecere, în care-s poftite autoritățile Puterilor aliate și amice a lăsa în pace pe N. N., literat („homme de lettres“) din București.

Așa, de trei luni de zile se bucură Parisul, destul de avut, și de posesiunea unui literat român, care înmulțește numărul secretarilor de recreație, care se urcă, în această Capitală, la o sută de mii de inși.

Ceva greu e însă a trăi din literatură.

Îmi restrânseiu, pe această carieră, curtea și mai mult, și mă puseiu pe o dietă salutară, după atâta traiu, pot zice, desfrânat, și iată-mă scăpat de toți amicii prefăcuți. Însă Celestina, care mi se părea fidelitatea incarnată, de demult se întorsese de la matusă-sa din Rouen, dar, de trei ori cercetând-o, lipsi de acasă. Cred însă că nu voiește a-și mai face treaba și cu literații.

Un singur amic, în adevăr desinteresat, îmi rămase totuși, și acesta e Thévenin, om foarte cult, cu ale căruia sfaturi totdeauna m'am folosit.

Mai înainte de a întreba pe acest amic, mă înscri-seiu la câteva agenții spre procurarea unui post potrivit calificațiilor mele, lăsându-li adresa. Thévenin mă sfătui să nu-mi lepăd banii la asemenea mișei, căci va fi fără succes, ei fiind toți, cum îmi zise, înțeleși, ca hoții în târg, spre a stoarce banii de la necunosători. Sfatul mi se dete cam târziu, căci încercasem lucrul în fapt.

Agenților li plătisem până la o sută de franci, și mai bine de o sută cheltuisem presintându-mă în casele unde mă mânără, tot în gală și cu trăsura, căci așa mă învățaseră, ca să fac efect. Tocmai speranța ce nutriam la început, căpătând pe toată ziua câte două, trei recomandații, mă împiedecase de a căuta pe acest amic, și, de la Ponțiu la Pilat, răzbătui Parisul în lung și în lat, oferindu-mă ca secretar, curier, preceptor și **maestru de limbi**.

La început o dăduiu prea-nobil și făcui nazuri, dar în multe locuri avui decepții, — cum zice Neamțul: „Pech” —, și iată câteva cazuri:

Marchisul de Tallard, în suburbiul cel nobil, Saint-Germain, căuta curier. Mă introduseră la dânsul prin șapte saloane strălucite, și mă primi foarte bine. Îi dăduiu dovezi despre cunoștința câtorva limbi europene, dar avea lipsă și de cea spaniolă, și, zău, nefiind pe malul Gualdalquivirului, nu o putui ști! Mi se pare că n'a avut nicio lipsă, ci a făcut pe placul unui agent, primindu-mă, — lucru la care se apleacă unii domni francesi.

Mă duseiu, apoi, la un turist engles, în păduricea de Boulogne, afară din oraș. Acesta căuta un tovarăș de călătorie în Egipt și Siria, cu emolumente foarte bune. Fu deplin mulțămît cu conștiințele mele și-mi făcu complimente, zise însă că și-ar ținea de păcat a mă lua în călătorie așa de ostenitoare, unde nu

se află nicio comoditate, căci mă afla prea delicat pentru osteneli așa de mari, cum le cunoaște. Așa, scăpău de hăgialăc, ba poate chiar de a deveni moaște în pustiile Saharei, căci acolo spun că trupurile morților nu putrezesc, ci se usucă în nisipul fierbinte, ca broasca.

În altă zi fui îndreptat în Suburbiul Latin, Strada Saint-Jacques, la un învățat bătrân, autor, ca să-i servesc de secretar, cerând numai scrisoare ceteață și ortografie bună. La probă și acesta fu mulțămît, însă-mi puse condiții grele: numai la două săptămâni să ies din cabinet, într'o Duminecă după amiază, și să mănânc cu dânsul acasă, spre a nu pierde timp. Mă speriaiu de acestea și nu vrui a mă îngropa de viu, nici a mă face iobag literar.

Monsieur Omus, la bariera Clichy, pofti ca, pe lângă instrucția fiu-său, să mai fac și niscare servicii mărunte domestice. De și nu cel literar, dar simțul boieresc mi se revoltă la această propunere. Nu acceptăiu, — „boierul e tot boier și încins cu funie de teiu“.

O damă văduvă căuta curier în Elveția și în Germania. Cine să poată corespunde mai bine ca mine? Mă frisorăiu ca un „dandy“, mă aruncăiu în costum negru, cravată albă și pantofi de lac, apoi, în cabrioletă, mă duseiu, între douăsprezece și unu'. Mi se deschiseră un șir de saloane, și doamna mă primi în budoar, mă așeză pe canapea și ne învoirăm cu o sută douăzeci de taleri pe lună. Dar, a doua zi, mă pomeniiu cu o scrisoare foarte frumoasă, parfumată, conținând zece napoleoni de aur, ca să mă las de contractul verbal, căci nu mai călătorește. Nu luăiu banii, — și rău făcui, fiindcă tot s'au dus peste câteva zile, luând alt curier, care mai mult ca mine apropia de Antinous. Pricepui!

Două luni de zile trecură, tot cu asemenea nea-

junsuri, dar punga-mi scăzu într'atâta, încât, dacă aş purta supt şerpariu, — după expresia unchiului Năftuc, — ar sta să mă iea de nas. Deci urcăiu încă vre-o câteva caturi cu cortilul (ascensorul?), ca să ajung la aier curat şi, ce să vezi?, vecin cu mine aflău un tesaur. Mademoiselle Pauline, o copilă de şeisprezece ani, cu totul jovială şi drăgălaşă, care n'are pe nimeni în lume, decât acul şi voia bună.

Mă văzu cam supărat, îndată mă întrebă ce năcaz am, şi începu pe loc a mă consola. Mă duse în mansarda ei, unde domneşte o ordine şi simplitate model, apoi îmi arată priveriştia încântătoare de milioane de coşuri peste acoperişurile oraşului, nicăiri urâte ca aici.

De două săptămâni şed în mansardă şi, cu Paulina, facem menagiu de dejun. Cafeaua, cu cărbuni cu tot, ne ţine numai şapte solizi de persoană, şi bem câte două ceşte. De prânz mă duc într'un restaurant de mijloc şi, cu un franc, prânzesc supă, ce e drept nu prea grasă, răsol şi friptură, cu câte ceva legume, şi un „carafon“¹ de vin, apoi, Dumineca şi Joia, patiserii şi peşte, ca adaus extraordinar. Dar, ce e mai mult, cu tacâm de argint şi cu conmeseni îmbrăcaţi „à la bourgeoise“, nimeni în blusă. Seara am pâne şi brânză, sau cârnaţ tescuit, apoi ieau o carte frumoasă şi, mâncând ce cetesc şi cetind ce mănânc, mă delectez ca Mahomet într'al treilea cer, de care-s şi aproape.

Când şed acasă, mademoiselle Pauline îmi istoriseşte mii de lucruri cu nespusă limbuţie, îmi cântă câteva ariete graţioase, şi-mi face voie bună, consolându-mă din răsputeri. Mi-a cusut şi o păreche de pantofi cu cilicuri, dar, presintându-mi-i, mi-a spus verde că mă iubeşte numai ca pe un frate, să nu cumva să cred că ar fi innamorată de mine; ei îi stă inima la un

¹ Cinzec : 50 de dramuri.

blondin, și eu-s brunet. Și aici „pech”! Nici eu nu-s înnamorat de Paulina, o iubesc întocmai ca pe o soră și o respectez, căci e copilă foarte cu minte, bună și religioasă cât nu poți spune. Ea se îngrijește prin amicele ei și cunoscute cum mi-ar putea face căpătăiu. Iată caracterul adevăratei grisete parisiene.

Și amicul Thévenin a dat comisiuni pretutindeni, însă s'a mutat la Saint-Denis, un oraș mic, aproape de Paris, și des ni scriem unul altuia. Așa, stau între frică și speranță.

Fie Domnul de ajutor!

XXII.

Paris, Maiu 1842.

«Wo die Noth am Höchsten,
Da Ist Gott am Nächsten.»

Iată, frate, un an încheiat de când nu ți-am scris. Un an acru, fu, dar, slavă Domnului, în multe privinți plin de însemnătate pentru mine și viitorul meu. În acest timp îmi câștigăiu multă tărie de caracter și omul fără caracter e nimica.

Două femei influențară tare asupra mea: Paulina, de care ți-am scris, și Madame Bloum, la care mă aflu în condițiune, apoi amicul Thévenin, cu care des m'am întâlnit și pururea am stat în corespondență.

Ducând la poștă scrisoarea cea din urmă, întâlniiu pe scara cea înaltă scoborând factorul, aducându-mi o invitare de la Thévenin ca pe Duminică viitoare nesmintit să-l cercetez în Saint-Denis. Mă duseiu și petrecui zua la dânsul, până târziu după prânz. În acel oraș e o mănăstire mareață, în stil gotic, și în criptele ei sânt depuse trupurile regilor francesi din vechime răposați. Amicul Thévenin mă duse și-mi arată multe frumuseți și însemnătăți, însă, zău, unde nu-mi știam de cap, pare că nimic nu mă interesa.

Sf. Dionisie Areopagitul, căruia, în timpul lui Domițian, i se tăie capul în Lutetia Parisilor, Capitala Franciei de azi, luându-și-l a mână, spre minunea tuturor, merse ducându-l până la locul unde e mănăstirea Sf. Dionisie, și, aici, întâlnind pe fericita Catulla, ca

un odor îl puse în palmele ci. Așa sună legenda în Sinaxariu, și se poate ceti Viața Sfântului în Minciul lunii Octombrie, 3 zile, când și noi comemorăm martiriul lui.

Leșiiu de la amicul meu și mă opintiiu a păstra curagiul. Imi numărăiu mijloacele de subsistență în cuget: încă o sută de franci în buzunar, un ceasornic și lanț de aur, inele, ace de cravată și un geamantan plin cu veșminte, mai toate nouă; acestea încă un an întreg m'ar susține domnește, dar imi inchipuiam numai minutul când ar fi să mă despart de ultimul solid, și cugetam că oare cât curagiu, câtă inimă mi-ar mai rămânea atunci?

„Curagiu și iar curagiu!”, zise amicul Thévenin, dar nu-l întrebases: cum face omul să aibă atâta curagiu?

Mă dusesem cu o trăsură publică numită „coucou” la Saint-Denis. Fiind mai puțin de o jumătate de milă până la Paris, mă hotărâiu să mă întorc pe jos: una, ca să nu mai dau „cucului” bani, alta, că-mi veni poftă să cânt, apoi în compania altora nu puteam. Așa, plimbându-mă pe o cărare de câmp, singur, singure!, imi întonăiu o „Mărire”, pe glasul al cincilea: „Adusu-mi-am aminte de Proorocul ce striga: „Eu sânt pământ și cenușă”, etc.

Veniam de la mormintele regilor celor mai puternici, și această împrejurare imi suggeră acest imn, dar îl și cântăiu din toată inima: și, să vezi, din acel moment nu mă mai părăsi curagiul: aș fi fost în stare să fac cel mai mare eroism de abnegație!

Dacă n'ar avea omul religie, nu știu de unde ar scoate curagiul. Fără religie nu e virtute, fără virtute nu e adevărat curagiu. Mă umpluiu de credință, mă liniștiiu; și speranța într'un viitor senin mă reînvié din nou.

Ajungând acasă, mă culcăiu și dormiiu fără visuri

până târziu, când, iată, buna mea vecină intră, cu un aier triumfător, la mine în mansardă.

— „Excellentes nouvelles, mon cher!“, îmi zise ea. „Scoală să dejunăm și să-ți anunț noutăți bune pentru tine!”

Ne așezarăm la mäsufă și băurăm cafea. De când is, nu-mi tici mai bine, dar, extract de pelin să fi fost, tot cu acea plăcere l-aș fi băut, numai pentru bucuria și mulțămirea ce lucia din fisionomia bunei oopile. Are o fire nu se poate mai jovială, nu știe ce e năcazul, căci s'a deșteptat într'insul ca in elementul propriu, n'a gustat din păharul amărăciunii, dar nici o altă bucurie, fără mulțămirea cu starea independentă, cum se află cu müle în Paris.

Sfârșind dejunul, „Iată“, zise Paulina, „să-ți dau o dovadă de prietenie, căci numai ce e dovedit e adevărat. Aici e carta d-nei Bloum Babejac, proprietara bibliotecii de lectură din Strada Saint-Lazare No. 82. De acolo-mi ieau cărți de cetit și, știind că are lipsă de girant, te recomandăiu și știu că vei corespunde, și d-na te va primi. Grăbește-te, nimica n'ai de reflectat, căci mai bun post pentru tine nu e în Paris!“.

Mă duseiu neamănat. Madame Bloum, o femeie respectabilă, bătrână literată, care în tinerețe fusese institutoare, îmi era cunoscută din vedere, pentru că adese cercetasem cabinetul de lectură spre a ceti ziarele și, mai ales, spre a consulta „petites affiches“, în care căutam anuniuri de posturi vacante.

Aceste afișe mă mănau tot la mișeii de agenți, numai rar la oameni privați, iar, când se întâmpla, apoi erau tot patroni de-ai lor. De-a lungul observăiu că aceste anuniuri, în orice ziar, sânt Târgul-Cucului la

¹ La București, în piața Sf. Vinere (Paraschiva), în toată Luna se adună slugi fără stăpâni și stăpâni ce-și caută slugi; acesta e Târgul-Cucului.

Sf. Vinere ¹⁾ în București, redus în teorie; în ele se află numai stăpâni răi și servitori ticăloși, tot ce e, cum zice Turcul, „haram“ și „haimană“.

Cum dăduiu cartea, Madame Bloum exprimă o neșpusă mulțămire.

— Mă bucur, domnule!”, zise. „Mult mă preveni figura în favoarea duminică. De câteva ori cugetăiu să te întreb: n’ai dori să întri la mine în condițiune? Mă temuii însă să nu te supăr, măcar că presimțiam că ai fi fără ocupație.”

Mulțămiiu d-nei Bloum de bunătate și amabilitate, și, curând, intrând în temeiul lucrului, încheiarăm contract: o sută de franci pe lună și dejunul în natură de la dumneaei. Mă recomandăiu apoi indulgenței, până mă voi introduce în afaceri, și mă asigură că, întocmai ca și o mamă, mă va îndrepta, numai să fiu atent la sfaturile ei.

Imi spuse, după aceea, că pururea a avut străini, — înaintea Spaniolului bătrân, care murise, avuse un Italian —, și se bucură că și eu n’aș fi Frances, sperând mai multă asiduitate și scrupulositate în mișaloasa ei întreprindere de cum sânt în genere aplecați Francesii a-i consacra.

Intorcându-mă acasă, cumpărăiu o umbreluță elegantă și o oferiiu Paulinei, în semn de recunoștință, care, acceptând-o, mă sărută, apoi toată ziua cântă și jucă de bucurie că, prin mijlocirea ei, ajunsesem la o condițiune onorabilă.

Mai aveam trei ludovici de aur în pungă și încă nu mă închinaseam la „Muntele de pietate“. Așa, duseiu pe copilă în acea seară la Teatru, și, a doua zi, intraiu ca girant la bibliotecă, ca să-mi fructific talentul literar.

În ziua d’întăiu învățaiu a ținea registrul, și, într’o săptămână, eram un perfect înlocuitor al d-lui Guzman.

răposatul antecesor. Condica principală și-o rezervă d-na Bloum pentru sine.

Câte opere literare nouă, le câștigam, și toate ziarele care iese în Paris, unele până în câte douăzeci de exemplare. Toate se împart spre ceteră la o mie de prenumerați; ziarele, din oară 'n oară, de seara până dimineață, din zi în zi, sau din săptămână 'n săptămână. Multe se trimet în provincie, mai ales la satele d'împrejur, căci pretutindeni în Franța e cursă poștală regulată.

Avem trei băieți, cari nu mai stau din picioare, ducând și aducând ziarele în casele vecine, iar cărțile se duc și se aduc de prenumerații înșii. Pentru cele răpuse, fiecare garanta cu cauțiunea pecuniară, fără care nu se dau.

Această întreprindere, cu fond de douăzeci și patru de mii de franci, aduce d-nei Bloum trei, patru mii de franci venit curat, — căci aici toată lumea cetește.

Mă apucăiu cu toată inima de treabă, și-s în stare a conduce toată întreprinderea. D-na Bloum mă stimează cât se poate, și plânse, ca o mamă cu durere, când, săptămâna trecută, îi anunțăiu că, la 1-iu Iunie viitor, voi u s'o părăsesc.

Ce să fac? I-am mărturisit că nu-mi e scopul să mă pregătesc pentru o carieră „mecanică”, deși e ceva mai nobilă decât băcănia desprețuită. Dorul meu e să colind lumea și să-mi adun experiență. Se aplecă această bună damă a-mi îndoii salarul și-mi promise destule favoruri, numai să rămân, îmi repeți de multe ori proverbul: „Pierre qui roule n'amasse mousse”; adică: „Piatra care se rostogolește nu prinde mușchiu”. In deșert!

Așa mă săturăiu de Paris, încât pare să cadă pe mine. Aier îmi trebuie, libertate: nu-s făcut pentru ocupații de acest fel, fie cât de rentabile. Fiii naturii

anevoie se cetățnesc, dacă nu cumva se închină. Mamonului, și eu nu-s de aceia.

Aceasta sper să fie ultima scrisoare din Paris, căci, peste puțin, plec de aici, și chiar din Franța, îndreptându-mă spre Italia.

La 8 ale acestei luni am fost la Versailles, ca să mai văd odată acel palat măreț, cel mai strălucit în Europa, poate în toată lumea, apoi și jocul apelor de acolo, care se întâmplă de la Maiu până la Noiembrie, în toată întâia Duminecă a lunii, pentru public.

Două căi ferate duc la Versailles, una pe malul drept, alta pe malul stâng al Seinei. Gara, pe dreapta, e lângă locuința mea, și, așa, pentru diversiune, mă dusei pe malul stâng, ca să mă întorc seara, pe cel drept, acasă, și făcui bine. Călătoria ține treizeci și cinci de minute.

Să-ți descriu puțin acel palat minunat.

Se construiește supt Ludovic al XIV-lea de arhitectul Mansard, care întâiu făcu acoperișuri, cum se vede la Curtea sambetiană (?). Palatul, cu grădina și aparatul pentru jocul apelor, au costat două sute nouăzeci de milioane de taleri. Nu poate fi palat mai mare ca acesta.

În mijloc, cu vederea pe perspectiva cea mare a grădinii, lungă de o leghe și împodobită cu statui și alte monumente de marmură albă, e o galerie lungă de două sute treizeci, lată de treizeci și cinci și înaltă de patruzeci de urme. Sus, boltitura e zugrăvită cu multă măiestrie; pereții sunt numai marmură, aurituri și oglinzi. Pentru Regele și Regina sunt patruzeci de săli, care de care mai frumoase și sumptuoase, toate lungi de câte optzeci și largi de șizeci de urme, apoi nenumărate pentru curteni și personalul de serviciu. În sfârșit, conține o sală de teatru și o capelă, în adevăr regale.

Ca un ce extraordinar de sumeș și, pot zice, impiu tot de odată, se vede zugrăvit pe cupola capelei din acest palat chipul regelui celui mai absolut, Ludovic al XIV-lea, în ceata îngerilor cari stau înaintea Scaunului Părintelui Ceresc, represintat supt figura unui bătrân venerabil.

La atâta mărire ajunsese acest rege, încât nu se mulțumi, ca alții, a se pune după moarte între sfinți, ci, de viu, între îngeri chiar.

Palatul, cu parc și grădină, cuprinde un spațiu de trei mile geografice. Apele, prin canale subterane, mănate în sute de șiroaie, se urcă în câteva bazine, peste două sute de urme în aier, și recad în arcuri, apoi formează păduri, cascade și alte figuri, pe distanță mare, care încântă pe spectator.

Acest palat nu e acum acomodat pentru reședință, ci conține tablouri artistice și curioșități, care se înmulțesc din an în an prin cumpărături din partea Statului.

De la toate aceste frumuseți îmi luăiu adio, poate pentru totdeauna.

Ajungând seara acasă, aflăiu, cu cutremur, că pe malul stâng, chiar în timpul când veniam noi, se întâmplă o cruntă catastrofă pe calea ferată.

A doua zi se află cum că, fiind public foarte mult la Versailles, s'au fost înșirat prea multe trăsură într'un tragă: s'au pus două locomotive una după alta, din întâmplare cea d'înainte cu patru roate. Rupându-se o roată, locomotiva respectivă imbrânci, ceialaltă o încălecă și, trecând peste dânsa, trase asupra focului vărsat septe vagoane, claie peste grămadă. Suflând vântul înfricoșat, și fiind vagoanele din nou zugrăvite, apoi, din nenorocire, toate încuiate de conductori, toate arseră și nimeni nu putu scăpa. Arși și uciși se numără o sută cizeci de persoane și

mai tot atâția greu vătămați în spitale. Încă asemenea desastru nu se întâmplă în Franța de când există căi ferate.

De când sunt bibliotecar, cercetău numai pe amicul Thévenin și pe Paulina, care acum e mireasă a unui tipograf blondin și frumos ca un model de zugrăvit, pe care, cu ultima ocazie, mi-l prezintă Paulina supt numele de Leblanc, tot odată poftindu-mă la ospățul nunții, ceia ce însă nu putui accepta.

I-am îmbrățișat frățește pe amândoi, implorând asupra-li binecuvântarea cerească, și mă despărțiiu uimit. Deie-li Dumnezeu fericire și coconi cu virtute!

Virtutea și perfecta moralitate își află idealuri numai în clasa de jos a orășenilor, care, în adevăr, trăiește cu pânea ce-i dă Tatăl ceresc, în toată ziua, binecuvântându-i palmele mișcate intru neîncetată rugăciune, — cum zice Mântuitorul Isus. Aristocratul și avutul se tăvălesc în desfrânare, iar săteanul e subminat de lăcomie și pizmă în toate părțile, vicii care rod societatea din temelie.

Nu voiui uita acea copilă bună, pentru că simt cât a influențat asupra mea, și pururea îmi voi aduce aminte de vorbele amicului Thévenin: „Omul onest e bună cunoștință, fie în orice condiție socială aruncat de soartă”.

Hărul Domnului peste noi!

XXIII.

Nizza in Provența, Iunie 1842.

«Unbilligeres gibts nichts, als einen unerfahrenen Mann
Der nur für recht hält, was er selbst gethan.»
(După Terențiu.)

Las, frate, impresiile momentului pe altă dată și-ți scriu despre Paris și despre Francesi, din depărtare.

Franța și poporul frances e de acea natură, încât omul străin, venind și zăbovind între dâșii cât de puțin, se simte ca acasă, — se 'nțelege că neavând a se lupta cu lipse — și eu fui, în parte, unul din acei fericiți, în curs de doi ani de zile. Cel puțin acum așa mi se pare.

Francesul se vede că e de un sânge cu noi: în-
w'insul e numai bunătate și jovialitate. Dacă-i vorbești limba cât de rău, nu te râde, ci te îndreaptă cu multă dulceață și delicateță, ca să nu-ți vatăme simțul cât de puțin, se interesează de tine, îndată te întreabă despre instituțiile patriei tale, căci el e peste tot politic, sau, și dacă nu e, crede a fi.

Nu rar mi se întâmplă să aud de la unii, când li povestiam oarecare împrejurări de ale noastre, exclamând:

— „Frate, voi aveți libertatea în faptă, și noi de nume!“.

Firește, aducea timpul prilej cu sine ca să li spun numai partea cea bună, — din principiu, ca să nu-mi injosesc țara. Când, din potrivă, li desvăluam oarecum

feversul, apoi Francesii erau punctuali cu consolația:

— „Amice, Francesii să trăiască: numai ei vă pot scăpa de jug!“.

Aici se arăta caracterul Francesului, de nație mare, de curagiu nemărgenit, dar și de fanfaronadă peste măsură.

Ce e drept, Francesii sânt în fruntea popoarelor europene, și caută a se susține în frunte, căci, îndată ce s'ar lăsa, ori i-ar întrece alt popor, ar rămânea în coadă, fiind pentru ei rangul al doilea, coadă. Inșă nici când acest popor ambițios, această nație iubitoare de glorie nu se va lăsa de conducerea lumii civilisate, căci îi e și ușor, după ce spiritului lor i-a intrat în carne și oase, iar celelalte nații s'au îndatinat cu „avtos efa“ din partea lor.

Amicul meu Thévenin e republican încarnat, și a-desea-mi zise:

— „Numai Republica e Stat deplin, și, oarecând, toată Europa va ajunge republică“.

— „Ce veți face atunci voi, Francesii?“, îl întrebăiu.

— „Atunci noi, ca să fim tot în fruntea altora, facem, fichtre!, Chépublique“.

Francesii se pot cultiva cu multă ușurință, căci limba lor e ca și universală, și nu se ostenesce, ca noi, a învăța limbi străine, afară de cele clasice. Țara lor e mare și îmbielșugată în toată privința, de aceea nici nu călătoresc în măsură, ca alte nații, fără căutând câștig.

Tare strică pe Francesi frivolitatea; almintre!, ar subjugă lumea, — ca străbunii noștri, Romanii.

Observăiu că cea mai mare parte din Francesii presupuși cultivați totuși sânt numai spoii cu învățătura, întocmai ca Românii noștri, căci, spuindu-li de București, de unde spuneam că sânt, ziceau:

— „Bine, bine, am auzit de Bucaria: e provincie asiatică“.

Transilvania e, pentru cei mai de frunte, tot așa ca pentru noi Zelanda Nouă.

În sfârșit, la noi omul învățat nu e așa de pretențios; Francesul, din contra, cât de ignorant, se știe produce cu o rară emfază.

La dânsii toate științele sând reduse în abreviaturi, în care excelează învățații lor; dar aceasta strică neșpus de mult, căci tinerii, din fire ageri la minte, însă nu prea aplecați la studiu serios, petrecând cu abreviaturile, pierd gustul a-și câștiga erudiție solidă.

Ce să zic? Pentru că atâta samănă cu noi, sau, mai bine, noi cu ei, calitățile și defectele de odată, unele ca altele, îmi făcură Francesii de tot scumpi, și, așa, plecând din Paris, unde, nota bene, pe lângă alte persoane plăcute, lăsăiu pe d-na Bloum, ca și a doua mamă, — despărțirea mi fu atât de dureroasă, ca cea din Transilvania, măcar că n'as fi mai rămas. Și cum nu, când, în doi ani, — firește, servindu-mă numai de acea limbă, — atât mă deprinseiu în franțuzește, încât nici a cugeta nu pot alminteri, ba chiar această scrisoare e numai traducere din franțuzește, la care puseiu rară străduință. Firește că vorbele-s elementele cugetării.

Dar, când vorbesc de Francesi, înțelege: Parisieni, căci îți mărturisesc că provinciile puțin le cunosc, și numai zece zile petrecui, ca substitut de învățător la o fabrică, în satul Puteaux. Mă recomandase amicul Thévenin la acei oficiu, dar, las' că nu-mi plăcu, însă nici îl puteam ocupa definitiv, din cauza ortodoxiei mele, acolo chemată eterodoxie.

Purcederea din Paris fu, cum îți arătăiu, dureroasă. Plecăiu petrecut de câțiva prieteni până la locul menit,

și vărsăiu lacrimi suindu-mă în diligența „Lafitte“, care cuprinde treizeci de persoane. Cu această mașină uriașă mersem până la Châlons-sur-Saône, de unde ne imbarcăm pe vapor. Trecurăm prin faimosul oraș industrial Lyon, la confluența apelor Saône și Rhône, prin Avignon, oarecând reședință și feudă a antipapilor, prin Aix-en-Provence și Marsilia, toate orașe ale Franței despre care, fiindcă n'am stat într'insele, n'am ce-ți povesti.

Ceva incidente totuși nu-ți ascund.

Debarcând la Avignon de pe vapor, din întâmplare călcăiu puțin pe piciorul unui individ care, cu tot „pardon“-ul ce-i opuseiu, nu lăsă a-mi trânti câteva „baszama“ cu glas mare. Nemaî auzind de câțiva ani accente dulci patriotice ca acestea, la așa de mare distanță de patria mea și a acestei injurături, ca un farmec îmi atinseră urechile, și, întorcându-mă cu un „ebadita“ din partea mea, la iuteală fui îmbrățișat de un Maghiar „pur sang“, crezând că i-s conațional. Se mulțămii, după puțină explicație în franțuzește, căci sfârșisem repertoriul de maghiară, a mă putea saluta încăi de compatriot; asemenea și eu. Convorbirăm, apoi, nemțește, căci era Pestan, și ne patriotisarăm cu toată căldura, cât fûrăm împreună.

La masă, pe lângă mulțimea călătorilor, se afluu funcționari publici, între cari și prefectul departamentului Vaucluse. Maghiarul meu într'atâta cărti asupra bucatelor, mai vârtos că nu-s calde, și ajunsse până a recita înaintea tuturor faimosul „Extra Hungariam non est vita, etc.“, ceia ce făcu pe prefect, om bătrân, jovial, a-i arunca, cu oarecare humour amestecat cu năcaz, că „Mocanul nu știe ce-i șofranul“.

Bucătăria francesă, în adevăr, e excelentă, dar pânea în genere nu e sărată de ajuns, pentru că nu se sarează, ca la noi, cu sare gemă, căci în Franța e

puțină, ci cu sare marină, care are gustul fad, apoi bucatele, după gustul lor, caută să le mănânci mai reci, — alminteri te fac mocan, ca pe Maghiarul nostru. Francesul nu poate pricepe că și alte popoare ar avea ceva bun, cel puțin mai bun ca ei, așa e de fanfaron.

În Marsilia, oraș maritim comercial de frunte, unde ajunserăm curând cu altă diligență, măseiu peste noapte. A doua zi, fiind Duminecă, merseiu la capela grecească de acolo și, la Liturghie, cântău un heruvic românesc, căci nu-l uitasem din timpul țârcovniciei. Aceasta puse pe credincioșii greci în mirare, dar, fiindcă-l psalmodiau cam din nas, cu dulceață, după chîr Petru Efesiul, tocmai cum li place Grecilor, îl înghițiră pe deplin, de și-i scandalisă oarecât textul străin. Iar, la urmă, preotul, cu toți confesionalii, mă impresurară, cu complimente și cu întrebări „*diu tin patriă*“, pe care, firește, cruntă desamăgire, le întâmpinau cu răspunsuri franțuzești în adevărată parisiană, de oarece neogreaca de mult îmi ieșise din cap, măcar că o cunoscusem binișor odată.

De la Marsilia, tot pe uscat, veniiu la Nizza. Aici aflău trei cunoscuți: d. Costa, cu soția, din București, și consulul-general frances, marchisul de Châteaugiron, care și în București fu consul și-mi stete înir'ajutor la Reșid-Pașa în Paris, când cu procesul; apoi un Sas din Țara Bârsei, Transilvănean, rătăcit pe aici, anume Andreas Bolteres, doară Râșnovean.

Nu-s acum oaspeți în Nisa, căci vin numai iarna, nefiind poate în toată Europa loc mai plăcut și mai apărat de frig ca acest oraș. E așezată ca un cămin, având munți spre Apus, spre Miazănoapte și Răsărit, toți acoperiți de vii, măsline, smochini, apoi lămâi, portocali și rodii în aer liber, pe când, de spre Miazăzi, o stradă largă înconjură țărmul Mării Mediterane, ale

cărui unde lin se răsfață în pietriș de gresie cât alunele și răcoresc aierul neîncetat.

Șed aici de zece zile și mă delectez culegând rămășițele de portocale din pomi, având la locuință o grădină mărișoară, plină.

Minunați pomi sânt lămâii și portocalii. Pe dânsii se află poame coapte, galbene ca ceara de anțerț, verzi ca nucile de an și flori în toată pompa de ăst timp, care îmbălsămează aierul să te îmbete. Apoi rodii, în mărimea prunilor tufosi, cu frunza verde-închisă, îmbrăcați cu flori roșii ca focul, cât trandafirii de mari. Nu te satori a-i vedea.

Am, totuși, și un năcaz. Aici se află un misionar protestant geneves, anume Victor Jag, care în tot chipul se sârguiește a mă face proselit. Trebuie să știi (așa e fama) că Genevesii, protestanți calvini, sânt pentru confesiunea lor ca Iesuiții pentru cea catolică.

Dar, fiindcă tu nu știi nici Iesuiții ce sânt, apoi numai atâta-ți spui, cu vorbele d-lui Jag, că nu se străduiesc a te moralisa, din contra, chiar a te corupe, numai să te aducă la credința cea catolică, după ei, singura mântuitoare. Sânt fanatici pentru proselitism, dușmani neîmpăcați ai altor confesiuni și religii, dar indulgenți în cât despre principiile moralei. Să mă ferească Cerul a imputa toate acestea părintelui Jag; fanatismul și ura altora ajunge, și în acestea excelează. Oh, ce adevărat e că „oricine vede gunoiul în ochiul altuia și nici de cum bârna într'al său“!

Resistăiu bărbătește, căci nu în deșert, de tânăr încă, cetiam Omiliile în Mărgăritul Sfântului Ioan Gură-de-aur! Cu atâta mă pot lăuda și din epoca țarcovniciei. Nutrețul sufletesc mai bine-mi prinse ca fierturile de castraveți acri ale părintelui protopop Andreiu Ialomițeanul.

Mă hotărâiu a merge drept la Neapole și a-mă imbarca pe un vas cu pânze, ca să călătoresc cu inelele și mai puține spese ca până aici. Ieri întâlniiu pe căpitanul unui bastiment tarentin, care face cabotagiu în Mediterana, mă înțeleseiu cu dânsul: pentru trecere patru ducați (unul cinci sfanți) și pentru vipt domnesc, cum zise, doi carlini (un sfanț) pe zi, dar îmi căută a mă învoi să trec peste Neapole și să debarc la Salerno, câteva oare mai departe. Cu atât mai bine: văd mai multă lume. Călătoria pe mare va dura zece zile. Nici acestea nu-s legate de gard, fiindcă și așa n'am altă treabă.

Așa dar, mâne plec din portul vecin Villafranca, dependință a Nizzei, cu bombarda tarentină, la Neapole, și navigația voiu să ți-o descriu din delicioasa Parthenope.

Adio! BCU Cluj / Central University Library Cluj

XXIV.

Insula Elba, Iulie 1842.

«Durch die Meere sonder Grausen,
Wie auch Sturm und Fluthen brausen,
Hat der Mensch Weg sich geschafft.»

Am debarcat, iubite, pe un stan de fier, și oraș
nu e, ca să capăt distracție; așa dar mă apuc a-ți
serie, de și anevoie voi putea trimete epistola din
miezul Mării miezului țerii cu siguranța din orașele
mari, unde singure ți le trimesei prin intermediul
ambasadelor austriace până la Viena.

Cu cât năcaz am tras în anul din urmă, în Franța
bine m'am fost aclimatisat, și o pot numi a doua
patrie, iar ocupația sedentară în Paris îmi dăduse
de cap. Să nu fi fost între cărți, poate tot o mai
duceam: am dat însă de descrieri turistice, mi le
făcuiu lectură de predilecție, și, așa, dorul de ducă
din ce în ce se înrăi în mine mai tare.

Răbdarea o păstrău numai până-mi câștigăiu mij-
loacele de călătorie, și-mi aleseiu de țintă Neapolea,
paradisul paradisului pământesc, ca să-l văd, — și să
mor indestulat.

Din economiile ce făcuiu peste an și din câteva
juvaie vândute, căpuiem suma de trei sute de scuzi,
sau o mie cinci sute de franci, apoi mă răzimăiu pe
Dumnezeu și pe bieteile cunoștinți, ca să o lupt mai
departe.

Să nu uit însă că, cerând pașaport la ambasada

otomană în Paris, Excelența Sa Reșid-Pașa binevoi a mă chema la sine și, cu generositate, învălui într'insul cinci ludovici de aur pentru a mă putea întoarce în patrie, fără a aștepta mulțămire.

Îți descrieiu călătoria până la Nizza din Provincia și petrecerea acolo; acum voi să-ți continui.

În preseara purcederii făcui puțină provizie, și doi matrosi mă luară cu cinul până la Villafranca, unde mă îmbărcăiu pe bastimentul ce sta pe ancoră.

Avurăm pe bord, în acea seară, un spectacol foarte frumos, căci, spre serbătoarea fruntașilor apostoli Petru și Pavel, pe toate înălțimile d'împrejur se aprinseră focuri de bucurie, — ca la noi în preseara de Sf. Gheorghe, — care ținură peste trei oare. A doua zi, căpitanul Rafaele Corbo, pilotul, tată-său, Giovanni Corbo, cârmaciul Gaetano, șase matrozi și eu, împreună, merșerăm la biserică și lăsarăm la bord numai doi muși. Apoi, după rugăciune, întorcându-ne, cu ceremonie se înălță pavilionul, se ridică ancora, apoi pânzele se umflară și, maiestos, începui „Sfânta Clara“ (așa se chiamă bastimentul) a despica unda către Sănul Liguric.

Tocmai cugetam să încerc alimentele lui Signor Corbo, „maccheroni, stocofisio, biscotto di Mare, formaggio e buon vino, tutto eccellente“, — cum zisese —, când începură toate obiectele a mi se învărti înaintea ochilor, a mi se revolta dejunul în stomah, și mă cuprinse o amețală așa de înfricoșată, încât nu știu ce se mai întâmplă cu mine. Era răul de Mare.

Bombarda noastră (așa se numește acest fel de navă, cu două catarte, măcar că nu era innarmată), n'avea încărcătură, fără ceva balast¹ de pietriș în fund. Doi matrosi mă așezară la răcoare într'un „ha-

¹ Prund, pentru echilibrul corăbiei când e deșartă.

mac" (leagăn de pânză) din năuntru, și, acolo, tigoriiu până seara târziu; apoi, ieșind, târbăcit și legănându-mă, pe punte (copertă), aflăiu că, toată ziua, înaintasem numai trei leghe marine, ca și cum ai zice: „din casă 'n tindă". Dar începu a sufla vântul seratec, și zburarăm pe suprafața licvidă cu destulă iuțime. Numai vărsarea și durerea de cap nu încetară până a doua zi, în care timp ținuiu dieta de mâncare și băutură, din timp în timp sugând numai ceva suc de lămâie.

În sfârșit, mă dedasem cu legănatul năvii și cu mirosul undei sărate. O poftă de lup mă cuprinse și începuu a înghiți bucături nemestecate, până ce signor Rafaele mă sfătui să mă moderez, ca să nu cad pradă indigestiei.

Erau patruzeci și opt de oare de când porniserăm de la Villafranca. La 2 Iulie, seara, trecurăm printre insulele Gorgona și Capraia și ne aflarăm aproape de canalul de Piombino, navigând spre insula Elba, unde curând ajunserăm.

Se aruncă ancora în „Porto de la Rio", coborâiu în insulă și mă încartierăiu în cea mai bună casă locală. Așeam încă fesul grecesc și pantaloni cu cute de catifea roșie, cu care mă serviam drept costum de călătorie. Mi se făcură ovații de bieții locuitori, crezând că sunt fiul vre-unui Pașă din Stambul.

Casa la care mă duseră era chiar casa în care conăcise Ludovic Napoleon, în anul 1840, mai înainte de a debarca la Boulogne-sur-Mer, — mi-o spuse proprietarul casei, cu lacrimi, căci Elbianii au pe Napoleon-cel-Mare, care fusese relegat un timp în această insulă, în amintire, și de familia Napoleonilor se interesează foarte.

Ieri făcuiu câteva excursii în insulă, cercetăiu locul unde se exploatează minele de fier, căci toată e nu-

mai stâncă de fier. Dorisem a vedea „Portoferrajo”, unde residase Napoleon, dar, fiind prea departe, nu putui merge, măcar că se îmbia ospătariul meu a-mi da caleașcă și asin, cu samar comod, spre aceasta. Totuși, mă suiui pe o culme și văzui locul din depărtare.

Pentru distracție, pusei să-mi spargă o bucată de stâncă de fier, cu explozibile; gustăi dintr’o fântână apă feruginoasă, tare ca rachiul, care are virtute constrictivă; culesei smochine vărătice, numite „fiori di fighi”; mâncău sardele și caracatiță proaspătă, pescuită de mine însumi cu amândoi mușii, până ce cellalt personal al echipagiului încarcă „ferrazze” (minerale de fier brut) în navă.

Mineri aici sunt condamnații Marelui Ducat de Toscana, — după exemplul Rusiei, care încă întrebuințează criminali la mine. Elba e dependență toscană.

Insula e frumoasă foarte: numai la locul unde ne aflăm de două zile ajung miasme din bălțile de la Piombino, de care mă mai apucară frigurile; dar, — laudă Domnului! — cu întâiul flux, care va fi într’o oară, plecăm.

Zi și tu: Doamne-ajută!

XXV.

Neapole, Iulie 1842.

«Veder Napoli e poi morir.»

Miseriile omenești sunt fără capăt. Abia mă dedasem cu Marea și începeam a gusta o plăcere rară în călătoria nautică, când toate mi se nimiciră.

Bombarda noastră se încarcă la Elba cu „ferrazze”, care se duseră la Salerno, și, fiindcă se luaseră din loc liber, înfierbântate de soare, cășunara innăuntru năvii o fierbințeală nemai auzită, încât abia putuiu dormi, de tot gol, câteva nopți după plecare; însă mai rău fu ziua, cu arșița dinnăuntru și din afară.

De regulă, spre seară, bate ceva vânt pe Mare, care ducează câteva oare, apoi intră „bonaccia”, în care, toată ziua, nu făceam două sute de stânjeni, clătinaându-ne.

În mai multe rânduri imi păru rău că nu merseiu cu vaporul, pentru că muriam de urât, încunjurat de apă, expus arșiței soarelui pe punte și fript de „ferrazze” innăuntru; pe lângă aceasta, stând nemișcați la un loc optsprezece, douăzeci de oare. Las’ că nici delfini, nici rechini sau alt monstru marin nu se vedea, fără cerul și apa.

După alte toate, și marinarii sunt puțin veseli, deprinși cu liniștea și religioși foarte. Dimineața, la amiazi și seara, înainte și după mâncare, tot echipajul se adună la un loc în pupa năvii și, în ge-

nunchi, câte o oară, țineau rugăciuni, cântate foarte languros, cele mai multe, după datină, îndreptate spre Maica Domnului. Altminteri, marinarii sunt oameni foarte de omenie.

În câteva zile sfârșiiu provisiile proprii și fuiu constrâns a mă alimenta ca marinarii, din cele comune. Aceasta fu cununa suferințelor expediției mele nautice. Măncasem pișcoți de Brașov încă din tinereță, pișcoți franțuzești „à la cuillère”, pișcoți englezești serviți cu ceaiu; cunoscusem gustul macaroanelor cu caș de Parma, cu suc de carne și înecate în unt proaspăt. Așa îmi închipuisem preparatele omonime ale lui signor Rafaele, — dar, vai, ce amăgire!

Pișcotul marin samănă în virtute cu fierul oțelit, altminteri e cocă nesăraată, ca pâinea franțuzească; macaroanele lui signor Corbo mi se serviră fierte în apă simplă, presărate cu brânză mucedă și ilustrate cu streapezi; stocfișul, un fel de talpă, care se vinde cu pundul (Pfundsohle), atât de aromatică, încât s'o miroși din coasta toscană sau din Sardinia, pierdute în orizontul depărtat; apoi un vin dulce și fad, fără probă de putere. De odată cine să mănânce? Dar signor Rafaele îmi zise: „Ben certo li piacerà domani”, și, în adevăr, a doua zi păreau că-s pancove și mirodii.

Promiseiu matrozilor „buona mano”, numai să-mi facă petrecere, ca să nu mor de urât. Mă luară în șalupă să ne scăldăm; innadins mă răsturnară în Mare și mă repescuiră. Ei săriau din vârful cataractului, eu abia de pe bord, în Mare, unde, apoi, signor Rafaele mă prindea și mă puneă în șalupă. Las' că aveam un petec de plută legat de mine, ca să nu mă scufund, dar tot gustăiu, din când în când, unda amară. Așa, cu asemenea exerciții, cam dure pentru un domnișor parisian, petrecurăm încă patru zile lungi de vară, până ajunserăm la locul destinației.

Să nu uit însă lucrul principal. Apropiindu-ne de gura Tibrului, tot avurăm un spectacol extraordinar. În depărtare nu peste două sute de pași, în linie paralelă cu corabia noastră, de-odată văzurăm un chit, lung ca de treizeci de coți, despicând unda cu tărie, aruncând din ambele nări două arcuri de apă spre spinarea ce i se vedea ca o insulă neagră descoperită, iar, mai departe, coada înnotătoare, în formă de cârmă, spre îndreptarea cursului. Talazul ce-i arăta direcția, făcând gigantice ondulații, ajunse la noi și ca o frunză făcu a ni se legăna nava. Matrosii căzură în genunchi și, cu devoțiune, rugară pe Madonna să îndepărteze monstrul, care, de și-ar fi prins mintea cu noi, vărându-se pe supt corabie, ca o minge o ar fi aruncat în aer. Dar scăparăm, căci era spre seară, când începea vântul, și ne depărtarăm de locul evoluțiilor celui monstru, lăudând pe „Santa Maria Vergine”.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

La 8 iulie eram la înălțimea insulei Capri, unde împăratul Tiberiu petrecu cele din urmă zile în desfrânare până fu ucis. În vecinătatea acestei insule ne ținu „bonaccia” toată ziua, dar, curând, după dejun, avurăm iar de spectacol un fenomen ceresc, adică o eclipsă totală solară. Lumina zilei, din strălucirea extraordinară în aceste regiuni, încet pe încet, atâta se întunecă, încât se părea ca și cum un nour gros ar fi înaintea soarelui. Luarăm hârburi de sticlă, le ținurăm asupra luminii aprinse și, apoi, prevăzute pe o parte cu culeuș de funingină, ne serviră pentru a putea contempla fenomenul astronomic, căci cu ochii liberi nu numai nu se vedea, dar spuse căpitanul că e periculos vederii ochilor.

Mă mirău că și matrosii italieni cred, ca și Românii noștri, în vârcolaci, căci, cât ținu eclipsa, mereu se închinară Madonnei.

Signor Rafaele, fără a fi erudit, avea cunoștinți variate, și amândoi țineam dese discuții, mai ales teologice, fiindcă eram datat cu aceasta din Niceia. Il întrebăiu pentru ce matrosii sunt așa de superstițioși și bigoți, pentru ce nici când nu se roagă lui Dumnezeu, ci numai Madonnei și Sfinților? Căpitanul îmi răspunse cu multă demnitate:

— „Vulgul“, zise el, „nu se poate avânta cu mintea să cerceteze lucrurile filosofice, ci el simte numai cu inima, apoi divinitatea inimii e, „per excellentiam“, Precista Maria (italienește: „Madonna“ sau Doamna Noastră), care pururea se roagă pentru noi, și, prin intervenția Sa la Părintele Atotputernic, ni câștigă tot binele și ne scapă de toate relele.

Când începe omul a filosofa, atunci în tot minutul cade la îndoiță și rătăcir, din care mintea nu-l poate scoate, căci e mărgenită foarte în amăsurare cu secretele necuprinse ale Divinității și ale Naturii. Ba, prin neconținută cercetare, poate omul să ajungă la truile și la impietritare către ceilalți oameni; dar prin credință, fără multă cercetare, inima i se încălzește și-l face simțitor la suferințele semenilor săi. Filosofia mândră încă n'a șters nicio lacrimă, credința, în simplitatea ei extremă, le șterge pe toate, și religiozitatea, fie în câțva și amestecată cu superstiție, nu vatâmă. Ea întreține iubirea, legătura cea mai necesară și mai profitabilă omenirii. Cine crede și exercitează faptele dictate de iubirea aproapelui, de acela nu se desparte speranța într'un viitor mai fericit, până ce moartea-l scapă de un vis pururea nerealisat, dar plăcut și mângâietor în această viață sămănată de stânci și valuri, ca Mediterana furioasă pe vânturile ecvinocțiale.”

Foarte-mi plăcu dulcea filosofie a d-lui Rafaele și îmi veni foarte „à propos“, căci în Paris e lumea

foarte filosoafă, și nu neg că simțul religios și la mine căpătase o zdruncinare și se cam tâmpise. Moralitatea publică e basată pe religia în care fiecare om e crescut; numai cine e în stare a șterge toate întipăririle și amintirile omului, să cuteze a-l desmânta de la obiceiurile religioase în care s'a pomenit. E însă peste toată puțința.

Imi aduc aminte din tinereță, când întâia dată mă făcu doctorul Ostermayer să mănânc carne Vinerea, cum, pe lângă neîncetata icnitură, semn vederat al aversiunii născute din datină, după ce mă dedăiu, mi se părea că doară și neascultarea și minciuna încă ar fi călcări de aceeași categorie ca neșinerea postului.

După ce trecu eclipsa, signor Rafaele imi arată Golful napoletan din față, care sta ca un semicerc măreț înaintea noastră. Mai întâiu, Capul Misen, cu vile unde creștea oarecând faimosul vin Falerno, lăudat de poeți în cântece bahice, înainte de a fi cunoscut cel de Champagne, tocmai ca acesta. Baia, cu templul Venerei și cel vecin al lui Mercur, ca și cum anticitatea ar fi prevăzut patimile lumii nouă, de ea necunoscute, cum adepții unei divinități, de nevoie, caută să invoace pe cealaltă. Marea Moartă, Câmpiile Eliseene, Muntele Nou, răsărit într'o noapte ca o ciupercă, prin virtutea vulcanică. Pozzuoli, cu templul lui Joe Serapiu, jumătate inundat de apa Mării, apoi muntele Pausilip, sămănat cu vile și grădini paradisiace.

Orașul Neapole, antica Parthenope, ca o regină pe tron, încununată cu castelul Sant' Elmo, muindu-și poalele în Mare la Castelul „dell' Uovo”, cuprinde grațios fondul mijlociu, și Capul-de-Munte, ca un baldachin, decorat cu pini pitorești, în formă de umbrele colosale, întinse, se ridică d'innapoi.

Mai departe, spre Apus, muntele Soma sau Vesuviul, ca din pipa gigantică pururea fumegă, noaptea însă arătând para focului ce scoate din rărunchii pământului, niciodată ostenindu-se. În sfârșit, orașele desgropate după șeptesprezece veacuri, Herculaneul și Pompeii, împrejurate de vii și plantații de bumbac, sunt încadrate de Capul Sorentin, de unde până la noi ajungea mireasma florilor de portocali ce-l adumbresc.

În adevăr, Neapolul merită a se chema „grădina Italiei”, și mi-ar fi părut rău să nu fi venit a vedea acest raiu pământesc.

În aceiași zi, seara, ajunserăm la Salerno, și aruncărăm ancora în port. Și Salernul are un golf frumușel.

Vama nu ne iertă a debarca în oraș până a doua zi, dar căpitanul și eu scoborârăm și ni arătarăm pașapoartele, apoi aduserăm la bord mâncări alese și vin excelent numit „lacrimele Christi”, cu care ospătau echipagiul întreg. Și pentru ospăț, dur după obicei, toată noaptea cântară matrosii câte barcarole li erau cunoscute.

La 9 iulie debarcarăm toți, și meraserăm la biserica San-Matteo, unde se serba serbătoarea „Madonna delle grazie”, și dădurăm har Atotputernicului că nu întâmpinarăm pericol și ni binecuvântase călătoria.

Luând apoi ziua-bună de la signor Rafaele, după ce toți ai lui îmi sărutară mânilor, plecăiu cu un fel de omnibus și, prin un șir neîntrerupt de sate, vile, orașe, ajunsei la Neapole, unde m'am încartierat la „Nobile Albergo della villa di Napoli, calata dei Fiorentini”.

Aici aștept scrisoare dela tine, — numai să te fe-rești de a face aiusii politice, căci și așa cred oamenii că-s spion frances.

Pașaportul de la Reșid-Pașa de două săptămâni zace

la Prefectura de poliție, și fu aflat în bună formă, prevăzut cu toate vizele, dar, totuși, căpătăiu azi dimineață citație să mă înfățișez mâne la Prefectură, punct la „oarele douăzeci și trei și jumătate” („ventitre e mezzo”).

Ce voiesc, Dumnezeu știe! Poate am scăpat vre-o vorbă slabă din gură, și aici e locul a-ți ținea limba între dinți, în legea Englesului, nu să latri verzi și uscate, ca în Franța, unde poliția ascultă tot felul de expectorații cu indulgență, ca să afle opinia publică, fără a te supăra pentru aceasta. Nu mă tem însă de fleacuri, căci am sprijin puternic pe cancelariul frances, d. de Martigny, căruia i-s recomandat.

Adio!

XXVI.

Neapole, August 1842.

«Wenn der Dauer nicht muss,
Rührt er weder Hand, noch Fuss»

Cu o rară abnegație de sine-mi și cu mult sacrificiu, mă crede, dragă, luăiu pana în mână ca să-ți mai scriu ceva de aici.

Filosofia populară stă în proverbele sale, pururea bine nemerite și cuprinzătoare de adevăr netăgăduit.

„La pomul lăudat să nu te duci cu sacul mare.“ De multe ori avuiu ocașie să mă conving că în ce puseiu mai multă speranță, de acolo întâmpinăiu mai mare decepție, și așa-mi făcuiu regula ca nici când să nu-mi încordez imaginația peste oarecare grad, spre a putea privi realitatea în față cu putincioasă indiferență.

Perspectiva farmecă, lucrul de departe se vede mult mai perfect și mai trandafiriu, pe când, contemplat de aproape și în amănunte, cad în ochi numai defectele: poesia imaginației devine prosă trivială în realitate.

Iaca așa e și cu delicioasa Parthenope.

Nu-ți descriu Neapolea după gradele de longitudine normală, de la insula Ferro, sau de latitudine ecvatorială, căci acestea le ai pe mapa mercatoriană ce-ți trimiseiu din Paris. Nu-ți spuiu nici numărul poporației, că-l ai în geografie. Tot așa poți afla că Guvernul local nu e republican, nu e monarhie țermurită, bună oară ca

în Franța, dar nici despotic ca la Musulmani, ci un blând și părintesc absolutism, cum e mai potrivit pentru popoarele europene nemature, care, cu țâța mamei, sug ideia de aristocratism, și fiecare individ se năzuiește, nu prin fapte, ci prin naștere, a adevări că e mai bun decât altul, sau, cel puțin, că egalează o sumă și întrece altă sumă și mai mare de indivizi.

Dar las aceste considerații prea-innalte și mă țin-muresc la lucrul nostru cel cu totul modest.

Ți-am zis că mă sacrific prin osteneala ce ieau de a-ți scrie. Aceasta să o iei literal. E din cauza căldurii de treizeci de grade ce domnește aici în această epocă a anului.

Veniiu din Franța plin de energie și activitate, și, așa, luptăiu câțva timp, expunându-mă arșiței, spre mirarea însuși a Napolitanilor, dar mult nu resistăiu naturii, și iată-mă prada celei mai complete indolențe.

În multe zile nici nu poți mânca de lene, în altele cu greu suferi chiar cămașa pe piele și-ți cauți a zăcea întins pe canapea, toată ziua, în costumul strămoșului Adam înainte de a cădea în păcat.

Acum, cere cugetare și idei bine înșirate de la omul atât de desmădulat!

Cine e constrâns a se mișca ziua mare pe străzi, se servește pururea de umbrelă: întocmai ofițerii și generalii oștirii locale, ca și alții. Oamenii umblă în îmbrăcăminte așa de ușoară, încât abia nu se vatamnă decența în public.

Ziua pare că e orașul mort; seara și dimineața roiește un furnicar de poporație de speriat, umplând toate străzile, piețele, grădinile publice și mai ales portul și coasta Mării, unde pururea e ceva răcoare.

Imi place a mă amesteca în popor, pretutindeni unde se află grămadit, ca să-i cunosc moravurile.

În „Largo del mercato”, Piața Târgului, vin „conta-

dinii" sau locuitorii satelor și insulelor vecine, cu provizii la târg, și au porturile cele mai pitorești; ale muierilor parte mare samănă cu ale femeilor române ardeleni, ba chiar și limbajul aduce bine cu cel românesc. Aici auziiu chiar expresiile: „mama-ta, sora-ta”, care nu-s întrebuințate de ceilalți Italieni. Zarzavaturi se aduc pe măgari, în coșnițe, iar laptele nu se vinde în piață, ci proprietarul duce vaca de funie din poartă în poartă și fiecăruia-i mulge în vasul propriu cantitatea de lipsă, căci altminteri s'ar sârbezi de căldura cea mare.

În „Largo del mercato“ se fac execuțiile de justiție încă din vechime. Lângă balconul palatului judiciar sunt înfipte în părete, orizontal, câteva țepușe de fier, având în vârf îngrădituri în formă de lingură, și aici stau și azi căpăținile tovarășilor faimosului Masaniello, care, în jumătatea secolului al cincisprezecelea, din pescar, prin revoluție, în cincisprezece zile, se făcuse rege, și, apoi, fu ucis.

Caracterul poporului se poate studia și în alte locuri.

Sunt în Neapole cam la trei sute de biserici, toată ziua deschise, dar crezi că ajung? În toată răspântia, pe străzi, încă se face serviciu divin, și se celebrează nenumărate procesii, la care poporul cu adâncă pietate iese parte și petrece multe oare în genunchi cu credință, în toate zilele, căci aici totdeauna e serbătoarea ore cărui sfânt.

Nicăiri nu sunt atâtea icoane făcătoare de minuni ca în Neapole. Taumaturga principală e Sfânta Briggita, care singură scapă de toate nevoile și conduce cu siguranță călătorii pe Mare și pe uscat. Și sunt în biserica ei „ex-voturi” cât nu mai încap pe pereți, și pelegrinii o împrejură cu mîile.

Poporația (plebea) napoletană, pe lângă atîta nutreț sufletesc, e amatoare și de nutreț intelectual, și

acesta-l caută în jurul portului, „al molo”, unde, în genunchi, pe brânci sau întinși pe foale, mai ales partea bărbătească, multe oare, într’o zi ca în alta, se delectează la declamațiile unor desmeteci numiți „canta storia”, cari travestesc în modul cel mai oribil epopeile divinilor Tasso și Ariosto. Fiecare ascultător li duce în toată ziua, voiui să zic: seara, „granul” (cru-cerul) pe care nu-l dete, dinineaja, popei.

Al treilea crucer e, de nevoie, al regelui, căci în acest oraș mare tot a treia sau a patra casă cuprinde o „bottega” (prăvălie) de „Reali Lotti”, va să zică: birou de lotărie, unde niciodată nu poți să întri, așa-s de îndesate de „lazzaroni”. Nici se află în toată lumea atâtea cărți tâlcuitoare de visuri, și, măcar că lazzaronile nu știe carte, totuși un amulet sau talisman de acestea posedă.

Fiindcă suntem la lazzaroni, apoi trebuie să-ți spun cam ce e această clasă de oameni, căci ei caracterizează Neapolea.

Lazzaronii sunt trocarii napoletani. Dacă nu știi ce-s trocarii, întreabă pe un Brașovean, și-ți va spune; apoi, mutatis mutandis, lazzarone și trocar e una și aceeași viță de oameni. Dar, ca să nu rătăcesc în câțva, totuși mă las în descriere mai pe larg.

Cu tata, mama și progenitura, lazzaronii sunt în Neapole cam vre-o sută cincizeci de mii de suflete. Zic innadins: suflete, pentru că lazzaronii sunt oamenii cei mai de omenie în oraș. Ei se nutresc cu căratul mărfurilor la bord și viceversa, cu servicii felurite la particulari și cu negoțul fructelor de Mare prin ospătării.

Locuința lazzaronelui e piața publică, străzile și unghiurile, supt cerul liber; la soare, la umbră, tot atâtea. Patul lui e o corfă lungă ce-i servește de tragă¹⁾

¹⁾ Instrument de purtat în spănare. Dela trag, tragăr sau trocar.

în meseria de purtatul obiectelor. Lazzaronele se culcă în corfă, întins pe spate, ridicând genunchii asupra cercului și ținând picioarele pe talpă, ca să nu-i taie vinele. Imbrăcămintea lui constă din cămeșă, pururea destrăbălată, din cioareci de pânză, totdeauna răsfrânți până la coapse, un brâu de lână, care a fost roșu, și o scufă, iar de lână, lungă, cu moț îndoit spre nas, care încă a fost roșietecă, dar acum nu i se mai cunoaște fața.

Lazzaronele, ferească Dumnezeu, nu cerșește, dar nici nu se tocmește pentru lucrul ce i se încredințează, ci pururea se recomandă generosității patronului, mai ales când are a face cu „galantuomini”. „Galantuomo”-i oricine e îmbrăcat „alla francese” (franjuzește) și un asemenea om se intitulează pururea cu „Eccellenza”, nu numai de lazzaroni, ci și de celelalte clase inferioare ale societății.

Bucătăria lazzaronelui încă e piața publică, unde se fierb macaroane și se frig în uleiul peperoni (ardei). El cu familia, cât de numeroasă, se ajunge pe zi cu un carlin (zece cruceri, argint), fiindcă e sobrietatea perfecționată. Dacă se întâmplă cumva să câștige odată doi, trei sau mai mulți carlini, apoi atâtea zile nu mai face nimica, pe câte e prevăzut cu budgetul ordinar. Capital nu-i trebuie, pentru că în echitatea lui nu voiește, prin propria-i activitate, spre a-l câștiga, să frustreze pe concurenți de mijlocul existenței momentane.

Când lazzaronele n'are câștig, trăiește cu mure, cu broboane și mai ales cu „fichi d'India”, care se află în abundență pe toate gardurile și râpile, apoi cu „frutta di mare”.

„Fichi d'India” sunt fructe de cactus, care cresc ca la noi urzicile și scali; ele au must și multă dulceață, de și cam fadă. „Frutta di mare” sunt scoicuțe

de tot soiul, pe care le lasă Marea pe prund în timpul refluxului; fiecare conține o bucată de materie cărnosă și cleioasă, care se mănâncă mai vie, zvârcolindu-se de pe găoace.

Mâncarea principală în Neapole sunt macaroanele, nu numai pentru popor, dar și pentru „galantuomini”, și nu lipsesc nici de pe o masă. Aflu că cu scop, fiindcă pasta nutrește mai bine corpul stors de puteri prin neconținută asudare produsă de clima fierbinte, apoi ea n'are inconvenientele nutrimentului de carne la locuri călduroase.

Nimic mai comic decât a vedea pe lazzaroni ospătând la macaroane. În jurul unui blid se așează, jos, în mijlocul pieții, tata, mama și copiii, unul în poala altuia: fiecare ia mâna plină de macaroane fierte, le ridică cât poate mai sus, pleacă capul spre ceafă cât poate mai jos, atinteste ochii spre cer, și, apoi, din acea direcție, ca pe niște limbrici, lasă macaroanele, una câte una, să-i cadă în gura căscată, și, nemes-tecate, le înghite.

„A propos“ de macaroane, să-ți spun cum imi umblă și mie întâia dată în Neapole.

Venind de la Salerno, în dreptul Pompeii, doi cavaleri se urcară, lângă mine, în omnibus. Dedeiu cu dâșii la vorbă și aflăiu, cu plăcere, că, întocmai ca mine, sunt oameni de literă. Mi se recomandară reciproc: unul era don Orazio Franzo, Palermitan, altul don Serafino Wagner, German din Berlin. Și eu li spusei numele și patria, apoi, se înțelege, cum zice Germanul: „Gleich und gleich gesellt sich gern”, sau „Gleiche Brüder, gleiche Kappen”, pe loc furăm intimi unii cu alții.

Se purtară cu multă civilitate și-mi oferiră serviciu amical de conducători la instituțiile locale, ceea ce,

între complimente și protestații de recunoștință, acceptăiu.

Ajungând în Neapole, după ce mă incartierăiu, fiind timpul prânzului, către optsprezece oare din zi (amiaza italiană), don Orazio își începu slujba, zicând:

— „Să mergem, don Giovanni, la prânz; te conducem într'un restaurant nobil”.

Și mă învoiiu bucuros.

Ne duserăm. Localurile erau respectabile, pline de „galantuomini”. Cât ajunserăm, se comandă vin de Capri și „lacrima Christi” în butelie și, îndată, fiecăruia i se puse d'inainte, nu un taler, ci o patenă monstruoasă plină, cu vârf, de macaroane, preparate „alla francese”. Literații miei, pe lângă un „con licenzia”, se desbrăcară până la cămeșă și, desfăcând câte doi nasturi la brâu, se apucară de lucru. Nu făcui ca dâșii, dar, fiindcă de câțva timp trăisem mai numai cu macaroane rău preparate pe bord, crezând că doară în aceștia constă tot prânzul și, mai ales, considerând copiositatea, apoi, fiind macaroane delicioase, — ca Țiganul mă făcuiu tobă, mâncând tot ce era în patenă.

Poate nu știi istoria Țiganului la masa cumătrului? Să ți-o spun:

Un Țigan avea cumătru român. Fu odată invitat de acesta la ospăț, și i se servi zară (lapte bătut) cu mămăligă caldă. După firea lui, Românul se scusă pentru puținătatea bucatelor, imbiind pe cumătru să poștească. Țiganul, între protestații de mulțămire, lăudă darul Domnului și-și prevăzu pânțele cu zară din bieșug. Se aduse, apoi, purcel fript și plăcinte, iar Țiganul d'a se căi și d'a-și mușca buzele la toată bucătura ce ducea cumătrul la gură, căci el n'avea unde să mai bage.

— „Ai, cumetre!”, zise, în sfârșit, „ce bucate bine

gătite, dar rău potrivite... Trebuia întâiu purcelatele, apoi plăcintatele și, la urmă, să fi zăruit cui i-ar mai fi trebuit“.

Așa pățiu chiar cu literații miei: li număraiu bucăturile, de la supă până la poame, care se aduseră în urma macaroanelor, după moda europeană, căci eu nici nu putui gusta din acele bucate. Pe urmă aflăiu că macaroanele sunt stâlpul casei și altele vin în ordine, unde se poate.

Treacă-meargă, cugetam. Cel puțin mă vor omeni d-nii literați pe spesele lor. Dar tocmai aici mi se puse șeaua. Nu numai că poate nu mâncaseră de trei zile, — căci mă sperieiu ce băgară într'inșii! —, dar don Serafino avea numai un carlin în buzunar, și don Orazio și-l uitase cu totul acasă!... Fără niciun cuvânt, plătiu socoteala pentru toți, ba încă mă prefăcuiu a mă supăra că nu mă onorează cu dreptul de a li fi amfitrion, — și mare noroc că toate fură ieftene: numai ceva peste un taler, cu vin cu tot.

Aflăiu, în urmă, că comesenii miei erau doi așa-numiți „cavaleri de industrie“, și, după aceasta, mă cam feriiu de dâșii.

Dumnezeu să-ți dea spor!

XXVII.

Neapole, Sep!embre 1842.

*«Il tempo passa e non ritorna a noi
E non vale il pentirsene di poi.»*

Mi-am împlinit, dragă, misiunea în Neapole și, peste puțin, plec — „horribile dictu“! — tocmai la Petersburg. Va să zică, după ce mă mai fripseiu, în puterea verii, la Neapole, unde e cea mai fierbinte climă din Europa, soarta hotărîse ca, tocmai în puterea iernii, să mă apropiu de Polul Arctic, spre a degera poate în zona ghețoasă. Pășiu, cum zice Românul: „De nevoie mănânci și colaci“. Aflăiu o familie rusească, ca s'o petrec până acasă ca însoțitor (curier): facem calea, încet, prin Franța, Elveția și Germania, în curs de șase luni, ca să ajungem, spre sfârșitul carnavaulului, la Petersburg.

Mi se deschiseră, în timpul din urmă, mai multe cariere; preferăiu însă pe aceasta, pentru că-mi dă ocazie a vedea locuri nouă. Mă învoui pe lună cu optzeci de taleri și trei sute de „pausale“ pentru întoarcere, — emolumente bune; pot zice: „pupăză pe colac“. Ca să câștig atâta, puteam fi trei ani bibliotecar! Numai de n'aș degera în stepele rusești, ca armata lui Napoleon!

Dar, până a nu pleca în regiunile iperboreene, voi, în scurte trăsături, să-ți mai descriu una din excursiile mele în jurul Neapolei.

Era într'o zi, către seară, în piața „Largo di castello“, unde ieșisem, cu signor Ronzoni, ca să luăm în revistă mișcarea populară, totdeauna deasă spre sfârșitul zilei, când iată, d'innaintea noastră, un „corricolo“ deșert căutând pasageri.

Signor Ronzoni e unul din nenumărații ciceroni locali cari, de obicei, sunt ocupați numai în timp de iarnă, când curg străinii în Neapole, unde iarnă nu e. De mult era redus a-și suga din unghie, ca ursul, pentru că n'avea niciun câștig după ce toată lumea călătorește căutase zona temperată în Elveția și pe malul Rinului, în Germania. Fiind eu, în acea epocă, locul lorzilor englesi și al prinților ruși, mi se oferise, numai să-l țin de mâncare și băutură cu destul cumpăt, a mă însoți și a-mi arăta toate memorabilitățile în Neapole și împrejurimi.

— „Să mergem“, zise, „la Pompei și la Vesuviu, căci cine știe când vei mai avea ocazie favorabilă de a le vedea în viață.“

Și, fără multă vorbă, luarăm loc în cariolă, cu comanda: „per Pompei!“.

Corricolo e o trăsură cu patru roate și poartă pe arcuri aeriene, ca leagănul, o scoică de calească, în care e loc pentru doi „galantuomini“, cari și poartă cea mai mare parte a cheltuielilor de transport. După ce ne așezarăm în scoică, vizitiul, stând pe scândura d'innapoi, în picioare, și ținând frânele unui cal înforțonat cu mulți zurgălăi și clopoței, peste capetele noastre, ca Phoebus în quadriga sa eterică, drept semn de locomoțiune trei minute neîntrerupt continuă un plesnet de biciu, sfârșind de-odată cu exclamația toniferă: „per Pompei!“.

Apoi, ca pristenul, zbură corricolo peste basaltul străzilor, despicând în două o mare de lazzaroni și alții în aflux.

Până la puntea „della Maddalena“, pe apa Sebe-

tului, bariera oraşului napoletan, pe capră, pe rudă, pe scări, de lături, d'innapoi şi chiar dedesupt, într'o plasă a corricolului, încă cincisprezece indivizi cuprinseseră locuri de pasageri, plătite după categorie, de la un „grano“ până la cinci de persoană, căci şepţesprezece indivizi incap în cariolă, sau, mai bine zicând, pe lângă dânsa.

Era un grup de pasageri pitoresc, demn de penel, măiestru, toţi desculţi, până la fratele Girolamo, aşezat pe capră, care, după prescripţiile ordinului monahal, avea calige de lemn, care-i acoperiau tălpile.

Supt pleasna de mătăasă a faetonului, mai ales însă supt energicele comande şi gesticulaţii, de şi atât de însărcinat, unicul cal, în scurt timp, curmă distanţa, nu neînsemnată, până la „Torre dell' Annunziata“, unde ne scoborîrăm şi, până a doua zi, maserăm într'o locandă aproape de coasta Mării.

Cu revărsatul zoriilor ne scularăm şi, pe jos, meraserăm spre a vedea oraşul Pompei, de viu îngropat, în anul Mântuirii 79, cu cenuşă şi şperlă din Vesuviu. Această catastrofă se întâmplă cu ocazia întâii erupţiuni cunoscute a acestui vulcan, care fu şi cea mai înfricoşată, după ce muntele multe veacuri dormise şi devenise ca o colină plăcută, tapetată cu iarbă verde şi smălţuită cu flori.

Istoria păstrase amintirea oraşului Pompei şi a Hericulaneului, totdeodată cotropite, însă locul unde ele fuseseră aşezate lumea-l ignoră cu totul, până la anul Domnului 1706, când cultivatorii câmpeni, săpând la vii, li descoperiră mormintele atât de preţioase, şi azi, cea mai mare parte, iar văd lumina zilei şi pun pe spectator în mirare.

Ne plimbarăm pe douăzeci şi şase de străzi pardosite innainte cu două mii de ani, incunjurate cu case şi prevăzute cu trotuare elegante; vizitarăm mai

întăiu un şir lung de monumente mortuare cu inscripţii, case, palate, foruri, teatre şi temple, mai toate întregi şi aşa de bine conservate, ca şi cum ieri numai le-ar fi părăsit locuitorii, fugând de Turci sau de Tatari.

Mosaicele şi picturile „a fresco“ pe păreji, apoi toate celelalte relicvii deşertate de cenuşa care le îngropase, sunt atât de vii şi frumoase, ca şi cum în săptămâna trecută le-ar fi făcut artistul. Toate dovedesc bielsugul şi gustul, dar şi decadenţa moravurilor locuitorilor acestei a doua Sodome, pe timpul când se arăta creştinismul în lume cu rigidele lui reforme.

Între altele, se văd urme despre lăţirea cultului priapic, cu profusiune reproduse prin artele plastice, în basoreliefuri, nenumărate amulete de bronz şi alte represintaţii obscene, între care ceva „non plus ultra“, un facsimile de phallus afişat, ca însemn public, la casa de prostituţie, lucruri ce par să justifice catastrofa ce a încercat oraşul Pompei şi celelalte şase nenorocite localităţi împreună cu dânsul.

După ce văzui toate, până şi schelete destule de-ale noilor sodomiţi, luăiu rămas bun de la aceste locuri memorabile şi venirăm, peste câmpii de bumbac şi vii fructifere în cenuşa vesuviană, până la Resina, unde ni câştigarăm „ciuci“ (asini) şi, călări, suirăm spre muntele Soma, cum se chiamă Vesuviul de vecini, ca să vedem de aproape şi autorul nenorocirii pompeiane.

Calea duce în munte peste culcuşuri de lavă, cât roşie, cât sură şi negricioasă, după cum fu mai de mult sau mai de curând vărsată pe acele locuri, iar ici-colea pe lângă câte o oasă de cultură sau petece care au scăpat de potopul vulcanic în origine, sau se formară prin cenuşi adunate, după timpuri.

La culmea numită „delle Ginestre“, regiunea iuni-perului, unde se află ermitagiul San-Salvatore, des-

călecarăm de pe „ciuci“, intrarăm în chilia fratelui și ni înscriserăm numele și patria în registrul ce ni presintă, ca să se știe cine suntem și, de cumva am avea poftă de a imita pe Empedocle, să nu fim constrânși a face desculți itinerariul spre Tartar.

Mai încălecarăm odată și urcarăm până la locul numit „Atrio del cavallo“, imediat la poala gurguiului conic, constător exclusiv din lavă împietrită, moartă, fără cel mai mic semn de vegetație.

De aici trimeserăm „ciucii“ în jos lângă eremitagiu, și, împreună cu un călăuz, anume Giuseppe, pe poteca șerpuită, printre lavă, ne suirăm patruzeci și cinci de minute în singurătate înfiorătoare, tristă și solemn imposantă, până la marginea craterului celui mare, în vârf, la înălțime de trei mii șase sute șazeci de urme peste nivelul Mediteranei.

Din lăcașul distrugerii și al morții, unde necurmat muncesc puteri subterane spre a-l face și mai înfricoșat, căutăm cu ochii asupra Mării, presărată de insule și bărci cu miile, apoi asupra împrejurimii paradisiacei Campanii, și nu mă săturam de frumuseța naturii, strălucită, contemplând-o din acel loc trist și fără viață.

Gurguiul Vesuviului are formă de căciulă cu fundul apăsător, ca o căldare gigantică, din mijlocul căreia răsuflă craterul actual, împrejurat de zguri grămădite într-o înălțime care egalează marginile din afară ale craterului principal. Din douăzeci în douăzeci de secunde vulcanul improașcă cu răpegiune mare un nor de zguri ușoare, înflăcărare, însoțite de fum gros și aburi de pucioasă innecăcioasă, până la o înălțime de trei sute de urme în aer, apoi aceste proiectile recad cu zgomot grozav, în formă de rachete, înăuntru vulcanului, pentru ca iar să se improaște, dar mare parte sunt biruite de vântul care la acea înălțime

totdeauna suflă pe de lături, pe când fumul cu aburii se transformă în nour, care neconținut adumbrește vârful vulcanului.

După întâia contemplare, mai înainte de toate ocolirăm, în patruzeci de minute, craterul extern, umblând peste lava petrificată, asemenea unui aluat dospit, roșiatec, revărsat peste buzele căpisterei¹, apoi ne scoborîrăm înăuntru.

Terenul supt picioarele noastre, constător din asemenea lavă întinsă, suna ca oala, semn cum că numai o scoarță ușoară ne ținea peste abisul deșert ascuns în sânul muntelui, iar ici-colo cloace de lavă topită și fierbinte ni amenințau pașii cu înghițire și totală mistuire dacă ne-am fi poticnit într'însa.

Pe un loc atât de periculos, cu o rară precauțiune și cu cutremur înaintarăm, nu fără greutate, până la munticelul de zguri înfoiate, strânse în jurul craterului deschis, la a cărui poală, în diverse direcții, izbucnia cu slatinele lava focoasă, roșie, topită.

Ne suirăm pe munticel, de partea vântului, ca să nu ne înnece putoarea de pucioasă, nici să ne ploaie pe capete zgurile arzătoare improșcate recăzând din aier. Din marginea abisului, la distanță de trei pași numai, puturăm pentru o clipă a ni arunca ochii în înspăimântătoarea fierărie a lui Pluton, asemenea unui cuptor de sticlărie. Are marginea cam de trei stâneni, e înflăcărată și cu marginile închegate de cristalizații sulfuroase.

O zbucnire puturoasă, de-odată, făcu a ne rostogoli de vale și lăsând nu neînsemnate bucăți din cioareci acățate de zgurile grunțuroase: semn constător al cutesanței noastre; ne mângâiarăm că încăi nu scăpătarăm în lava aprinsă la un pas lângă noi.

¹ Troaca de pâne.

Cu un tipar săpat în mâner de lemn, ni făcu Giuseppe întipăririi de lavă, cu anul, luna și ziua urcării, apoi, după ce se reciră, cu ele în buzunar, ieșirăm, pe altă parte, la vârf, pe teren nu mai puțin periculos. Mai contemplarăm odată totul și, apoi, pe o parte a gurguiului, împresurată de cenușă groasă ca un nămet de nea, ne scoborirăm, călări pe bețe, în sărituri de căprioară, numai în cinci minute, aceeași distanță ce o suiserăm în patruzeci și cinci, peste lavă solidă.

După ce, cu zgurile, ni rupsesem cioarecii, prin cenușă, scufundându-ne până în brâu, ni pierdurăm mai cu totul încălțăminte. Venirăm cum puturăm la fratele de la San-Salvatore, care, expert în asemenea întâmplări, ține o garderobă de vechituri, spre a le împrumuta celor cari voiesc a-și cruța veșmintele proprii. Ne prevăzurăm de la dânsul cu cele de lipsă, pe doi ducați (cinci sfanți), și ne restaurarăm cu o butelie de „lacrima Christi”, vin renumit, care crește în cenușile vesuviene, apoi venirăm spre casă.

Ce-mi mai rămâne, din câte-mi propuseiu a-ți mai comunica, așteaptă-le din Geneva sau din Frankfurt, unde vom șede mai mult. Pentru astădată, basta!

Frățească salutare!

XXVIII.

Geneva, Octombre 1842.

«D'où nous venons, ou n'en sait rien
Où nous allons, le sait-on bien ?»

Până-s încă aproape de Italia și Campania napoletană mi-e încă vie în memorie, mă întorc în cuget la urma proaspătă, ca să culeg cel din urmă buchet de amintiri din țara clasicității.

Fusesem odată la „Lago d'Agnano”, vecin cu Neapolul, unde, reținut de frumuseța locului peste măsură, neglijasem miasmele pestifere produse de cânepa topită în lac și-mi atrăsesem o boală foarte periculoasă: un fel de tifos cu delir. Dar, laudă Domnului, în șapte zile mă însănătoșiiu pe deplin!

Bolile nu sunt dese în acea climă, și remedii lor e transpirația extraordinară, precum și mulțimea apelor minerale și calde, care se pot întrebuința fără nicio formalitate și fără cheltuielile aiurea neincunjurabile.

La întoarcerea de la Vesuviu trecurăm aproape de „Campo Santo”, cimitirul napoletan, și, așa, ne abăturăm ca să-l văd cu acea ocazie.

Mi-a părut rău că n'am murit, să mă fi înmormântat în acel loc de repaus, doar cel mai frumos de pe fața pământului.

Sui la coastă pe pantă lină, pe cale largă și desfătată, făcând douăsprezece vârtējuri regulate, printre două ziduri înalte, de sus până jos tapetate cu o

plantă urcătoare, care abia se vede din florile ei trandafirii. În fiecare unghiu e o așa-numită „stanță”, adică o piață semicirculară, un altar și, pe perețele din fund, un tablou „a fresco” din patimile lui Hristos. Tocmai de-asupra, un spațiu pătrat, pardosit cu pietre tăiate și ermetic încheiate, acopere „fossa” comună pentru săraci. Această curte lazzaronică e împrejurată de capelă și mausolee cu criptele familiare ale patricilor napolitani, care de care mai frumoase și mai prețioase, în marmură, pictură, sculptură și auritură, simetric dispuse. E, între altele, o capelă gotică mai mare, superb decorată, mai ales cu tablouri în geamul ferestrelor.

Din această curte a eternității, lăcașul de pe urmă al miserilor și al celor mari, ieșiiu spre coastă, într'un eden de pajște verde, cu straturi de flori cât vezi cu ochii, sămănat cu cele mai frumoase morminte, de marmură, de bronz și de piatră, încunjurate cu flori și umbrite cu mirți și chiparoși înalți sau cu trandafiri și oleandri pururea înfloriți. Imprejurul acestei grădini a liniștii sunt, apoi, sălcii babilonice, cu ramurile jalnice până la pământ, dând caracterul de întristare locului de repaus pentru clasa mijlocie orașenească.

Nu știu dacă poate fi Raiul mai frumos!

Catolicii au un cult rar pentru morți și cimitirele lor sunt pline de poezie pretutindeni, cu atât mai mult în sensuala Italie.

Imi place a petrece între morminte.

Plecând, de la o parte, luăiu mormintele în revistă, unui după altul. Stătuia la al unui tânăr nu de mult îngropat, după cum arăta inscripția cu litere de aur. La capul lui era un „geniu” de marmură de Carrara, ținând în stânga tableta, albă altminteri, pe care însă oarecare vizitator, cu condei de plumb, scrisese ver-

surile sceptice ce stau în fruntea acestei epistole, iar în dreapta ținea torța, stânsă, aplecată la pământ, și căuta trist asupra movilei ce acoperia țerna tânărului.

Un mirt și un oleandru în floare făceau umbră plăcută. Mă așezăiu aici și mă adânciiu cu totul în cugetarea despre destinul omului și enigmatica lui ființă, — până ce o melodie languroasă a unei voci tremurătoare mă trezi din meditație, și, ca prin farmec, îmi transportă amintirea în patria așa de depărtată.

Era cântecul unei mătuși bătrâne, care, lângă o „pagliara”¹ vecină, torcea, la umbra unui smochin, și, cu voacea ei tremurătoare, printr’o arie curat de „frunză verde” românească, alunga păsările de la poamele pe jumătate coapte.

Mă duseiu la dânsa. Era urâtă ca o strigoaie; numai capul gol, frumos împodobit cu păr argintiu, îi da un aier de respect. În Italia sunt cele mai urâte muieri bătrâne din lume, căci, copile de zece, doisprezece ani ajungând la maturitate, se trec foarte curând, și bătrânețea prematură, nu numai nu li lasă nicio grație, ci e înzecit mai hâdă decât în climatele temperate. Bărbații, din potrivă, se conservă mai bine ca femeile

La întrebare, mă asigură bătrâna că aria de „frunză-verde” o are de la răposata bunică-sa, — și signor Ronzoni îmi spuse că e generală la „campagnolii”, țăranii napoletani, măcar că până aici n’o mai auzisem.

Dedeiu babei cinci carlini și o rugăiu să-mi cante până mă voiu depărta, apoi, supt undulațiile cântecului, de bucuria banilor cu atât mai languroasă, cu pași lini, cu inima plină și între șiroaie de lacrimi de uimire, părăsiu locul, venind spre oraș.

Străbunii noștri, ai Românilor, sau au fost Napoletani, sau „frunză-verdea” e o melodie împrumutată

¹ Colibă de pale.

de noi și de ei de la Greci sau de la Orientali în gencre. Arăt, și las să judece despre aceasta oamenii erudiți și mai ales musaii profesii (? profesori) ce va produce cândva nația românească.

Incheiu dar, frate, cu Neapolul, și-ți arăt întâmplările călătoriei până aici.

Pașaportul ce-mi dăduse Reșid-Pașa la Paris suna: „la București, prin Neapole”. Aici, nefiind ambasadă otomană ca să-mi preschimb acest pașaport la Petersburg, autoritățile locale nu voiră a-mi da drumul, și, așa, fui constrâns a alerga la protecții și a mă căciuli la generalul rus Winspor și la cancelarul frances de Martigny, căruia-i eram recomandat de marchisul de Châteaugiron, consulul de la Nizza.

Cu ajutorul și razimul acestora, ministrul de Externe, Ruffo di Calabria, imi dete un pașaport nou, care mă îndrepta tot la București, pe calca cea mai scurtă, adică prin Franța, Elveția, Germania și Rusia.

La 17 Septembre, seara, ne imbarcarăm pe pirosciful toscan „Leopold II”, peste noapte venirăm la Civita-Vecchia, port papal, și, rămânând peste zi aici, avui satisfacția de a vedea, întâia dată, pe Sfinția Sa Papa Grigorie al XVI-lea, care venise să-și viziteze portul.

Era festivitate mare, popor mult, salve de tunuri, corăbii decorate cu toate pavilioanele din lume. Văzui pe vicariul lui Hristos de aproape, în gondola frumos ajustată cu baldachin de mătăasă pe de-asupra. Papa, îmbrăcat în veșminte de tot albe, cu pălărie roșie în cap, ședea d'innapoi, și doi cardinali, în purpură, d'innainte. Gondola avea în proră bandiera Răstignirii și la pupă icoana Apostolilor Sf. Petru și Pavel, unul cu cheile Raiului și cellalt cu sabia în mână. Trecând aproape de noi, măcar că eram schismatici, ne împărtășirăm de binecuvântarea apostolică, cu abundență împrăștiată în toate părțile.

A doua zi dimineață debarcarăm în Livorno, port etruric, și, aici, vizitarăm sinagoga ebraică, cea mai frumoasă din Europa. Rabinii livornesi nu se cunosc din preoții catolici după îmbrăcăminte. Se poate să aibă vre-un semn particular, eu însă n'am putut distinge.

La 20, dimineața, pe o furtună infricoșată, iscată noaptea, ajunserăm în portul sard Genova, și, suferind foarte de rău de Mare, nu ni veni a cerceta, curiosități în acest oraș, ci ne odihnirăm toată ziua.

Spre seară purceserăm la Marsilia, însă vântul și furtuna fură așa de împotrivă, încât, toată noaptea navigând, spre ziuă, în vederea insulei Sfânta-Margareta, ni căută a ne întoarce în urmă, sfârșind cărbunii. De când sunt, nu pătimiiu ca în acea noapte furtunoasă. Corabia suia neîncetat munți și scobora văi de valuri, luptând în sărite peste dănele; iar noi, după ce, ni vărsaserăm mai și măruntaiele din noi, zăceam în paturi cu grilaj, ca să nu ne prăvălim pe parchetul navei, pretutindeni inundată cu apă.

Numai la 22, dimineața, alinându-se furtuna, plecarăm din nou și, spre seară, debarcarăm în Marsilia franceză, unde fusesem încă în Iunie, venind de la Paris, după cum ți-am scris de la Nizza.

Aici șezurăm două zile, în „Otelul d'Orient“, al cărui proprietar, monsieur Borelle, cu toată afabilitatea mă introduse în noua meserie de curier, ca să-mi pot împlini misiunea cu onoare.

Mai întâiu, îmi făcu un itinerariu exact până la Petersburg, îmi dete spre studiu și notițe un tablou comparativ al tuturor sistemelor de monedă europeană și un conspect de reducere dintr'una în alta, îmi recomandă otelurile de frunte, bine 'nțelese cu care domnia sa stă în relație colegială, apoi mă înzestră cu tarifuluri poștale moderne până la Camciatca.

D. Borelle avea toate acestea în degetul cel mic, căci singur fusese curier, și avea experiență.

Pe lângă acestea, îmi dăte directive bune, de care mă țin, dar mă învătă și destule cainii, de care Dumnezeu să mă ierte a face us. Această meserie încă o folosesc numai ca expedient momentan: nu prea-mi e de gust s'o îmbrățișez pentru totdeauna.

La 24 Septembre, dând Doamne-ajută, purceserăm din Marsilia și o luarăm spre Alpi, însă abia ieșirăm din oraș și începu o ploaie, care, până la 29, când ajunserăm în orașul Alobrogilor, Geneva, neconținut ne spălă. Supt așa auspicii, nu numai călătorirăm cu greu, dar câte frumuseți naturale ni se făcură apă!

Drumul ni fu prin Gap, reședința, destul de amărâtă, a Prefecturii „Hautes Alpes”, Grenoble, oraș frumos, oarecând Capitala Delfinatului (Dauphiné), acum a departamentului Isarului, în Franța. De aici, ieșind din hotar, ajunserăm la Chambéry, cândva reședința ducilor de Savoia, așezată între munți, la loc plăcut; dar, cum zic, ploaia neîncetată ni strică tot curagiul și amănunțit nimic nu puturăm visita. Poporația Savoiiei e francesă și domnitorul ei e regele Sardiniei, care reșede în Turinul Piemontelui.

Între Chambéry și Geneva trecurăm un pod minunat, numit al lui „Carol-Albert”, spânzurat pe funii de tel (drot), acățate de două stânci asupra unei prăpăstii. Acest pod e cel mai lung și mai frumos din câte am văzut de acest fel, însă dimensiunile nu le-am însemnat și nu voi să-ți scriu minciuni.

A încetat ploaia, e un timp plăcut; acum fac excursii, pe care ți le voi descrie din Germania.

Pe sănătos!

XXIX.

Frankfurt-pe-Main, Iannar 1843.

*«J'ai vu les champs de l'Helvétie et ses chalets et ses glaciers,
J'ai vu le ciel de l'Italie et Venise et ses gondoliers.»*

Tocmai serbăiu al optulea An Nou de când ne vedem numai cu ochii spirituali. Anul Nou, după usanțele europene, e epoca în care omul face stație în cursul vieții, spre a-și da samă de trecut și a se orienta în privința viitorului. Făcu-iu și eu reflecții felurite, dar nu putui încă ajunge la rezultate mulțămitoare și mă văz constrâns a persista și de aici înainte pe calăa nesigură a întâmplării, până ce timpul va aduce cu sine eventualități mai decisive. Dar nu poate fi mirare cum eu, în consultare cu propriul meu individ, nu putui izbuti a lua o direcție decisivă, ci stau încă, întocmai ca Hercul, între cărări, având alt exemplu viu înaintea ochilor. Sere-nisima Dietă federală germană, cvintesența celor patruzeci de regimuri ale poporului celui mai filosof din lume, de mult consultă despre modul cum ar fi să se fericească viața germană, și izbutește întocmai ca și mine a deslega problema misiunii sale.

Atât numai, — pentru că, fiind în Frankfurt, nu putui să înconjur a-și menționa de Dieta germană, care residă aici și e întâia curiozitate a acestui oraș liber. A doua curiozitate locală e Jidanul Rothschild, — zi: Impăratul Europei —, care, cu spiritul și su-

fletul său de metal galben (aurul), face legi și prescrie regulile de îndreptare tuturor potențailor creștini ai acestui continent.

Dar, după metoda veche, să ieau ordinea cronologică a istoriei, și, așa, mă întorc la Geneva, în Elveția, de unde ți-am scris mai pe urmă.

Italia, cu frumusețile sale, nu numai clasice, ci și naturale, după ce petreci timp îndelungat într'însă, încă începe a-ți cădea cu greu: anume când cunoști și alte locuri. Te sature de vara perpetuă, verdeața, ceva cam pălită prin arșița soarelui, de la un timp nu te mai încântă, florile cele multe și poamele sudice de un caracter particular te fac a dori pajiștea vie, merele pătule și perele împărătești, care în toată Italia nu-s așa de delicate și gustoase ca la noi. Monumentele de arhitectură greacă sau bizantină une ori ți se par prea cochete și poporul italian, în sfârșit, ultrasensual.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

În clima temperată, unde natura prescrie vegetației repaus, ea renaște și se păstrează cu atâta mai puternică și mai grațioasă, ba chiar și declinul vegetalelor are o poezie extraordinară.

Afară din Italia arhitectura are un caracter mai aspru, mai sever, cu atât mai impunător, și oamenii sunt în genere mult mai sentimentali și mai solizi.

Iată diferența de la o țară la alta, anume între Italia și Elveția.

La Geneva, ce e drept, rosmarinul, maghiranul și levantul nu sunt buruiene, ca în Campania napoletană; mirți și pinii pitorești aici sunt înlocuiți cu fagi și stejari, oleandrii și laurii cei mândri cu prosaice tufe de arin, însă lina unda a Lemanului cu ușurătate indemnisează de Marea Tireniană; Muntele Alb, gigantul Europei, de patru ori mai înalt ca Vesuviul, încununat de ghiața cristalină veșnică, cu mai

multă mărire impune, și, cu toate că în sensul contrar, dar cu atâta mai mult înfioară și amenință cu distrugere pe muritorul care calcă asupra lui deșerturile pline de restriște, tot așa de lipsite de viață.

Departe sunt: Caprea, cu amintirea cruntului Tiberiu, Pausilipul cu mormântul divinului Virgiliu, Baja cu mormântul Agripinei, fiica, soția, sora și mama domnitorilor Romei, după cum zise poetul; dar aici e Lemanul, cu amintirile sale mult însemnătoare.

Aici a predicat Calvin Reforma care, prin consecințele ei, făcu din creștinismul rătăcit în labirintul curat dogmatic o adevărată religie umanitară, morală, divină; aici se născu Jean-Jacques Rousseau, omul naturii și al adevărului, Voltaire, luceafărul timpurilor moderne; Gibbon, nemuritorul istoric al Romei, și Byron, neimitabilul poet al sentimentului, apoi câte alte genii fruntașe ale omenirii ilustrează cu memoria reședinții lor malurile acestui lac eminate poetic și plin de inspirații.

La Geneva șezurăm într'un otel din cele mai mărețe în Europa, numit „Otelul de Berg”, din care vezi orașul, lacul și Alpii, însă șederea ni fu scurtă în măsura însemnătăților din prejur.

La 2 Octombrie a. t. plecarăm de-a lungul Lemanului, întins de șapte mile, printr'o pădure romantică în toată podoaba costumului toamnă de frunză roșie și galbenă, abătându-ne câte puțin în orașul Lausanne, frumos așezat în coasta lacului, la Friburg, unde vizitarăm catedrala cea măreață și gustarăm producția musicală a organului celui mai renumit din Europa, cu care se imita bubuitul tunetului și vuietul uraganului, încât tresăreau ferestrele. Poposirăm puțin în Berna, reședința Consiliului suprem al Republicii celor douăzeci și două de cantoane elvețiene; apoi în Thun, oraș plăcut în Oberlandul bernese.

La 14 ajunserăm la Lucerna, unde văzurăm monumentul ridicat Elvețienilor căzuți în apărarea Palatului Tuileriilor din Paris la anul 1792. E un leu colosal, tăiat în stâncă vie, străpuns de săgeți.

Acest monument, după cum sună inscripția, e ridicat fidelității elvețiene. Mi-ar fi făcut însă mai bună impresie când acei pui de republicani ar fi apărat cauza libertății, nu a despotismului, cu atâta fidelitate.

Regele Neapolei, sau, cum se zice, al Ambelor Sicilii și Sanctitatea Sa Papa și acum își susțin autoritatea cu gardă pretoriană elvețiană, ca regii Franței de mai înainte; și republicanilor nu li e rușine să vândă sânge liber ca să servească de instrument spre a reținea alte popoare în sclăvie. Pentru dreptul de recrutare cantoanele elvețiene capătă sume enorme de bani, însă acest târg e de cea mai mare imoralitate, și nu se pot scusa făloșii republicani, zică orice în contra.

Omul liber poate să-și aleagă orice meserie spre a-și câștiga pâinea și a-și dobândi independența personală, chiar și serviciul militar, dacă are vocație spre aceasta; însă comerțul sistematic, vederat menit spre apăsarea altor popoare, cine-l va incuviința la un regim republican?

Dar așa e lumea: unde domnește mai mare libertate politică, acolo se arată și egoismul cel mai oras, care cu atât mai mult te desgustă, cu cât ai aștepta ca aici să vezi omenirea în toată demnitatea ei perfecționată.

Trecurăm de aici spre Zürich, la Schaffhausen, și contemplăm renumitul cataract al Rinului, unde apele acestui râu, destul de însemnat, scapătă vertical, din stânci, de la o înălțime de optzeci de urme, făcând un zgomot extraordinar și spumegând în chip grandios. E un spectacol natural din cele mai rare în Europa.

De aici ieşirăm din Elveţia, prin „Pădurea Neagră”, în Germania proprie, şi petrecurăm câteva zile în oraşul apelor, Baden-Baden, acum binişor, deşert de oaspeţi; apoi, o lună, în Stuttgart, şi, de acolo, venirăm aici, unde petrecem foarte bine, căci nicăiri în lume nu poate fi traiu mai bun ca în această parte a Germaniei, avută în vinuri alese, vânat de tot felul, poame şi produse, apoi într’o societate orăşănească fără curte şi aristocratism şi în adevăr tolerantă în privinţa religiei.

Ţi-aş mai scrie despre Germania, că multe-mi plac ale acestei ţeri; dar oamenii, cu câte călătăi bune au, se ştiu face şi de răs şi de ură. Aşa, spre exemplu, „die deutsche Ehrlichkeit” (cinstea germană), pe care călăresc Nemţii, nu e virtute de care m’aş fi putut convinge în viaţa practică, căci în Germania, ca şi aiurea, toţi cu cari ai treabă se silesc a te beli cum pot mai bine, şi ospitalitatea, acasă la toate popoarele barbare, să nu o cauţi în această ţară. Dar, să vezi, au o virtute politică Germanii, care se exprimă prin „der ehrliche” şi mult mai des „der dumme deutsche Michel”, care, în adevăr, nu li e spre onoare, fiindcă au lăsat ca toată lumea să li imbuce câte un petec de ţară, jur împrejur, şi, câţi au rămas în centru, în loc de a se uni într’o căciulă, să facă o naţie tare, susţin patruzeci de Impăraţi şi patruzeci de Curţi, ca să li stoarcă toată sudoarea; apoi, când nu mai pot, îşi ieau picioarele a umăr şi-şi caută patria în lumea largă, încât ei sunt cei mai aprigi cosmopoliti, jinându-se de axioma: „Ubi bene, ibi patria”.

Afară de acestea, Germanii sunt învăţaţi de speariat, — dar numai, după ideia lor, infailibili în ştiinţe. Dovadă-ţi voiu aduce un istoric german de frunte, care rasa umană recunoscută de toată Europa cultivată sput denumirea de „indo-europeană” o numeşte „indo-

germană", ca să ridice lustrul nației sale. Cu atâta încă n'ar fi nimic, dar, apoi, poate-se lerta la un istoric mare ignoranța cu care afirmă că toate națiile europene sunt de viță indo-germană, afară numai de Românul, Unguri și Arnăuți?! Aceasta ajunge spre a-mi prefăce credința în superstiție și a-mi formula simbolul așa: „Dacă Neamțul învățat nu știe de ce viță e Românul, vecin cu dânsul, în mijlocul Europei, cred și mărturisesc că cunoștințele lui despre antipozi nu-i pot fi mai exacte; rămână în pace „ein ehrlicher deutscher Gelehrter". Pe noi nu ne folosește știința lui, dar să ne sârguim a ni-o câștiga înșine, — căci știința și cultura importată, fie și din țara clasică germană, nu folosește Românului; ea trebuie să se desvolte la el acasă, și numai atunci va avea roade și urmări bune pentru dânsul. Spre rușinarea istoricului, recunosc a fi de o viță cu Germanul, dar așa cum e lupul cu câinele vor rămânea vița latină cu cea germană".

XXX.

Petersburg, Prler 1843.

«Mundus vult decipi, ergo decipitur.»

Când se zice la noi: „S'a dus la Oarda", înseamnă că cineva și-a pierdut urma, și, totuși, Oarda abia e departe cale de trei zile. Cred însă că prin „Oarda" se înțelege Odrîul (Adrianopolul), unde, în adevăr, cine se ducea, în timpurile vechi, avea, nu numai cale destul de lungă, dar și perspectiva de a se înturna Domn al țerii, apoi, în sfârșit, probabilitatea de a se închina Sultanului cu cap cu tot.

Fie oricare originea acestei expresii, mie-mi lipsesc mijloacele de a o aprofunda; însă știu că puțini Ardeleni și-au rătăcit pașii până la acest cap al lumii, — și de mine, cu tot dreptul, putându-se zice că m'am dus până la Oarda, pentru amintire îți scriu și de aici o epistolă, din distanță adecă de patru sute de mile, numărate după zborul drept al păsării.

Cât fu iarna în putere, tăcuiu, ca să nu fiu constrâns a mă văieta de gerul cel cumplit nordic, precum mă lamentăiu, în vara trecută, asupra căldurii tropicale napoletane. Iarna aici și acum își ține energia, însă temperatura e cu mult mai creștină ca în lunile trecute, când, numai ducând epistola la poștă, riscam de a mă întoarce cu nasul și urechile degerate, cum multor estimp li s'a întâmplat.

Fie-ți aceste șire dovadă că n'am degerat și ieale

ca înștiințare că peste puțin mă voiu întoarce 'n lumea civilisată în noua calitate de secretariu al unui boier rus de frunte, prințul B...y.

Vezi, ca un adevărat Yankeu, multe condițiuni am schimbat; a cătea e și aceasta, mai numără și tu!

Dar, voind a lua șirul de unde întrerupsem, nu pot să nu reflectez la țerile în care petrecui mai înainte, căci mi se reflectează în memorie.

Necontestat, cea mai înaltă, prin urmare și cea mai frumoasă țară a Europei, în felul ei, e Elveția, ai cării munți, pururea acoperiți de ghiață, se ridică până la cincisprezece mii de urme peste nivelul Oceanului, formează nenumărate lacuri și servesc de izvor al celor mai mari ape ale continentului nostru.

În proporție, firește, mai mică, Transilvania ~~sa-~~ mănă foarte cu Elveția, căci, de și munții noștri abia ajung înălțimea de opt mii de urme, totuși și aceștia sunt izvorul multor ape care se scurg în toate țerile învecinate. Numai lacuri ni lipsesc, apoi, în privința naturii locului, ușor ne-am putea măsura cu Elveția.

Cu totul din potrivă pe aceste locuri. De la Frankfurt mergând la Dresda câteva zile, apoi trecurăm, tot pe șes, la Berlin. Munți și colnice încă din mijlocul Germaniei nu se mai văd, afară de câteva undulații de pământ, și acelea rare. De la Berlin spre Petersburg, în distanță de două sute zece mile geografice, e numai o câmpie lucie și un șes plan ca masa, atât de monoton, încât ți se urâsc zilele călcându-l, mai ales unde lipsește și pădurea cu totul.

Cea mai mică moviliță, ba chiar niscare mușuroaie, ar fi în stare să delecteze pe fiul munților, dar — durere! — pare că nici soboli nu produce Rusia, ca să-i răscolească în câțva suprafața plană și turtită. Mult mai rău: după ce nu vezi nicio cocoasă, cât de

mică, pământul rusesc spun că e pretutindeni curmat de rovine întinse, de lacuri nenumărate în floarea țărmurilor, și e afânat ca un burete, ceea ce, acum, firește, nu puturăm vedea, de neaua și de ghiața ce-l acoperiau

Prevăzuți cu câte trei cojoace, cu cizme blănite și saci de picioare, asemenea căptușiți cu piele 'nlănată, apoi cu sticle de rum și vin de Madera, plecarăm, la 6 Faur, din Berlin, cu poșta regală, și, pe drum excelent, în trei zile ajunserăm în orașul Königsberg, care e, în aceste părți, cel mai însemnat, nu de parte de Marea Baltică. Tot prin localități de puțină însemnătate, trecurăm apele Oder, Weser și Vistula (Weichsel).

Afară de proviantul propriu, furăm tratați mai ales cu țipari și cu supă de bere, apoi cu pâine de săcară, în toate ospătăriile, și, așa, țara nu mi se păru de laudă în această privință.

Las' că iarna în deșert s'ar căuta frumuseți naturale, dar cred că oricând natura, meșteră acestor latitudini, nu e în stare a li da ceva grație. Prusia, din altele, e fertilă în cereale ordinare și bine cultivată, după cum mi se spuse, dar e una din țările fără niciun buric, — și nu-mi plăcu.

La Taurogen, stație de mică însemnătate, călcarăm pe pământul rusesc, țara uniformității și a liniilor drepte, „kat' exochin”; ni făcurăm socoteala cu vama muscălească, care, în adevăr, e una dintre cele mai de omenie în toată Europa, până chiar și în privința cărților.

Cărțile netipărite în Rusia nu ni se confiscă, ci, sigilate, în pachet, pe cuvânt de onoare, ni se înmănară, spre a le supune cenzurii în Petersburg, care apoi, într'un minut, le declară libere.

Strada imperială rusească, pe o distanță de șapte sute optzeci de verste (câte șapte o milă geografică),

e trasă în stil adevărat rusesc, dreaptă ca lumina, fără nicio privire la sate și orașe, e foarte bine macadamisată și materialele de rezervă sunt așezate afară de lumina drumului. Toate podurile de lemn și stâlpi de verstă, ridicați de partea stângă venind din Prusia, din cinci sute în cinci sute de stânceni, sunt colorați în linii spirale cu colorile Imperiului: negru și argintiu.

Acești stâlpi de verstă, înalți de câte șapte urme, stau cu canta către călător și-l presintă, de la o stație la alta, numărul lor curgător, în sens progresiv și invers, așa ca, la fiecare, să se vadă câte verste sunt înainte și câte înapoi; iar versta staționară mai înaltă arată, în jurul capătului, distanța câtorva orașe principale ale Imperiului, din împrejurimi.

Din șapte în șapte verste e câte o casă, clădită după un sistem uniform, în care se află îngrijitorii drumului și servitorii telegrafului, la mijlocul căreia se ridică un turn alb, cu acoperiș roșu. De ambele părți, adecă spre metropole și spre frontieră, sunt adaptate pe pereții albi câte două scândurele lungi, colorate negru, cu care se fac semne telegrafice. Acestea sunt: linia verticală, orizontală, înclinată spre dreapta și spre stânga, apoi crucea dreaptă și crucea Sfântului Andrei. Noaptea aceste semne se fac cu lumină prin felinare atârinate în capul laților telegrafici.

Tot așa uniform după șablon sunt construite și casele poștale, din optsprezece până la douăzeci și cinci de verste una, în care străinul capătă adăpost gratuit, destul de comod, mobilate fiind de Stat cu cele mai necesare, încă foarte elegant.

Linia dreaptă într'atâta domnește în Rusia, încât, afară de provincia polonească Litvania, doară nici zece localități nu aflarăm în drum, ba chiar orașul Pleskov, reședința gubernială, cu zece mii de locuitori, încă se lasă cam două verste de laturea drumului, — o

batjocură într'o țară unde natura, altminteri, pune așa de puține piedici inginerilor la confecționarea străzilor, în cât despre terasament. În Rusia mai ieften se călătorește cu poșta, și de asta ne servirăm, luând la frontieră „podorojna” (pașaport de poștă).

Poșta rusească zboară ca vântul și poștalionii se așează pe capră, înhamă patru cai la roată și-i mână cu multă grație, ca cursorii antici din quadrigă. Aceasta e obișnuit în toată Rusia, căci drumurile sunt largi și spațiul îngăduie a te lăși după plac.

Caii împărătești la poștă sunt mijlocii, dar, afară de aceștia, am văzut numai vituțe-cu totul mărunte și degenerate, în climatele nordice.

Sânii ușurele, cu patru călușei ca umbrele, hamuri de ajă, proprietarul cu barbă lungă, cu cojoc lung și uns, apoi cu opinci împletite din mâzgă de teiu, zboară peste scoarța zăpezii, fără a se cufunda, încât crezi că e nălucire aeriană produsă de fata morgana.

Pe un ger nici când mai jos de douăzeci de grade, curând curmarăm fabuloasa distanță, și, la 15/3 Faur, pe o moină necuprinsă, o ploaie caldă și un noroiu ca la Sf. Dumitru în regiunile noastre, intrarăm în cetatea lui Sf. Petru, reședința puternicilor Țari ai tuturor Rusiilor.

Această Capitală e una din cele mai nouă, dar și cea mai strălucită, în toată Europa, căci, pe lângă gustul cel iscusit european, are luxul asiatic de tovarăș, ca niciuna din câte am văzut până aici.

Petersburgul se fundă de Petru-cel-Mare numai la 16 Maiu 1703, zace la marginea Ingriei, aproape de Golful de Finlanda, pe mocirloasele maluri ale Nevei, și, peste douăsprezece insule, cuprinde o suprafață de două mii patrate. N'are porți, bariere, nici altă închizătură oarecare.

Ploaia fu numai momentană și, în noaptea următoare, atmosfera se aspri de ajuns, zăpada acoperi tina amorțită de trei palme, iar Neva și toate canalurile de mai înainte erau înghețate ca tunul. Numai împrejurul Petersburgului e asemenea anomalie în temperatură.

Petersburgul, cu nenumăratele sale proporții pe basă lată, caracterizează Rusia în miniatură: are pieți monstruoase, străzi lungi și drepte, multe largi de o sută cincizeci și niciuna mai strâmtă de șaiszeci de urme. De și la întâia vedere acest oraș se pare cam destrămat, face un efect extraordinar prin arhitectura cea aleasă, prin regularitatea construcțiilor și grandiositatea monumentelor, apoi, mai vârtos, prin canalurile sale, de ambele părți, în toată lungimea, încadrate cu granit cioplit în patru unghiuri din temelie și împodobite cu parapete până la brâu, fie de granit, ca dedesupt, fie de fier topit, formând lei, grifoni și acvile imperiale bicefale, bronzate.

Nu e nație în lume mai iubitoare de pompă ca Muscalul, dar nicăiri nu se vede mai mare profusiune spre a-și mulțami această pasiune; de unde urmează că aici case, biserici, dar mai ales turnurile, sunt mai toate cu coperișuri aurite. Tot negustorul, până și cel mai nevoiaș sfârnar, are de-asupra ușii magazinului o tablă cu litere de aur monstruoase, care fac să strălucească toată strada, de oarece buchile rusești, după forma lor, cuprind un spațiu foarte lat.

Ca toată Rusia, mai ales Petrogradul e un fel de castre militare, și, cum am zis de Roma că din publicul străzilor nouăzeci și cinci la sută sunt popi, așa se poate zice în Petersburg că-s nouăzeci și cinci la sută soldați; căci în Roma dregătorii publici și slujbașii instituțiilor sunt popi și uniformăți popește, pe când

aici soldați sau uniformăți militărește, până chiar și păzitorii de noapte.

Venirea noastră într'atâta e epocală, că sosirăm în Petersburg odată cu cel mai renumit cântăreț al timpului, faimosul tenor Rubini, care, după ce a secerat iauri pretutindeni în Europa, vine, de și în declinul vocii sale, să culeagă triumfuri și în Rusia, unde lumea, de nevoie, se mulțamește și cu talente în declin, căci în floarea lor nimeni nu riscă a le sacrifica climei periculoase de aici.

Se zice că Rubini e în declin, însă l-am auzit, la Berlin, în „Puritani”, „Pirata” și în „Otello”; unde, cu vocea sa ca și supranaturală, puse lumea în extas. Se vede că vrâsta face a se presimți declinul.

Mi se spune că în toată seara i s'au plătit opt sute de taleri din Casa comunală și două sute de la Regele, de câte ori a cântat în Berlin.

Aici, îndată după sosire, dete Rubini trei concerte, în sala cea strălucită a Reuniunii Boierești („Dvorianschia Sobrania”). Fiindcă venisem împreună pe drum și, în calitate de curier, îi făcusem oarecare servicii, mă distinse d. Rubini cu oferta mai multor bilete gratuite pentru concertele sale, din care oprii numai trei și-mi făcui cu restul mână-bună la cunoscuți. La Casă se dau asemenea bilete cu câte cinci ruble de argint unul.

Sala nobililor e pompoasă și fu iluminată ca ziua; apoi să fi văzut reflectul magic al uniformelor și al ordinelor la cavaleri; apoi al briliantelor la dame, te-ai fi speriat de atâta avuție și strălucire. Elita aristocrației rusești, ca și poporul, iubește lustrul din afară peste măsură.

La toate concertele lui Rubini luă parte și Maiestatea Sa Țarul, cu toată Curtea, într'o lojă cu totul deschisă. Mă apropieiu de înfricoșatul autocrat, încât numai stâl-

pul pe care sta răzimat mă. despărțiă de dânsul, și n'am admirat pompa feerică și gala, nici cântecul divin al artistului, cât simplitatea Țarului Nicolae Pavlovici, care, transportat de sublimitatea cântecului, singur strigă „bravo!” și băteă din rășputeri cu prea-innaltele palme.

Fără niciun temei toată Europa apuseană crede că Împăratul Rusiei e capul, va să zică Papa, în Biserica ortodoxă. Aceasta vine de acolo că acest puternic și-a întins dreptul ce-i revine „circa sacra”, măcar că nu tocmai așa ca Regele nostru în privința oarecărora confesiuni. În Rusia e mai multă toleranță religioasă ca în toată Europa cealaltă, și acesta e meritul Țarilor.

În adevăr, poporul rusesc nu de frică, ci din convingere venerează pe Țarul său ca pe un zeu vizibil, dar nu în privința religioasă, ci ca pe acela dela care singur purcede tot binele și toată fericirea temporară; căci acest biet popor e tare apăsător de mii de tirani, cari tremură numai de frica acestui puternic, care li insuflă cuvenitul respect; altminteri ar fi mai răi de cumu-s.

Țarul e cel mai absolut Domnitor european, și o lume tremură înaintea lui, dar evident se arată că puterea autocratică-i e basată mai mult pe iubirea supușilor ca a regelui Ludovic-Filip, fiindcă, departe de a se ascunde sau a se teme de asasini, din contra e pururea între popor și în toate zilele se primblă pe străzi într'o sănioară, ca un simplu locuitor. O căciulă militară roșie distinge pe Împăratul de alți ofițeri militari și face pe popor a-l saluta. Prințul de coroană, numit „țareviciu”, are mai tot atâta vază ca însuși Împăratul.

În Săptămâna Albă (Maslenița) se făcură, ca în toți anii, jocuri populare în piața cea mare Sf. Isaac,

mai ales așa-numiții „munți rusești” și alte paiațării și arlechinade după gustul local.

Las altele și-ți descriu numai „munții rusești”.

Știi că în această țară mai nici mușuroaie nu sânt, cu atât mai puțin dealuri; dar poporul, voind a se săniia, face munți artificiali, adecă, pe țăruși (alașe), treptați în pantă lină, potrivește un scoc de scânduri, varsă pe dânsul apă din vârf, și aceasta, îndată înghețând, devine ca o coastă de deal lucie de ghiață, bună de săniat. Pe asemenea munți mii de inși se suie, pe trepte, cu săniuța subțioară, și, din înălțime, se lasă pe scocul cel larg în jos, cu răpegiune mare, încât încă vre-o câteva sute de pași se imprimă săniuței un curs precipitat.

Piața Sf. Isaac e monstruoasă, căci are o mie cinci sute de pași în lungime și peste o mie în lățime; e însă și una din cele mai strălucite în Europa. De o parte e superba biserică a Sf. Isaac, construită cu patru frontoane grecești, așezate pe câte doisprezece stâlpi fiecare, așa dar patruzeci și opt. Acești stâlpi sânt de granit fenician roșu, înalți de câte cincizeci și șase și în diametru de câte șapte urme, tot dintr'un singur trunchiu; asupra-li se ridică o cupolă măreață și patru turnulețe, ale căror coperișuri rotunde și cruci gigantice, susținute cu lanțuri, sânt cu totul aurite, precum și capitelurile de bronz ale stâlpilor. Imprejurul cupolei, supt streșina acoperișului, încă se află o colonadă de fier topit, cu capiteluri și canele aurite, apoi toată biserica e îmbrăcată cu marmură vânăată, și pe frontonul dela Răsărit stă versul din psalm: „Doamne, întru puterea Ta se va veseli Impăratul”, firește în limba antică slavonă. De altă parte a pieții e imposantul Palat de iarnă al Țarilor, apoi Amirali-tatea, cu o țepușă de turn aurită care despică nourii, în sfârșit rotunda piață, Palatul Senatului și al Sf.

Sinod dirigent, cu colonade foarte grațioase. La Răsărit, Neva, largă de o verstă, și insula Sf. Vasile prezintă modernul templu al lui Mercur, adică Bursa, alt monument remarcabil.

În mijlocul pieții e monumentul lui Petru-cel-Mare: acest erou e călare pe un cal ridicându-se în două picioare, turnat din bronz, în greutate de cincizeci și patru de mii de funți, și așezat pe un trunchiu de granit întreg, de trei milioane de funți, ajustat pe pedestal, cu inscripția: „Petro I-mo, Catharina II-a”.

Cu ocazia petrecerilor carnavalului popular, care samănă într-o măsură cu carnavalul din Roma, numai de altă fire locală și climatică, văzuim toată lumea Petersburgului în primblare și desfătare; apoi, în Joia Albă, cea din urmă zi a cursului, se arătară mai întâi o sumă de trăsură imperiale, cu dame și domnișoare nobile din institute, apoi toți cei mari ai Imperiului, în carete cu câte patru cai, ca să vadă petrecerile poporului pe strada cea mare („Nevski Prospect”) și în piața Sf. Isaac. Tocmai acum recunoscuim oportunitatea străzilor largi și piețelor întinse în Petersburg, unde, ca la București, e concentrată toată aristocrația Imperiului, altminteri n’ar corespunde obișnuințelor rusești nici pe departe.

Aristocrații ruși din cinurile de frunte civile și militare, până la colonel inclusiv, au drept să umble în oraș cu patru cai—și ferească Dumnezeu să-și neglijeze cineva dreptul! Muscalii nu înhamă caii d’înainte, ca alți Europeni, imediat lângă capul rudei, ci între caii dela roată și cei d’înainte un spațiu de alți patru cai rămâne deșert și cuprins de curile lungi încrucișate. Cucerul de pe capră mână doi cai, și cei d’înna-

inte se conduc de falaităr (Vorreiter), după moda ru-sească încălecat pe calul din dreapta.

În zile solemne, la visite și la primblare, asemenea trăsură se mișcă până la două mii în oraș, cărora, firește, li trebuie spațiu cuviincios, căci multele mii de alte trăsură și birjile publice cu un cal și doi încă trebuie să se încrucișeze în toate direcțiile în această Capitală întinsă.

„Birjă” se chiamă o trăsură publică, cu care te servești după curs sau pe oară, cu taxă determinată. Aiurea asemenea trăsură se zic „fiacre”. Denumirea de „birjă” se trage din Petersburg, unde trăsură de acest fel mai întâiu s’au așezat în Piața Bursei (rusește: „birja”), iară denumirea „fiacre” din Paris, unde se așezaseră lângă biserica Saint-Fiacre. Această din urmă numire fu imitată de întreaga Europă, numai Muscalii, altminteri imitatorii tuturoră, se abătură și formară o numire originală, pe care apoi o transportară Românilor prin cucerii lipoveni, cu cari tot odată înzestrară Iașii și Bucureștii. Cu birja se servesc oamenii, în genere, după curs, și la orice distanță în oraș costă numai douăzeci și cinci de copeici (o sută, rubla).

Lărgimea străzilor în localitățile rusești e de impetioasă necesitate și din alte motive, precum: întâiu, Muscalii, tare religioși și bigoți, au multe biserici, apoi și mai multe cruci și icoane expuse în public venerației; poporul de rând, trecând pe lângă fiecare, face front și se închină de douăsprezece ori, cu metanii. Acum poți să-ți închipuiești cât spațiu de devoțiune se cere la o poporație de cinci, șase sute de mii în Petersburg. Al doilea: iarna aici ține șapte sau opt luni de zile, în care timp fiecare are asupra-și două, trei cojoace; pe străzile cele strâmte ale Vienei comunicația supt asemenea auspicii, neapărat, ar fi imposibilă. Al treilea: de și rachița (diminutiv de la: rachi) în Impe-

riul rusesc e monopol al Statului și destul de scumpă, Muscalii au o singulară aplecare spre spirtoase, se che-
fuiesc foarte des, și atunci, întorcându-se dela crăsmă
acasă, cum cântă Neamțul, imputând lunii că e beată,
nu li ajunge strada, măcar că e fabulos de largă. Ar
mai fi și altele multe, dar cine să observe tot în două
luni de zile; apoi indigenii nu-s în stare a te lumina;
numai străinul face observații fine.

Mi-aduc aminte, în privința observațiilor, că, odată,
mergând la biserica grecească din Neapole, luăiu cu
mine câțiva cunoscuți, străini ritului nostru, ca să-l
cunoască. Unul, mai întâiu, se miră că credincioșii
noștri nu șed, ci stau în biserică; altul, că cântecul
grecesc în biserică te adoarme, în toată puterea vorbei;
al treilea, că [la noi] cădelnița are zurgălăi și clopoței
și că, după ritul nostru, peste măsură de mult și des
se cădește la Liturghie. Un al patrulea află toate a-
cestea relativ în cea mai naturală legătură una cu alta,
și explică lucrul așa: „Oamenii în biserică stau, cânte-
cul e acomodat să-i adoarmă; ca să nu cadă din pi-
cioare și să se periclitize, popa des are grijă a-i deș-
teptă, cădind cu cădelnița împodobită cu zorzoanele co-
respunzătoare scopului”.

Dar, fiindcă sântem la Biserică, e momentul să-ți
spun că cultul nostru ortodox, cel puțin în Rusia, e
nu numai mai pompos ca în Roma chiar, dar și plăcut,
prin musica vocală superb cultivată și prin demnitatea
cea rară cu care se execută ceremoniile sfinte, încât
pe oricare străin îl împacă cu Biserica noastră, ba-i
insuflă și respect. Grecii, cu proastele lor datini și psal-
tichia, nasală, nici când nu vor putea ajunge acolo, și ni
făcură Biserica mai ridiculă cu introducerea manelelor
musulmane într'insa, apoi chiar și cu sus-pomenitele
zarzanale, pe care nu le au Muscalii.

Catedrala Sf. Isaac încă nu e gata înăuntru, dar

am cercetat multe alte biserici, cum e Mitropolia Alexandru Nevschi și Sf. Maria de Cazan, două temple grandioase și încărcate de aur, argint și pietre nestemate. Anume, e demnă de văzut prețioasa lavră a Sfântului Alexandru, cu baldachinul și policandrele în cea d'întăiu, apoi iconostasul întreg și mai ales icoana Precistei, reputată ca făcătoare de minuni, în a doua, toate de argint masiv, decorate cu pietre și mărgele, în preț fabulos de mare.

În aceste biserici și în multe altele corul cântăreților constă din douăzeci și cinci de indivizi, așezați într'un pavilion, cu stachete aurite, în mijlocul bisericii, carl cântă, în quartet, un coral ingeresc la Sf. Liturghie. M'a încântat cetirea, sau, mai bine, cântarea Apostolului, adevărat artistică, care suie, dela o notă inferioară, prin trei octave, și până în capăt, pe nesimțite, scoboară la aceeași. Diaconul în genere e tenor și preotul un basist consumat în artă.

N'am fost așa de fericit să pot asculta oficiul divin în capela imperială a Palatului de iarnă, însă o cercetăiu, fiind pururea deschisă doritorilor de a o vedea. E, în toată privința, demnă de un monarh atât de puternic. Am să-ți amintesc și din aceasta numai o curiozitate, care mă surprinse ca și portretul lui Ludovic al XIV-lea între îngeri la Versailles. Aici icoana lui Hristos innaintea altarului e înfățișată în ornat liturgic papal și are triregnul (coroana papală) în cap, spre semn că nu Țarul e Papă în Biserica ortodoxă, cum în deșert cred Apusenii, ci însuși Hristos e capul dogmatic invisibil al Bisericii ortodoxe ecumenice.

Cu toate m'aș împăcă, însă mă mir cum în Petersburg, chiar ca și la noi prin sate, se salută lumea cu „Hristos a înviat!” pe străzi. În timpul de azi aceasta ar ajunge să se mărgenească în biserică.

Paștile, în adevăr, sânt serbătoare de mare bucurie în toate ȣerile creștine, cu cât dar mai mult în Rusia, unde poporul în mare parte e sclav, căci la Paști sclavilor chiar li e iertat a îmbrățișa frățește și pe domnii săi, cărora alte ori li fac metanii ca unor zei.

Acum vin iar la relațiile personale.

În săptămâna d'întăiu a postului, d. K., cu care veniu aici, plecă la bunurile sale, în fundul Rusiei, după ce, cu condiții destul de favorabile, nu mă putu înduplecă a merge cu dânsul la Penza. Cu generositatea proverbială a Rușilor către străini, încă o sută de ruble-mi numără peste tocmeală și, printr'un atestat strălucit, mă recomandă în toată privința compatrioților săi.

Adunasem iară binișor la bani, însă, fiind dedat cu un traiu cam luxos, care aici costă mai mult ca în Paris și Londra, curând mă apropiu de fundul pungii.

După o bucată de timp, aducându-mi aminte că sântem în păresimi și că eu, ortodox în țară ortodoxă, ar trebui să cuget și la cele sufletești, mă aplecăiu la un cost adevărat rusesc al sărăcimii, spre a cruța câteva copeici. Costul rusesc constă, într'o zi ca în alta, din supă cu varză, acră, numită rusește: „sci” (uzu), pâne neagră, cum zice Neamțul: „Pumpernickel”, iar băutura: „cvas” și „mied”, cea d'întăiu un fel de bere de aluat de secară, a doua, mursă de miere trecută în fermentație vinoasă. Firește că cu asemenea nutreț și eu așteptăiu Sf. Paști cu dor copilăresc. Dar, fie pentru acest ajun, reputat de mare merit în Biserica noastră, care nu se razimă, ca protestantismul, numai pe grația divină, fie după nesfârșita grație sau și după naturalul curs al lucrurilor, tocmai în Jola Mare, când mă întorceam dela sfânta împărtășire, fui chemat de prințul B., în urma unui anunț în-

serat de mine în toate ziarele din Petersburg prin care, în mod pretențios, cu singulară ostentație, îmi ridicasem calitățile în gradul superlativ.

Prințul, ceva mai tânăr ca mine, îmi plăcù, și eu îi conveniiu asemenea; deci curând și încheiarăm contract spre a-i însoți, ca secretar, trei ani, în călătorie prin Europa.

Iată cum suna anunțul meu iperbolic:

„Un june literat **ungur**, cunoscând în perfecție limbile: germană, francesă, italiană, apoi binișor englesă, neogreacă și rusească, din altele expert, etc., caută post de secretar privat, maestru de limbi, etc.

„Otelul Coulomb, Mihailovscaj”.

„Mundus vuit decipi, ergo decipiatur”.

O maximă, de și nu prea morală, dar aici, ca în multe alte împrejurări, sigur că eră de rigoare. Dacă rătăciam a mărturisi că sânt Român, fiindcă Muscalii cunosc bine o parte din Români, toată lumea ar fi zis: „Din Nazaret poate fi ceva bine?” — și rămâneam pe lângă varza acră și „cvas”, până ce, cu timpul, poate umpleam canalul Moică, în desperare.

Prinse binișor minciuna inocentă, dar curând fui redus a-mi expia păcatul, căci, presintându-mă la prințul B. cu o mustăcioară destul de respectabilă, chiar pentru un Maghiar genuin, acela nu suferi să o port, ca să nu-i fac concurență, și, mai ales, să se cunoască, după musteață, cine e prinț și cine secretar. Făcuiu mina de a mă opune acestei mutilații personale, raportându-mă la moșii și strămoșii miei nobili unguri (!), cari nicicând n’au suferit briciu pe supt nas,—dar în deșert.

Imi căutăiu dar a mă despărți de musteață și mă

mângâieiu cu o mie opt sute de ruble pe an, apoi cu împrejurarea de a mă primblă cu un prinț de viță strălucită trei ani într'o caretă. Cred că e destulă mângâiere pentru un Maghiar fals; însă am și altă satisfacție: că în Rusia niciun civil, până și cei mai de frunte boieri cari n'au rang militar, n'au drept a purta musteață; dar cei ce poartă caftan național rusesc, și mujicii (sătenii) în genere, poartă apoi chiar și barba întreagă.

Pentru succesul ce-mi procură naționalitatea împrumutată, te salut odată ungurește:

„Isten aldjon meg!”

XXXI.

Paris, Iunie 1843.

«Ein edler Mensch kann einem engen
Kreise nicht seine Bildung danken. Fremde
und Vaterland muss auf ihn wirken.»
(Goethe).

După unsprezece luni de absență, iată-mă, amice, iar în Paris, unde acum sânt ca acasă și am satisfacția de a juca rolul de Mentor pe lângă Telemahul meu de Scifia, căci, după ce am fost petrecut doi ani aici, nu numai însemnătățile principale parisiene, dar și datinile și apucăturile locuitorilor mi-s cunoscute și i le împărtășesc la toată ocazia.

Ca să nu dea dare pentru rang, propuseiu tânărului prinț, între altele, să nu facă cas de titulatură, ci să se lese în public a-i putea adresa cuvântul simplu de „monseigneur”, — și m’a ascultat.

Francesii, de și trecură peste câteva revoluții și ajunseseră a abolii toate titlaturile și rangurile, ba chiar a degradă și Sfinții și însuși pe Dumnezeu, totuși sânt oamenii cei mai aristocratici din lume. După ce au trecut undele cele tulburi peste dânșii, s’au întors la firea lor de mult îndatinată și iarăși le introduseră cu ușură. În Europa, după cum a zis un istoric, aristocrația există odată în firea oamenilor și e indistructibilă, căci educația, limba și toate monumentele

ni-o țin vie înaintea ochilor. Ca să schimbăm lumea, ar trebui să începem dela republica lui Platon, tăind firul trecutului cu totul.

Rangul de prinț impune, pentru că în Franța e foarte rar și se reduce mai ales la membrii diverselor dinastii, pe când între aristocrații cei vechi se află numai titlul de „Duce”. În Rusia, din contra, sânt atâția prinți, încât vulgul zice că ai putea îngrășa rămătorii numai cu prinți, căci sânt mai mulți ca baronii în Austria.

Dar, până nu intru afund în această materie, să mă întorc la Petersburg și să-ți înșir în ordine experiențele și itinerariul cel lung, de și nu atâta de interesant, fiindcă în parte ți l-am împărtășit prin scrisorile precedente.

Că Rusia e de trei ori mai întinsă ca restul Europei știi, dar, în proporție, e și săracă de toate, mai mult însă de poporație, și, așa, regimul rusesc, supt asemenea auspicii, ca oarecari regi africani, iea măsurile cuvenite spre a trage foloasele cu puțință dela toți străinii ce cercetează țara și li pune piedeci când fac mina de a-și scutura pulberea încălțăminte.

După ce, astă iarnă, ajunseiu la Petersburg, a doua zi căutăiu a mă presintă la Poliție, în biroul străinilor, unde depuseiu pașaportul ce-l aveam dela Rufo di Calabria, și în schimb căpătaiu, spre a putea petrece în Rusia, pașaport muscălesc, pe trei luni, pentru care plătiu cinci ruble de argint. Acesta e censul străinilor de calitate, în ordinul cărora, ca literat, cu generositatea rusească, fără contrazicere, mă enumerară.

După aceasta nimeni nu se mai interesă de mine, ci mă lăsară a-mi consuma rublele câștigate într'o jumătate de an, ceia ce se și întâmplă curând, căci cercetam o ospătărie nobilă italiană, frecventată de ti-

neri de familii bune, apoi de străini mulți și, în particular, de niscari oameni ai poliției, cu maniere de tot urbane, cum se zice la București: „politicoși”, și cheltuiam câte patru, cinci ruble pe zi, ca și cum nu s’ar mai găti.

Oamenii poliției, în toate țările, până și în Rusia, sânt cei mai veratici (sic), mai delicați și afabili din lume, firește că numai din buze, pentru că civilizația a inventat politeța, care ține loc de inimă bună oriunde aceasta lipsește, apoi poliția, sigur, nu e un institut etic și adepții săi nici nu-s meniți a face profesie de cordialitate. Cu toate acestea, mă cuprinse mirare aflând și în acea țară, renumită pentru apostrofe vii, de și numai la poliție, atâta civilitate curat europeană.

Trebuie să mărturisesc însă că Muscalii în genere sânt oameni cu inimă bună, foarte prevenitori către străini și se străduiesc ca acestora să li dea o cât mai bună idee despre țara și ginta lor, de obicei mai rău famate decât în adevăr rele. Un popor nu trebuie judecat după Guvernul său, care adesea e importat de ajurea, și aceasta se poate zice cu tot dreptul despre Rusia, care a adoptat cel mai stașnic absolutism și aristocratism din Germania, supt care geme un popor blând și bun din fire, căruia i se țin închise toate căările ce duc la cultură.

Până a nu plecă din Rusia cu douăzeci de zile, după invitația ce mi se dăde, petrecui în „Anunțatorul Petersburgului” un aviz cum că cuget a părăsi țara, care, pentru taxa de o rublă, fu inserat de trei ori, cu numele, caracterul, locul nașterii și locuința exact descrisă din acel oraș. Această formalitate nimeni nu o poate incunjura, fie străin, fie indigen, când iese din țară — și mi se pare că e în favoarea creditorilor. Rusia, din altele, încă e plină de formalități

seci, și toate lucrurile se fac pe formulare și șabloane prescrise cu minuțiositate extremă.

Foile cu respectivul anunț le alăturăiu unei suplice timbrate cu o rublă, îndreptată Excelenței Sale guvernatorului militar al Capitalei, împreună cu pașaportul de petrecere, rugându-l a-mi da un pașaport pentru străinătate, care a doua zi mi se și înmână, timbrat cu altă rublă, așa încât petrecerea în Rusia pe timp de vre-o trei luni de zile mă costă opt ruble, sau patruzeci de sfanți, nenumărând alergăturile la diversele cancelarii și „contoare”. Prințul, pe lângă altele, avu să plătească încă o taxă de trei sute de ruble, căreia, din an în an, îi sânt supuși indigenii cari petrec afară din marginile Imperiului. Așa dar, în glumă, aş recomanda-o la toate Statele cu punga goală.

Joi, după Paști, pe un timp după împrejurări foarte frumos, plecarăm din Petersburg, lăsând Neva și golful de Finlanda înghețate ca tunul și, pe drumul ce ți-am descris, ducându-mă, la 5 Maiu ajunserăm la Berlin, fiind pe drum șapte zile. M'am mirat cum și natura a demarcat hotarul Rusiei, căci o mică ridicătură, formând mezuina între dânsa și Prusia, sta încă învălită în mantaua intactă de nea albă, pe când în Prusia plugurile de toate părțile răscoliau suprafața ogoarelor, în concertele grațioase ale ciocârlilor.

La Berlin traserăm la otelul „La Cetatea Roma”, unde aflarăm pe fratele cel mai mic al prințului, Anatol, care venise mult mai înaintea noastră. Susceptibilitatea prințului meu fu aici crunt mortificată printr'o împrejurare foarte ridiculă. În Germania, de comun, familiile aristocratice formează majoritate, adică titlul de prinț, conte, etc. trece numai la primogenit, și Germanii așa-și închipuiesc lucrul și la străini. După ce prințul Anatol venise mai înainte la Berlin,

eră privit ca un regent al familiei B., și sosind, mai târziu, și fratele său mai mare, acestuia i se denegă titlul de Serenitate și principe și, „velle nolle”, căută să se acomodeze cu distincția de „fratele prințului B.". Acestea dăde ocazie la discuții comice în ultimul grad și făcu mult sânge rău, încât fratele cel tânăr ca nu cumva involuntar să usurpe dreptul de întâietate și aiurea unde domnește chica feudală („der feudalistische Zopf”), se învoi a rămâne în Berlin, până ce noi vom fi ajuns la Paris, ca să cuprindem poziția socială cuvenită.

După ce se încheie această convenție importantă, îndată pășirăm la înfăptuirea ei și, a doua zi, plecarăm, pe calea ferată, la Halle, de aici cu poșta la Frankfurt, unde, poposind puțin, mai numai spre a ne înscrie în toate registrele, purceserăm cu calea ferată a muntelui Taunus la Maiența. Aici maserăm o noapte și ne plimbarăm pe malurile maiestosului fluviu Rin. N'aș fi menționat Maiența din altele, dar aflăiu aici garnisoană austriacă, trupe ungurești, și numai nădragii cei strâmți îmi aduseră aminte de patrie și-mi stoarseră lacrimi de uimire văzând feciorii noștri.

La Paris venirăm la 16 Maiu, traserăm în vecinătatea Păduricii de Boulogne și, până a află locuință proprie, ne încartirarăm la prințul Ludovic de Wittgenstein, care e în legătură de afinitate cu familia B. și ocupă vila numită „Castel Madrid”, apoi în curând căpătarăm un apartament mobilat în vecinătate și ședem într'o casă cu prințul Lobanov-Rostovschi, care, ca ou cu ou, seamănă cu consulul Fr. Balthes din Cincul-Mare.

În jurul Parisului sânt vile sau case de desfătare foarte frumoase și grădini delicioase, făcute mai ales pentru străinii cei mulți cari curg aici, pentru că Parisul este oraș pentru toate anotimpurile și niciodată

deșertat de anumite clase ale societății, cum sânt, spre exemplu, orașele italiene vara și Londra iarna. Cu toate acestea construcțiile franceze poartă un sigiliu particular de defectuositate. Ele în genere au foarte puține ferestre, din cauză că în Franța există o dare, supț numire de „ușerit și ferestrit”, care face sărăcimea a-și construi locuințe, cum am zice, oarbe, și acest defect se resimte până și la casele opulenței.

A propos de ferestre trebuie să-ți amintesc un fapt scandalos, ce tocmai se pertractează în Parlament, în Camera Deputaților.

După legea electorală francesă, drept de alegere activă au toți cetățenii cari plătesc o contribuție directă de două sute de franci, pe când de alegere pasivă numai cei ce plătesc trei sute de franci și mai bine. Regimul constituțional, sau, cum îl botează Țarul Nicolae, „regimul fraudei și al minciunii”, din toate puterile sânguindu-se a-și căpătă deputați favorabili, instrumente oarbe ale voinții sale, mijloci a se alege, câteva creaturi de-ale sale, care nu aveau censul, iar, după ce se făcù zgomot mare în ziarele opoziționiste, aceștia, prin conivența perceptorilor regali, își întregiră censul, făcând din casele lor, așezate în departamente, numai uși și ferestre, încât acelea, găurite ca roșul de pești, fură cercetate de o comisiune și raportul sună că nu mai sânt apte de a fi locuite.

Fiindcă am intrat în Parlament, de și nu tocmai pe ușă, ci, cum am zice, am sărit peste gard, trebuie însă să-ți dau o idee de partidele ce se află într'insul, apoi o idee generală de cum se usitează în toate parlamentele a se așeza diferitele nuanțe ale partidelor politice.

În Franța acum sânt trei partide principale: orleaniști sau dinastici, legitimiști sau bourbonici și republicani amestecați cu bonapartiști. Partidul guver-

namental, conservatorii, ca pretutindeni în Corpurile Legiuitoare, cuprinde centrul sălii, numit în batjocură „pânțec”, și, vulgar de tot, „burtă” (ventre). În dreapta sed opoziționiștii legitimiști, regaliști, aristocrați și, ultima nuanță, retrograzi. În stânga, din contra, opoziționiștii liberali, progresiști, moderați, exaltați și, gradul superlativ, radicali. Apoi, în sens invers, dela tribună începând, așa-numiții câmpeni și de-asupra muntenii, sansculoții sau iacobinii, măcar că oele din urmă denominații au cam căzut în desuetudine.

Să le lăsăm aici și să te conduc puținel și la Biserica franceză.

În evul mediu, când Biserica domniă în Europa, regii franceși se socotiau fiii primogeniți ai Bisericii catolice și se intitulau „Maiestate Cristianisimă”, titlu concedat de Papii atotputernici. Tot așa purtau Cesarii germani titlul de „Maiestate Sacratissimă”, regii Spaniei „Maiestate Catolică”, ai Portugaliei „Fidelisimă”, ai Ungariei „Apostolică” și ai Britaniei „fidei defensor”.

Supt asemenea auspicii, începură toți acești campioni ai Bisericii a clădi cele mai trufașe temple gotice în toată Europa apuseană, care cea mai mare parte rămaseră neisprăvite, și poate cât lumea vor rămânea, căci, de când s'a emancipat filosofia și nu mai e „ancilla” teologiei, oamenii nu se mai entusiasmează pentru lăcașele acestea ale divinității, ci o reduseră în încăperi mai puțin pompoase, ba cu totul prosaice.

Un astfel de templu măreț, dar cu două turnuri cioante de jumătate, e și catedrala „Notre-Dame”, așezată într'o insulă a Senei, ce se chiamă „Cité”, antica cetate „Lutetia Parisiorum”, pe românește „Lutoasa” sau „Tinoasa”.

Francesii se fălesc cu catedrala lor, zicând că e

cea mai frumoasă din toată lumea, măcar că multe altele, și anume cea din Strassburg, care e de același stil ogival, mai mult îmi place; dar ce să faci Francezilor!, ei sânt poporul cel mai național în toată lumea, și naționalitatea lor o impun tuturor popoarelor. Cu tot dreptul și se mândresc prin faptele mânilor lor. Din altele, biserica „Notre-Dame” e cât se poate de falnică, și omul necunoscător al artei arhitectonice nu-i în stare a critica altceva decât extrema neglijență care se vede în acest monument grandios și deteriorările căsunate în Revoluția francesă de la 1789.

Pe vremea acelei revoluții desființându-se regatul, se abolise cultul creștin, se mediatisaseră toți Sfinții și se detronase și Dumnezeu din Scaunul mării. Calendarul frances atunci era împărțit în douăsprezece luni de câte trei decade și, în loc de Sfinții martirologiului, în toată ziua erau petrecute legume, cum, de exemplu: Luni ceapa, Marți aiul, Miercuri hreanul, Joi ridichea, Vineri picocii, apoi napi, varză, ardeiu și altele în tot cursul anului. Francesii Republicei smulseră toți arborii aleilor din grădinile regale și în ele cultivau picoci, ca să aibă poporul nutreț, și voiau să dărâme și catedrala, spre a face în locul ei grădină de legume, spre îndestularea cuinei cetățenești, însă, firește, într'un acces de turbare nu se putu sfârâma un monument colosal la care lucră toată Franța trei sute de ani, și se mulțămără a rupe capetele câtorva sfinți, a sfârâma icoanele de pânză și a arunca ornamentele liturgice în noroiu.

În anul 1797 această biserică se declară de „templu al Rațiunii” și o femeie se așază în locul Precistei, să repesinte pe Zina Rațiune, căreia merse poporul, cu dictatorul Robespierre în frunte, ce se innălțase la rangul de Patriarh al outhului, spre a i se închina.

Mitropolia Notre-Dame se socotia ca punctul cen-

tral al Franciei și de aici se numărau distanțele în tot Regatul, precum se număra în Roma antică de la „milliare aureum” și precum azi Englesii le numără de la „London-Bridge” (Puntea Londrei) și Muscalii de la palatul Amiralității din Petersburg.

Cum s’au schimbat lucrurile, deci cum s’au răsturnat toate după atâta revărsare a spiritului public! Francesii, de și nu în genere, sânt un popor foarte religios sau, cel puțin, observă instituțiile bisericești cu toată demnitatea, măcar că sânt departe de bigotism. Dar nici nu cred ca vre-o altă nație poate să aibă un cler mai deștept și mai cult de cum e clerul frances, care, cum zice Châteaubriand, nu se silește a dovedi că creștinismul e excelent pentru că vine de la Dumnezeu, ci, din contra, că vine de la Dumnezeu pentru că e excelent.

În Franța, căsătoria, botezul și înmormântarea sânt acte civile, nu biericești, dar preoțimea, cu influența ei morală, într’atâta știe a ține vaza Bisericii, încât nimeni nu neglijează nici datoria sa cea religioasă în această privință, și, așa, ea înrăurește de-a dreptul, nu prin mijlocul instituțiilor de Stat, cum se întâmplă la noi, spre a susține religia.

Vița latină, necontestat, e aceia care preponderază în Europa în toată privința. Aceasta are cea mai multă putere, pentru că a absorbit multe popoare străine și li-a impus caracterul său și limba sa. Așa, de exemplu, Galia a înghițit pe Franci și pe Normanzi, Spania pe Alani și Mauri, Italia pe Visigoți și Lombarzi, iar Dacia pe Ostrogoți, Cumani, Avari, Pacinați, Bulgari și câte alte hoarde barbare ce o năvăliră și o dominară; dar, în ultima analiză, la toate li făcu de cap, toate ceddară tenacității și vitalității viței latine, care e menită a absorbi încă și

restul altor popoare, însă de aici înainte și prin cultură, spre care pășește cu răpegiune.

Durere numai că, afară de puține excepții, viața latină în Occidentul Europei e staționară și tinde a se împușina, nu a se înmulți!

Spania s'a întors prin multele colonisări peste Ocean, și, ca și Italia, cu climă călduroasă, favorizează voluptatea peste măsură, apoi precocitatea femeilor devine cauza nefructificației. Franța, după ce, prin războaiele cuceritoare ale lui Napoleon, și-a răpus floarea populației, apoi, mai în urmă, cu războiul mauric și neînsemnata colonie în Algeria, încă s'a rărit de popor, azi pătimește de un rău mult mai mare, în grad înfiorător, adică de sistemul de doi copii, ca Sașii noștri în Transilvania, și aceasta în Ținuturile agricole, unde ar trebui să fie puterea națiunii, care nu se poate susține prin proletariatul fără de energie al orașelor și prin imigrația străină.

Dragostea țerii e legată de glie, cetățeanul urban e cosmopolit. De aici vine că țăranul frances, înarmat de petecul de pământ ce posedă, se înfioară că nu-i va mai ajunge să poată înzestra o progenitură copioasă cu câte o fărâmbă de patrie (căci patria agricultorului e ogorul lui), ci aceia va fi constrânsă a se deslipi în parte de nația cea mare și, ca Germanii, a căuta asil în altă parte de lume; și, așa, lipsindu-i mijloacele spre a-și înmulți patrimoniul, de desperare căzu în extremul acela, ca, voluntar, să pună margini procreației soiului său în acea țară înpoporată.

În Anglia acest rău nu s'a incuibat, pentru că acolo țăranul e numai arendaș (farmer), nu posesor de pământ, prin urmare nici nu e tare pasionat pentru el. În Germania a devenit modă emigrarea în masă, și, fiecare Ținut având concesiile între emigranții ori-

ginari din Lumea Nouă, ideia expatrierii nu e așa de spăimântătoare; apoi celelalte țeri nu sânt suprapoporate și populația zace încă în cătușele feudale, care nu o lasă să-și plănuiască singură condițiile viitoarei sale existențe.

Suprapopulația se stăvilia în vechime cu mijloc religios, prin ascetism și monahism, care și acum, deși nejustificat, domnește în Orient, chiar în acele țeri unde în adevăr n'ar fi de lipsă; dar e în firea popoarelor orientale a se ținea ca scaiul de datine, odată înrădăcinate, pentru că la dânsle n'a pătruns încă civilizația europeană, care, ca moda, cutreieră și aruncă lumea dintr'un extrem în altul. Anume, în Indiile Orientale domnește cea mai cruntă superstiție nutrită de preoțimea fanatică.

Acolo văduva se arde de vie, îndată ce-i moare bărbatul. Oamenii ajunși la oarecare etate țin drept act plăcut zeitășii cu miile a se sacrifica fetișilor săi, sau aruncându-se în undele Gangelui, spre a deveni nutreț crocodililor sacri, sau întinzându-și grumazii ca să-i strivească roatele carului sfânt încărcat cu idoli, care se poartă în procesie pe străzi la zile de serbători anumite. Și acest sacrificiu de sânge se face spre cea mai mare glorie a pretinselor divinități.

În acest mod, în părțile acelea des populate mai nu se văd oameni peste etatea de patruzeci de ani, — și așa se stavilește suprapopulația.

În Europa civilisată monahismul s'a deochiat, simțul religios din partea aceasta s'a tâmpit, dar datoria preoțimii celei luminate este să apere lumea de răătăcirii ce repugnă rațiunii sau minții sănătoase, apoi, a regimurilor creștine, să caute mijloace corespunzătoare prin care să curme răul, dând direcție amăsurată împrejurărilor, ca genul uman să poată pros-

pera, măcar de s'ar înmulți ca stelele cerului și ca nisipul Mării. Apoi Francesii, cari altminteri cu demnitate stau în fruntea vișei romane, să facă început a ni colonisa țerile românești deșerte.

Câte țeri se află încă deșerte, chiar în mijlocul Europei, cât de rară e populația în Asia și în celelalte părți ale lumii! Apoi însăși natura numai de câteva sute de ani a deșertat de ape încă Oceania sau regiunile australe ale globului, care, până se vor împopora sistematic celelalte, vor fi și ele apte a găzdui și nutri cu îndestulare Europeanii civilizați cari nu mai încap acasă.

Adio! Mâne plecăm în Elveția, și nu voi uita să te cercetez și de acolo.

XXXII.

Thun, în Elveția, August 1843.

«Look forth, look forth, my fairest,
Thy faithful knight is nigh,
The rosy tint of morning
Hath deck'd the Eastern sky!»

Credincios rolului de mentor încredințat mie de princesa-mamă și încurajat prin supunerea tânărului aristocrat, am făcut un plan de excursii prin țerile și locurile mie cunoscute, și, cu privire la sănătatea zdruncinată, am sfătuit pe prinț să venim în Elveția, să facă cură și băi de zer, spre a-și recăpăta vigoarea pierdută într'o expediție caucasiană.

Am venit, și mă bucur că planul a reușit cât se poate de fericit.

Făcând revista prin Paris, făcurăm cunoștință cu un turist engles, anume Bruce, care ni promise însoțirea, și, așa, la 18 Iunie, lăsându-ni echipagiul în Paris, cu curierul Nicolai Antropovici și Mr. Bruce ne suirăm în diligență și plecarăm la Strasbourg. D. Bruce ne făcu atenți să cercetăm aici din nou catedrala, și mai ales orologiul astronomic, care numai în toamna anului trecut s'a restaurat, după ce de mult se deteriorase. Orologiul e o capod'operă, după cum ni spuse d. Bruce, care e un bărbat foarte versat; umblă după regulile matematicii și arată toate fenomenele astronomice cu exactitudine prin mecanism artistic.

Când bate oara, pururea cântă un cocoș automat, întocmai ca unul natural, bătând din aripi. Pătrarele

de oară le bat. automați represintănd cele patru epoche ale anului și oara, Moartea.

Acestea încă sânt jucării pe lângă lucrul principal, — dar îmi veni curioasă părerea d-lui Bruce, care zise că Francii și respectiv Galii au inventat numele de cocoș (coq), spre a nu face alusie la ginta lor zicându-i, ca alte popoare, „gal”. Ideia pătimește într’atâta că și noi, Românii, ne servim cu aceeași expresie. Aceasta-mi aduce aminte de satul Țânțarii, în Ardeal, ai cărui locuitori, spre înlăturarea bațiorurii umoristice cu care-i încarcă vecinii, zic între sine la Țânțari pururea: „musculițe”.

La 21 Iunie, ieșind din Strasbourg pe calea ferată, ajunserăm la Basel, și avurăm ca priveliște minunată șirul munților Vosgi, cari aduc câțva cu Carpații noștri, și erau încă suri, în creștet cu vâlul iernatec. La Basel ne coborărăm într’un otel mare, chiar pe malul Rinului, ce are un balcon aruncat peste apă, unde aflarăm nenumărată mulțime de Englesi, încât abia puturăm căpăta un apartament. Englesii dau cel mai mare contingent de călători în Europa și, așa, firește, și de admiratori ai Elveției. Ei, fie după natura solului, fie din cauza climei, sau după modul viețuirii, sânt, cea mai mare parte, maniaci, ipohondri, pătimitori de boala națională ce se numește „spleen”, și, așa, caută distracție, mai ales în Elveția, unde e clima atât de curată și oamenii din fire veseli, apoi natura în cel mai înalt grad admirabilă. Cu „spleen”-ul Englesilor are Elveția noroc, căci aceasta-i face să-i cerceteze frumusețile naturale; altminteri, ar trăi ca vai de ei în vizuinele Alpilor. Pentru comoditate și, firește, cu banii insularilor s’au ridicat în toată țara otelurile cele mai pompoase din lume, și, spre acoperirea lipsurilor lor, sânt stabilimente, mai confortabile ca oriunde, în toată Elveția.

În Basel, dintr'alte, n'am aflat însemnătăți rare, și, a doua zi, înaintarăm cu poșta spre Berna, pe drumul cel mai scurt.

Berna e orașul-capitală a Elveției și a cantonului respectiv. Nici aceasta nu presintă ceva extraordinar, dar găzduiește Consiliul federal suprem, corpul diplomatic, apoi, fiindcă după nomenclatură înseamnă „Ursopolis”, sau „Orașul urșilor”, cu cari bine sămănă locuitorii, ar fi, oarecum, renegare de sine dacă n'ar găzdui și urși autentici. Las' că are destui, pe mărci, pe bani, pe porți și pe fântâni publice, reprezentați plastic, în tot felul, dar Berna așează și exemplare ursine vii într'un val al orașului, care fac onoare soiului și se susțin pe spese publice, ca animale de predilecție.

E însă în Berna și o curiozitate pe care nicăiri n'am mai văzut-o în lungile mele călătorii: pe unul și același turn se află două orologii. Spun că unul s'ar fi ridicat drept monument în onoarea oarecărui bărbat foarte meritos pentru patrie, după hotărârea clarisimului Consiliu municipal; iar, după timpuri, ilustrându-se încă și un alt bărbat, și contemporanii săi nevoind a-l lăsa neremunerat, deciseră ca și acestuia să-i ridice monument. Dar, fie că Consiliul republican n'a știut a inventa un mod de recunoștință amăsurat, fie că n'a voit a face distincție între meritele republicane, civice, „unanimi voto” a decis ca și acestuia să i se ridice tot un orologiu monumental, însă, abstrăgând dela al doilea turn, îl așezară lângă cel d'întăiu.

Așa dar vezi, dragul meu, că, pe timpul când, într'un sat vecin cu noi, oua lupul în pod, în altul trecea mânzul drept căprioară și, din al treilea, locuitorii scoteau luna cu cârligul din fântână, — și în orașul-capitală elvețiană, Consiliul municipal, compus din adevărații înjugă-urși, o făcură cât se poate de

buzuoieni¹ cu orologiile lor monumentale, încât Europa cu drept li strigă „gură de Târgoviște”².

Fie-li de bine! Să pășim înainte, căci și așa nu șezurăm mult în urbea ursină, ci de loc venim la Thun, unde încă petrecem.

Fiind însă acest oraș foarte simplu și viața noastră destul de monotonă pe timpul ce prințul își făcu cura de zer, apoi n'am cu ce te întreținea, ci caută să-ți dau încă o paralelă între Elveția și Transilvania, după cum făcui și în una din scrisorile precedente.

După instituții, ca și după natură, seamănă țerile amândouă, și, așa, mi se pare că natura singură condiționează instituțiile.

Ca la noi, în Elveția sânt trei nații genetice: Germani, Francesi și Italieni; apoi, ca nimic să nu lipsească în privința asămănării, mai e o altă nuanță de poporație, care vorbește un dialect roman (*roumanche*), mica penpladă a Reto-Romanilor, cari sânt rude ale Francesilor și Italienilor.

Diferența e numai că aici toate popoarele sânt libere, cu drepturi politice egale și niciunul nu e „paria”, ca noi, Românii, în patria noastră.

Confederația elvețiană constă din douăzeci și două de cantoane, cu administrație autonomă, care aduce cu a comitatelor noastre, de și cantonul „Castelul Nou” (Neufchâtel) singur recunoaște de domn pe regele Prusiei. Independența cantonală se întinde până acolo, încât fiecare poate să-și bată moneda sa, măcar că aceasta e numai lux autonomic, care se usitează în mod destul de meschin, făcând numai cruceruși și

¹ Proastă, ridiculă, fără cap.

² Hohot mare, batjocură.

fenici de aramă ca părăluțele, căci sărăcia nu-i iartă. a bate dubloni; apoi se servesc cu moneda Statelor mari învecinate, mai ales cu cea franceză.

E în genere cunoscut cum că tarapanalele nu aduc mari foloase niciunui Stat care bate moneda în deplină valoare intrinsecă a metalului, căci în acest caz moneda se exportă în țeri străine, se topește și se reduce în alte obiecte de preț. De aceea regimurile cumiști pururea bat bani mai scăzuți ca prețul metalului, căci aceștia au numai să reprezinte valoarea obiectelor, și, așa, nu numai că scot cheltuielile de regie monetară, ci-și și conservă moneda în Statul său. Până încât se folosește Imperiul nostru cu monetisarea aurului, nu știu, dar bine face că vinde galbenii, cari sânt tare apreciați și cunoscuți în Orient, licitând ca o marfă.

Franța încă are monetă foarte bună, de aceea și are curs în toate țerile vecine; dar se plânge chiar pentru că se făcu serva Europei pe jumătate ca să o îndestuleze cu moneda sa și să o scutească de a bate bani.

Rusia are moneda de aramă monstruoasă de mare, care mulți ani s'a exportat cu carăle, spre a se reduce în căldări în vecina Prusie, ba copeicile rusești au și curs până chiar în Franța, unde câștiga la dânsa 200%. Aceasta făcu pe Stat a opri exportul monetei mărunte, cu pedeapsa de Sibir, iar, pe de altă parte, a-și schimba sistemul.

Are Elveția, ca și Transilvania, deplină libertate de conștiință, și, așa, confesiuni creștine cât și la noi, mai ales romano-catolici, reformați calvini, evanghelici zwingliani și luterani; dar, ca și națiile, niciuna e numai tolerată, ci toate cu drepturi egale. Totuși fiecare se susține singură, cu contribuții dela respectivii confesionali.

Statul nu ajută una mai mult, alta mai puțin și unele de loc, cum e la noi, în Transilvania.

Din această parte, singură-mi place republica, căci, altminteri, ca și în monarhie, domnește destulă miserie, pentru că cine e în fruntea Guvernului, ca aiurea, trage foc numai la oala sa. Apoi, după vorba Românului: „nu ți-e ciudă când te arde o zeamă grasă, dar ți-e când te arde fasolea”. Așa tiranisau aici niște nedemni pe oamenii cei mai de omenie, după cum spune amicul meu Centlivres, care a avut ocazie a vedea tot felul de guverne. El nu e entusiasmat pentru democrația patriotică elvețiană, de fapt aristocrată.

În Elveția nu sânt alte autorități fără numai Consilii, de sus până jos. Așa e Consiliu federal, cantonal, aici unul mic și unul mare; apoi Consiliu mic și mare în toată comunitatea, — și, așa, după toate ramurile și specialitățile, numai Consilii.

La Consiliul federal vine tot cantonul, cu bărbații săi, și așa și la Adunări generale, sau Diete. Consilierii elvețieni se poartă, din altele, întocmai ca niște domni suverani, lipsindu-li numai purpura, căci a-i depune din demnitate se poate numai prin revoluție, având fiecare după sine clica de lingăi, ca ajurea.

Fericirea umanității, zică cine ce vrea, nu stă în forma regimului, ci forma regimului stă, în felurite mâni, felurit. Bărbații cu virtuți cetățenești și caractere de adevărați patrioți puși în fruntea regimului spre conducerea treburilor publice, supt orice formă, sânt în stare a fericii lumea, și ei dau regimului caracter, nu din contra.

Englesii sânt mândri de regimul lor, dar Elvețienii sânt îngâmfați peste măsură de libertățile lor și desprețuiesc nații cât de mari, căci se închină la domnitori din grația divină; n'ar avea însă de ce, pentru că și la ei e puterea superioară maimuțarie monarhică cum se

cade, — dar ce să faci muștii din capul proțapului când crede că ea trage carul! Așa e și poporul republican: ce face intriga și corupția, crede că face singur. Oamenii sânt, cum zice Voltaire, împărțiți în două clase, adevă: înșelători și înșelați (*fripons et dupes*), și vor rămânea ce sânt. Unii vor inventa vorbe frumoase și alții le vor crede, în simplitatea lor.

În adevăr, republica elvețiană nu ține oaste stabilă, ca alte State, să-i stoarcă măduva; nu adună tinerii cei mai sănătoși ca să-i nutrească pe spese publice, fără a li da altă treabă decât să doarmă și să-i învețe numai a merge unul după altul fără să se calce, sau să se joace cu bețe fără a-și scoate ochii; dar, cum ți-am scris, pare că tinerimea ar fi ursită să trăiască în lenevire. Elveția vinde feciorii ei la alți potențați străini, spre serviciu militar. Cei ce nu sânt apți, sau nu au gust pentru arme, umplu lumea, oferindu-și brațele la serviciu privat, particularilor, sau așteaptă venirea străinilor în patria lor, ca, aici, să li servească spre a-și câștiga pânea cu mai puțină sudoare.

E mare diferență între Italieni și Elvețieni, ca și între ambele țeri, dar într'o privință-și samănă foarte: și unii și alții trăiesc mai ales din șarlatanism. Italienii trafică cu arheologia și Elvețienii cu frumusețile naturale ale țerii lor, cei mai puțini cu sudoarea feței sale. Elvețienii au adus lucrul departe, până la nerușinare. Nu e piatră, stâncă, râpă, scurgere de apă sau arbore scorburos în toată țara, ce n'ar fi înregistrate cu numiri pompoase, cât se poate mai sonore, în itinerarii, apoi ilustrate și panegirisate iperbolic, în poezie și prosă, prin ziare și manuale, cu atâta artă, încât străinul nu poate rezista poftelor de a le vedea pe toate. Gurile-cască aleargă cu limba scoasă ca să-și deșerte punga la cărauși, călăuzi și otelieri, căci toți stau la pândă să te apuce și să te stoarcă. Mai e, apoi, o

clasă de industriași ce produc, și alta ce vând diverse unelte cu prețuri fabuloase de mari, drept suvenir, și ciopoară de cretini cari încă percep contribuții dela cei ce în toate găurile vin a li admira trista existență.

Imi închipui timpul de aur când vor fi căi ferate în părțile noastre și va alerger lumea nordică și apuseană, însetată de frumuseți naturale cu totul nouă pentru dânsa, în Transilvania noastră, ca să se sature! Oare nu putem noi concura cu orice țară a lumii? Băi de aur californice, ape minerale mult prețioase, produse, arheologie, diversitate de popoare, apoi munți și colnice, ape și bălți, codri și tufișuri, întocmai ca acele ce le admiră în Elveția — pe atâția bani!

Încă alte rarități aș arăta la gentlemenii englesi, numai împrejurul nostru, precum: vulcanul stâns și peștera de stalactiți la Héviz, imposantele conglomerate la Bogata olteană, stâncile de basalt la Dopca, formațiile calcare delă Comana, piatra fermecată la Perșani, în sfârșit superbul putineiu și fântâna lui Esculap delă crucea lui Para, la noi. Sigur sânt că, să vadă mai ales cel din urmă, au să vină lorzii din Londra de-a una acolo, cu ochii închiși, — nimica spurcând pe lângă dânsule ce e mai curios în Elveția de acest fel.

Dar, oricum, tovarășe, Elveția are în toată privința preeminențele sale în Europa și, abstrăgând delă miseriile umane ce nu se deslipesc de viața noastră, are meritul de a fi așezat tronul libertății pe munții săi într'un timp când nimeni aiurea nu cuteza să-i pronunțe măcar numele.

Libertatea afecționează, mai înnaainte de toate, aier supțire și curat, care se află numai pe vârful munților, activitate rară, condiționată prin răcoarea climaterică a înălțimilor, sau sobrietate, frugalitate și tot felul de privațiuni.

Omul, în regiunile muntoase, imitează traiul fiarelor

sălbatece, a căror existență încă e condiționată de inaccesibilitatea stâncilor sau de singurătatea pădurilor, ce le scutesc de săgețile tiranului naturii, omul, care altminteri le stârpește de pe fața pământului.

Clima dulce, traiul îndestulat și luxul afemeiază, și sânt boala libertății, și iată pentru ce țerile grase și îndestulate numără puțini adepți ai libertății, ci, din contra, fac locuitorii să incline spre servitute.

Sclăvia e boală de familie, vițiu înrădăcinat în datini patriarhale, e oftica moștenită din seminție în seminție. Popoarele născute în jug anevoie dau proseliți libertății și modele de virtute.

Iată pentru ce fiii lui Israel, duși de liberatorul Moisi în pustiile arabice, își aduceau aminte numai de fierturile grase și uitaseră cumplitul jug faraonic; se văitau, răpștiau și doriau înturnarea la șesurile Egiptului, ca, după datină, să-și sature pânțele, căruia nu-i pria nutrețul libertății, de mană și ciuperci frugale.

Iată pentru ce libertatea o au cei mai mulți numai în gură, iar în inimă servilismul sau ambiția, îndată ce s'au molipsit de viața plină de îndestulare.

E cu greu, dar să venim la altele.

Am petrecut aici două luni de zile, meditând idei înalte și făcând cu totul din potrivă, căci slabă e ființa noastră. Poetul încăleca Pegasul, își acorda lira și cânta mărirea creațiunii. Să am talent, te-aș delecta cu descrierea acestor locuri delicioase, căci n'ar fi nevoie de ficțiune pentru a produce o capodoperă, ci simplul adevăr poate să te încânte. Dar is omul prosei, și nu mă încumet.

Ieri făcui o excursie la Brienz, admirăiu cascada pitorească dela Giessbach și pozițiile romantice la Interlacken și Unterseen. Seara, înturnându-mă, eram cu

miss Lucia Colbert, ne așezarăm supt ulmul cel mare, pe banca de verdeață. Aveam înaintea cel mai imposant șir al Alpilor, cu vârful de ghiață pururea cristalină, lacul Thunului, plin de bărci de pescari ce-i încrucișau suprafața lin-undulătoare în toate direcțiile; pe coasta vecină o trupă de vaci bălțate, cu clopote mari de cioaie atârinate de betele late roșii la gât, și cu ugerile până la pământ, pășteau în liniște perfectă.

De-odată începură giganții de ghiață a se aprinde la focul soarelui apunând, a arde cu bobotoaie purpurie și a inflăcăra într'un chip să te răpească 'n uimire extraordinară.

Un spectacol, acesta, care, firește, numai în Elveția poți să-l guști, în regiunile noastre; dar și ne puse în extas.

Cu încetul, soarele se ascunse, fenomenul, lin, lin, dispăru, armonia clopotelor se simția abia din depărtare, și miss Lucia întona romanța sa de predilecție cu glasul cel mai suav din lume.

Nu putuiu ședea mai mult, mă lăsăiu la poalele ei în genunchi și, cât mi se păruse oarecând limba englesă de aspră, cu atât acum, dintr'un organ așa de delicat și melodios, mi se păru mai dulce! O lăsăiu să cânte, și în strofele ultime:

„Ah! look forth, look forth, my fairest ¹.
My bosom pants for thee,
Look forth, look forth, my dearest.
Thy looks are life to me!“.

cu foc și entusiasm imi uniiu voacea cu miss Lucia, mă ridicăiu apoi și, braț la braț, venirăm în oraș.

¹ Ah, privește, privește înaintea, dragul meu: inima mea se pierde pentru tine; privește, privește înaintea, dragul meu: privirea ta imi este viață mie.

Măne ne întoarcem la Paris, apoi mergem la băi de Mare și, în Novembre, vom fi în Londra, ca să vedem instalarea Lord-Majorului.

Așa-mi luăiu concediu dela Elveția, și mă mângăiau că iar voiu întâlni pe miss Lucia în patria sa și, în amintirea ei, de sigur, nu voiu uita romanța care m'a împăcat cu limba englesă pe deplin.

Vale!

XXXIII.

Londra, Novembre 1843.

«Dreifach ist der Schritt der Zeit :
Zögernd kommt die Zukunft hergezogen,
Pfeilschnell ist das Jetzt entflohen,
Ewig still steht die Vergangenheit.»

(Schiller)

Te cercetăiu, amice, pe urmă, din Elveția și s'ar cuveni să te aduc, cu îndeletele, la Londra, căci ar fi prea mare săritura de-odată; dar, totuși, voi face pași mai mari spre a ajunge mai curând.

Metoda Englesilor, — căci caută să mă ocup de dânsii în țara lor,— este cu totul contrară: voiesc să zic: Englesii turiști. Ei te suie în diligență, te fac cunoscut cu fie-care pasager, descriindu-i persoana cu acurateță și enumerându-li îmbrăcămintea, nu uită a însemna toată injurătura conductorului, a descrie câți cai suri, murgi, roibi sau bălani se înhamă din stație în stație, niciun hop sau busgă (smârc), suiș sau coborâș pe stradă nu rămâne nenotat în ziar, apoi, firește, și în opera turistică cu care-și înzestrează țara și nația. Căile ferate sau șoselele, malurile apelor plutitoare, cu bastimente cu abur, se descriu cu minuțiositate; asemenea stațiile, otelurile, caracterul fiecărui birtaș, mâncările, băuturile, până chiar și stelnițele ce-i incomodează ici, colo, află loc cuviincios în operele menționate, căci ele sânt norme și directive conaționale pururea călători.

Dispensează-mă, amice, de asemenea osteneală; în-tăiu, pentru că, câte odată, ți-am descris locurile ce acum iar am parcurs, apoi și pentru temeiul că Românii noștri călători nu sânt așa de dificili ca Englesii: ei, în țerile așa-numite culte sau civilisate, trec cu vederea multe miserii, nici acasă nefiind dedați cu confortul englezesc.

Englesii au lipsă de asemenea opere minuțioase, pentru că ei călătoresc mai mult ca oricare altă nație. Ei parcurg lumea în genere ca să mănânce bine, să bea bine, să doarmă bine, să trăiască comod, confortabil, sau să scape de „spleen”, pe când alții numai cu trebi neapărate sau pentru lățirea cunoștinților, — ca mine, de exemplu.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

De la regula generală sânt însă și excepții, anume la boierii României.

De Transilvăneni nu amintesc, fiindcă, în curs de opt ani, abia întâlnii unul, în Nizza din Provența.

Boierii români, pot zice în genere, călătoresc spre a se ruina. Ți-aduc ca exemplu pe Dudescul, supra-numit Nebunul. Acesta merse oarecând la Paris cu o suită de treizeci de Arnăuți călări, strălucit găitânați cu fir de aur, în costum de barșon roșu, vrând cu pompa orientală să eclipseze pe gloriosul Impărat Napoleon. Fu primit la Curtea imperială, și i se întoarse visita, la care ocazie Dudescul, în otelul ce ocupă, ordonă a se presăra o stradă albă de zahăr sfărâmat pentru carăta Impăratului. Francesii l-au răsca pe un barbar ce eră, și Bucureștenii încă nu-i cruțară nemeritul epitet, — căci își mănca, cu acea ocazie, toate moșiile, până și mahalaua Dudescului, o suburbie bucureșteană, la care numai din reminiscență i se

mai păstrează numele, — precum, la noi, contele Nádasdi, cu titlul de „domn perpetuu al Țerii Făgărașului”.

În Anglia încă sânt nebuni, nu cred însă să fi întrecut vre-unul pe Eszterházy, prinț maghiar, oarecând sol austriac în Londra.

Acesta, așa se spune, la un bal de Curte danța cu Regina Angliei; avea cizme împodobite cu diamante de mare preț, însă numai înclaiate, căci, în cursul valțului, se deslipiră și făcură gunoiu pe parchetul salonului, fără să jeneze pe cavalier.

Cu aceasta prințul vru să arate că e putred de avut. Știm că apoi i se sechestrară bunurile și se reabilită numai prin o loterie de Stat.

Venind acum la firul Peregrinului, am să-ți descriu călătoria. Din țara lui Wilhelm Tell plecarăm la 8 August, dela Paris la 19 și la Havre de Grăce șezurăm până la 10 Octombrie, folosind băile de Mare și trăind bine, pentru că așa e reputată Franța de țară bună, de unde Germanii zic proverbul: „Er lebt wie der Herrgott in Frankreich”.

Pe cine-l aduce Dumnezeu la Hâvre, îi recomand otelul Frascati, peștii și stridiile atlantice, sălciile olandese și anghenarele cele monstruoase care se produc împrejur. Primblări se pot face pe Sena, în sus, până la Rouen, și, pe lângă coaste, până la Étretat, unde se pot admira piramidele și arcadele naturale care-ți rămân îndelung în memorie.

La 29 August veni la Hâvre prințul regal de Joinville cu soția sa, dona Francisca, apoi ducele de Aumale (fiii lui Ludovic-Filip), pe vaporul „Napoléon”.

Acest vapor e construit după un metod de tot nou, fără roate de apă pe de lături, ci cu motor mecanic dedesupt, la mijloc, așa-numitul helice, sau „șuru-

pul lui Arhimedee". Mai întâiu Francesii au construit acest fel de nave cu abur și spun că e mai apt la războiu pe apă decât vapoarele ordinare, cu roate externe.

Cu această ocazie se făcură festivități navale și regate, sau curse în gondole, în onoarea principilor regali, la care luară parte și câțiva lorzi englesi cu iahturile lor de tot mândre, apoi o lume întreagă din vecinătate la spectacol.

Pompa fu din cele mai mărețe, dar mie, unul, — doar unde nu eram dedat, — nu-mi fu pe gust. Dectacțiile marine sânt unite cu opinteli mari și cam aspre pentru fiii continentului.

Aici îmi aduc aminte de o anecdotă:

Odată, oareunde, se ținut o revistă strălucită, cu trupe de linie, la care fu invitat a lua parte și un amiral. Acestuia i se dete spre încălecat un cal cam ager, nu prea exercitat. Amiralul, nefiind călăreț, cum se înțelege, calul făcū cu dānsul câte marafeturi, până ce acela, pierzāndu-și echilibrul, fū aruncat innaintea frontului, spre desfātarea întregului ștat-major. Curānd i se aduse o gloabă mai exercitată și, încălecānd amiralul, după ce-și căpătă contenința, zise intru sine: „Las' că-mi răzbun eu rușinea cu cloțarii de uscat!”.

Aceasta o și făcu apoi, în mod particular:

Pōfti, a doua zi, întreg statul-major la ospăt, pe nava amirală cu trei punți; dete ordin ca, în clipa când el va ridica toastul în sănătatea regelui, deodată să se descarce cele o sută treizeci de tunuri. Se întâmplă întocmai, — însă numai marinarii își băură păharele, pe când generalitatea de uscat în acea clipă fu întinsă supt masă și scăldată în vinul de Champagne.

— „Iată, domnilor, așa știm noi a umbla călare!”, zise marinarul cu satisfacție.

La 11 Octombrie ne imbarcarăm pe pirosciful „Ariadne” și purceserăm la Londra. În portul Southampton ne coborârăm și, după patruzeci și opt de oare, meraserăm pe calea ferată. Aici ajunserăm și ne încartierarăm în Mivarts Hotel, Brook Street, Grosvenor Square, un otel din cele mai aristocratice ale orașului.

Cu noi fusese, încă dela Paris, sora prințului B., d-na Davidova, care poseda un album foarte frumos, — dar o gogomană de servitoare atât de rău îl împachetase, cu pomadele doamnei sale la un loc, încât se deteriorase în chip foarte fioros.

Acest neajuns supără pe d-na Davidova așa de tare, încât se părea inconsolabilă.

Niciodată n'am fost caligraf, apoi, de oare ce îmi auziu imputări, destul de necălite, dela loc nu tocmai competent, chiar pentru bine-scriința românească, dar cu atâta mai puțin ortograf, și încă muscălesc. Cu toate acestea, la invitarea prințului, care voia să facă o plăcere surorii sale, mă deciseiu a scrie cartea din nou, și, în două luni de zile ce petrecurăm la scaldele de Mare, mă apucasem de lucru, deprinsesem la cursivele și batardele lui Chiril cu perfecție rară, imitând, nu numai pravopisania, ci și diversitatea mânilor din original; zic: o întreprindere uriașă pentru mine, până ce o împlinisem.

La Londra, întâia grijă fu să caut un compactor, care-mi legă cartea întocmai ca și cea d'întăiu. A doua zi era aniversarea numelui d-nei Davidova; o surprinseiu cu duplicatul albumului, și-i făcuiu nespusă bucurie, — însă și d-needi mă surprinse cu treizeci de pfunți sterlingi, într'o pungă cusută cu propria-i mână, foarte elegantă. Abstrăgând dela aceasta din urmă, pentru o proprietăreasă de șeptezeci de mii de „crepostnoi” (iobagi) darul nu fu extraordinar, însă câștigăiu rară vază și bunăvoința tuturor Muscalilor din Londra, și nu-s

pușini, nici din ultima clasă, căci o turmă veniră aici cu Marele-Duce Mihail Pavlovici, fratele Țarului, care încă trase la otelul unde ședeam. Tot odată cu dânsul și tot aici descălecă și principele de coroană neerlandes, Alexandru Willem, încât n'am fi așteptat mai bună societate.

Cu această ocazie, veniră toți cei mari ai Angliei la vizită, se înscriseră cu propria mână în registrul deschis, spre acest scop, de o parte pentru Marele-Duce Mihail și, de alta, pentru dinastul neerlandes. Așa curs de gală încă nu văzusem. Trei zile neconținut putui trece în revistă cai, echipagii, blasoane și livrele strălucite, căci pururea era plină piața de lorzi, demnitari și notabili curteni.

În genere, ca și pe continent, luna Septembre e cea mai frumoasă și timpul cel mai plăcut și aici. Es-timp, prin excepție, nu numai Octombre întreg, ci chiar parte din Novembre fu de suferit. Ce e drept, seara și dimineața se lăsa ceață, însă spre amiazi atmosfera se luminea cât puteai dori.

La 9 Novembre se desfășură o solemnitate rară în așa-numita „City”, inima Londrei, Scaunul comerțului universal.

După datina antică, în această zi se instalează lord-mayorul sau Primarul, ales de represințanța comunală, care constă din două sute șezeci și opt de consilieri municipali, în ziua de Sf. Mihail, cu pompă regală. Eligibili pentru demnitatea de lord-mayor sânt comercianții și meseriașii cari au magazine în „City” (cetatea antică), însă fiecare din acești candidați trebuie să fie cel puțin un simplu milionar, căci nici dela un rege, fie cât de puternic, nu se așteaptă atâtea tratații și ospețe ca dela acest regent al Londrei.

Metropola-i dă spre reședință, pe anul demnității sale, palatul numit Mansionhouse, superb împodobit,

și-i pune la dispoziție vase de aur în preț de șezeci de mii de pfunți sterlingi, pentru care lord-mayorul subscrie în public, cu o rară ceremonie, o chitanță numai de patru mii de pfunți. Onorariu anual îi fac opt mii de pfunți, — el însă, spre susținerea vezii, trebuie să adauge dela sine cel puțin încă pe atâta, mai ales dacă i se dă ocazia să ospăteze și Regina supt Primăria sa.

O asemenea onoare-i aduce apoi titlul de lord pentru toată viața; altfel, la 9 Novembre din anul următor, redevine „Master N.”, cum fu și mai înainte.

Parada instalării pornește dela Casa de Sfat, numită „Guildhall”, și parcurge multe străzi, împodobite cu tapete, stindarde și flori, ce acopăr mai toate casele, printre miile de popor în mișcare, ca și cum n’ar fi engles.

Lord-mayorul poartă purpură regească și o perucă, ca în evul mediu; înainte i se duce spada și sceptrul, ca unui rege, apoi e încunjurat de sheriffi, aldermeni, câți notabili și de corporații. O parte a procesiei se face în iahturi pe Tamisa, unde fâlfâie toate pavilioanele din lume, pe corăbii, gondole și piroscafe.

A descrie toată această pompă e peste putință, căci nici nu poți să vezi ceremonia altminteri fără rapsodice (sic), în această Capitală monstră, de două milioane de suflete, toată grămadă și cu gura căscată la așa întâmplare.

Ne favorisă cerul să vedem și aceasta, apoi, a doua zi, temperatura se schimbă cu totul. O negură groasă învâli orașul întreg și deveni noapte perpetuă în curs de o săptămână. Pe străzi nu-ți vedeai degetul în amiază și nici gazul nu ardea, de grosimea igrasiei. Șezurăm pururea la masă cu lumini aprinse și cu foc în cămin, istorisindu-ni povești și delectându-se cu musica. Când se lasă asemenea negură, e pericol să umbli pe

străzi, căci, nu numai te-ar strivi trăsurile, ci te-ar despoia și „industriașii”, fără să-ți poată ajuta cineva.

Cu această brumă încetează toată grația londonească, și, așa, făcărăm și o excursie la țară, unde și pe ceață e lumină, fiindcă în oraș întunecul se produce prin fumul cel gros de cărbuni fosili, cu cari se încălzește.

La 19 Novembre purceserăm pe calea ferată apuseană (Great Western Railway) până la Abbey, în preajma cărui oraș se află castelul contelui Sherburn (The Earl of Sherburn house), pe care-l cercețarăm. Prințul B. stă în legătură de familie cu acest lord, căci tată-său ținuse pe sora lordului în întâia căsătorie; furăm deci primiți cu distincție rară.

Castelul lordului e unul din cele mai pompoase în Anglia, cuprinzând treizeci și două de apartamente de gală, fiecare cu câte patru odăi, toate felurit mobilate, zugrăvite și tapetate, în atâtea colori și nuanțe, cu sumptuositate extremă. Și au gust particular Englesii. Tot e la ei simplu și solid, iar altminteri nu poți admira în de ajuns atâta opulență și regularitate.

În parterul palatului se afiă șalele de ospăț ordinare, bucătăriile, magazinele de tot felul. În rândul întâiu, apartamentele de gală și locuință pentru membrii familiei și oaspeți, iar, de-asupra, în rândul al doilea, locuințele servitorilor și „domesticilor”.

Toate acestea sânt mobilate într-o formă confortabilă, căci nicăiri nu lipsesc tapete pe parchet, atâta numai că ale servitorilor sânt mai puțin luxoase: bună oară toate perdelele de pânză, pe când ale domnilor sunt de aclaz greu, cu ciucuri de aur.

M'am crucit aflând numărul și rangurile servitorilor acestei familii aristocratice, compusă numai din șapte membri.

Sânt trei categorii de curteni, distinși, după rang și clasificății, în modul următor, cu scrupulositate mare:

clasa întâiu cuprinde maiordomul sau vătaful Curții, dregători, contabili, o damă primă-econoamă, secretari, guvernanți, preceptori, capelanul Curții, medicul casei și damele de societate. A doua clasă numără camerierii și camerierele, bucătarul-prim, vizitii primi, veterinarul, vânătorii, sofragiile și a doua econoamă. A treia clasă numără elevii de bucătărie, spălătoresele, „maritornele”, lacheii, subvizitii, servitorii de staule și argații de curte. Cu toții peste două sute. Apoi mai sânt grădinari, zileri și maieri¹, cari însă n’au casă și masă imediat la Curte, ci trăiesc cu leafă hotărâtă.

În staul ține lordul ca la o sută de cai, și mai la doi un servitor spre îngrijire. Mi se spuse că la această casă, peste an, se ard numai cărbuni fosili de șapte mii de pfunți sterlingi.

Se vede deci că așa Curte neconținut poate ținea numai un cap încoronat de întâia clasă, iar în Anglia sânt mulți asemenea lorzi opulenți.

Lângă castel e un parc minunat, cu trei despărțituri, cuprinzând câteva mile englese patrate. Vecină cu palatul e partea rar și pitoresc desemnată cu arbori tufoși, pajiște verde, cum e catifeaua, straturi de flori și apă curgătoare, formând insule, peninsule, sânnuri, strâmtoări și alte accidente, care fac efect în cel mai înalt grad, apoi pretutindeni cărărușe presărate cu nisip galben-auriu. Tot așa e locul adumbrat de arbori jur-împrejur, curățat și presărat cu nisip galben.

În a doua despărțitură sânt boschete dese, alei și păsări cântătoare, cu iepuri și, mai departe, turme de cerbi și căprioare, de tot blânde, care iarna se hrănesc cu fân și se adăpostesc în staule pitoresce, formând peșteri cu mușchiu sălbatec.

În onoarea prințului nostru, fiii lordului, toți „ho-

¹ Lucrători cu ziua și fermieri.

nourables", aranjară o vânătoare strălucită de vulpi, poftind mulți vecini de condiție la petrecerea aceasta.

Ca la optzeci de inși încălecarăm, — noi, firește, pe caii lordului, — și ne îmbrăcarăm în costume de vânătoare: fracuri roșii, caschete verzi și cioareci albi, apoi cizme nefrante, tot din vestiarele locale, și ne luarăm după vulpe.

E de observat că în Anglia de mult nu mai sânt vulpi sălbatece, pentru că li se stârpi soiul prin dese vânători; deci, pentru desfătare, se cumpără vulpi în Franța, și numai din când în când se dă drumul la câte una pentru vânătoare în curs, sau, cum zic Englezii, „the noble amusement”.

Alergară după vulpe două sute de câni și optzeci de călăreți, câteva ceasuri, până ce fiara șireată se osteni desăvârșit și se întinse de-a lungul pentru totdeauna.

În Anglia, de și nu din același îndemn, vulpea e respectată, ca în Rusia porumbelul și ca la noi rândunica. Cine ar cuteza să împuște în vulpe s'ar considera ca barbar, pentru că e menită a mulțami pasiunea cea nobilă a sportului, și fiecare costă viața câtorva oameni și picioarele mai multor cai în preț de câte o sută de pfunți sterlingi.

După zece zile de petrecere, ne înturnarăm dela Sherburnhouse spre Londra și dădurăm de calea ferată la orașul Eton, de-asupra căruia, pe o înălțime, e reședința regilor Angliei, numită „Windsor Castle”, și, așa, ne suirăm spre a cerceta acest loc memorabil.

Norocul dispuse ca noi, chiar la intrarea pe poartă, să întâlnim pe regina Victoria, pe principele-consort Albert și pe oaspetele prea-înalt ducele de Nemours, principe regal frances, ieșind la preumblare. Principii erau călări, iar regina, cu ducesa, în trăsură descoperită. Las' că și vederea prea-innaltelor persoane-și are prețul, dar ni veni bine plecarea lor și pentru

aceia că furăm introduși în toate apartamentele, ca să le vedem, cu multă curtenie, ceea ce nu puteam dacă se aflau în momentul acela acasă.

Apartamentele de stat sânt mult mai simple de cum așteptam. E o sală de lungime extraordinară, cam ca galeria, ce-ți descriseai, de la Versailles, însă mult mai puțin pompoasă.

În fund, e tronul, supt un baldachin, pe o estradă, și numai două șiruri de scaune pe de lături, fiecare cu marca englesă zugrăvită pe razim, însă nu aurite, ci spoite ca stejarul natural. Un tablou memorabil am observat, care represinta congresul din 1815; apoi portretele tuturor suveranilor de pe acel timp. Capela Curții încă e vrednică de amintit, dar nimic nu întrece parcul cel mare lângă castelul acesta, care e cel mai mare în lume, cuprinzând trei mii opt sute de acre. În acest parc curge apa Virginia, și e plin de turme de dami (daïms), de căprioare, de iepuri și brebi, cu totul blânzi.

De la Windsor la Londra este telegraf electric, de curând inventat. Sânt fire de tel de aramă petrecute prin stâlpi cu găuri isolate prin sticlă, așezați de latură a căii ferate.

Telegrafia electrică, ca și locoțiunea prin vapor, sânt minunile veacului nostru, pe care Englesii, de și nu li sânt inventatori, ei mai întâiu le-au aplicat. Englesii au mai cercat, însă fără succes durabil până acuma, și locoțiunea pneumatică, adică propulsiunea prin aer în cilindre deșerte.

Tot Englesii sânt chemați a popularisa orice minune fizică, pentru că lor nu li lipsesc mijloacele de a face încercări continue.

Iată, frate, mă despart de Anglia, poate pentru totdeauna, și n'avuîu ocazia a-i vedea Parlamentul, fiind-

că pe acest timp nu e adunat. Aici, cu totul din potrivă față de alte țeri, somitățile societății petrec vara în Capitală și iarna la moșie afară, căci clima cere imperios aceasta; de aici vine că toate castelele lorzilor sânt bine îngrijite.

Dar iată ceva și despre Parlament.

În Anglia nu-s partide politice câte în Franța, măcar că sânt orice nuanțe usitate în fiecare adunare politică. Una după alta domnesc aici două partide, deci: când „tories”, când „whigs”, denominații foarte vechi.

Cea d'întăiu e aristocratică, și înseamnă „coajă vârtosă”; al doilea e democratic, și are semnificație de „zeamă sau pisăliță”¹.

Sânt, cum vezi, denumiri date unul altuia în batjocură, dar cu sens concret, căci în orice amestec caută să prepondereze, când ingrediente solide, când lichide, după împrejurări; așa și în Parlament.

Apoi oare puteau să asemenea aristocrații mai bine decât cu coaja sau scoarța cea tare? Pe când vorba: ciorbă sau pisăliță iar corespunde de minune de bine celor ce trăiesc cu dânsa.

Aș intra și mai afund în politică, căci aici nu e censură de loc: poate oricine caricatură chiar pe Regina, care, totuși, mai mult e respectată decât alți domnitori, geloși de grația divină, — dar și așa fuiu cam lung de-odată.

De-acum așteaptă noutăți despre mine din Paris.
Good bye!

XXXIV.

Paris, Faur 1844.

«Pour tout homme le premier pays c'est sa patrie, le second c'est la France».

(Un American.)

Implinesc, dragul meu, cuvântul dat din Londra, și-ți scriu. Dacă a văzut cineva multe orașe capitale, apoi eu încă sânt unul de acela; dar caută să mărturisesc că o Capitală ca Francesii n'are popor pe lume, căci în Paris se reflectează țara întreagă și, din contra, Parisul în fiecare cătun al Franciei. Limba Francesului, spiritul, caracterul lui, moda și toate particularitățile nației celei mari aici sânt acasă, și numai aici în grad superlativ. Aceasta vine din împrejurarea că în Franța domnește centralismul extrem în Guvern și prin urmare în toate privințele, căci după Guvern se îndreaptă toate.

Am scris oarecând despre București, Capitala Românilor, și ți-am spus că nu e nimica mai puțin ca un oraș românesc. Și în București e concentrat Guvernul, e adunată boierimea, dar mie unuia așa mi se părù că nici unul, nici alta nu sânt românești, nu sânt naționale, ci numai iaca boierești. Boierimea, voiu să zic: stratul nobiliar, nicăiri nu e național, interesele acestei clase pretutindeni se depărtează de ale poporului, care, în sens strâns luat, face nația. În România încă nu e Stat român, e, în adevăr, cum imi zise un

Frances (ignoranța geografică a Francesilor e proverbială), o provincie asiatică, pentru că numai Statul național face națiune¹. Unde nu e Stat național, nu e națiune, și unde nu e Guvern popular, Statul e himeră națională, iar națiunea un aglomerat de indivizi cu oarecare particularități omogene.

O adevărată națiune e numai acolo unde poporul e bine represintat prin Guvernul său, e acolo unde toate simțirile, toate puterile și toate lucrările ținesc spre unul și același scop, vaza și reputația, respectul și gloria poporului, în afară, bună-starea și mulțămirea fiecărei clase, fiecărui individ, înăuntru. Apoi cine poate oare realiza toate acestea decât un Guvern popular național, în toată firea vorbei? Un Guvern care nu e pătruns de datoriile sale în această direcție, sau, fiind, le neglijează, sau, și dacă nu le neglijează cu totul, nu-și încoardă toate puterile în lupta pentru asemenea scopuri, unul ca acela nu e național, pentru că, din actele sale, arată cum că nu-l doare de națiunea ce conduce și represintă. Apoi de sine se înțelege că o națiune nerepresintată nici că există.

În genere, zice un scriitor, instituțiile democratice se consideră a fi cele mai bune, dar în adevăr ele nicăiri nu există. Democrația e numai idealul spre care tindem, ca și creștinismul cel adevărat. Democrația e o spaimă pentru cei fericiți ai timpului, căci ea presupune, ba chiar impune, moravuri pure, egalitate civilă, politică și socială pentru toți; ea e neplăcută ignoranților, pentru că ei nu pricep cât e de dreaptă și frumoasă, apoi bărbații cu minte și inimă în adevăr cultivate, cari ar dori aplicarea instituțiilor democratice spre fericirea umanității, ca singurul remediu contra

¹ Celălaltul nu trebuie să uite că cele scrise datează din anul 1844 și că astăzi lucrul stă altmintrelea (N. A.).

relelor ce o împresoară, pretutindeni sânt prea puțini la număr. Legi bune și drepte poate să aibă numai un popor învățat și cult.

De și în Franța, ca și aiurea, starea lucrurilor nu e tocmai după dorință, totuși aici partidul democratic e imposant, lumea numai de aici poate să-și ajungă la valoare, numai pe nația francesă pot să și-o iea de model.

În șirul epistolelor mele ți-am scris despre multe țeri și nații, asămănându-ne și pe noi, Românii, când mai bine, când mai rău, când tu nații mai culte, când cu popoare mai barbare decât noi. Cu timpul și după împrejurări, am să-ți panegirisez nația francesă, nația cea mare, cum cu tot dreptul se chiamă ea pe sine.

Simțul de demnitate națională atâta a pătruns în Frances, încât tot individul e, cum am zice, îmbătat de dânsul. Francesul iea gura plină pronunțând numele patriei și al nației sale. Are însă tot dreptul, și, dacă ar fi să mă renasc odată pe lume, aș implora cerul să mă renasc și eu Frances.

Anglia e liberă de câteva veacuri, însă ea n'a fost în stare să împărtășească talentul libertății și altor popoare, ci l-a folosit egoist.

Franța abia de o jumătate de veac câștigă libertatea, însă o câștigă pentru omenirea întreagă, nu numai pentru sine. Aici se preclamă revoluția lumii moderne, aici se promulgară drepturile naturale ale Omului și de aici, ca din focul cel sacru, vor străluci raze de libertate, căci Francesul e nația cea mai aptă de a conserva și a desvolta tesaurul libertății, e nația cea mai generoasă întru a-l comunica și altor popoare, precum și cea mai bravă întru a-i fi pretutindeni razimul cel mai puternic.

Oare, care nație poate influența ca Francesul, și

care e în poziție de a avea nevoie să-și câștige aliați naturali după caracter și interese cum e nația francesă pe continentul european?

Franța e țară mare și fertilă, populația ei e deșteaptă, omogenă în limbă și în caracter, inteligentă și curagioasă până în extrem, înzestrată cu bărbați eminenți în toate ramurile și, nota bene, cu bărbați populari.

Francesul e o nație extraordinară și prin aceea că, pe lângă cea mai înaltă poleitură, pe lângă cele mai rafinate moravuri, pe lângă supremul grad al luxului, a conservat curagiul războinic propriu numai popoarelor barbare și feroce, însă, firește, înzestrat cu nobleță umanitară.

Spaniolii, Italienii, Germanii, până și feroșii Turci, în asemenea împrejurări devin femeii în războiu. Las' că pe Turci numai din punctul de vedere al luxuriosității i-am adăus, fiindcă altminteri sânt și rămân barbarii antici. Vitejia și curagiul în războiu se caracterizează prin generositate, și am zis că această virtute predomină în Frances mai mult ca în orice altă nație. Franța posedă în toată privința eminența, însă cu strategii lor nu se pot măsura alte ginți pe fața pământului.

În sfârșit, e și ușor, căci, cum ziseiu, Franța e concentrată în Capitala Paris, unde aleargă orice excelează, din toată lumea, pentru că aici se cunună cu succes, aici se pune meritului și talentului sigiliul.

Te vei mira, frate, de metoda mea, că, după împrejurări, încarc națiile, când de laudă vie, când de critică aspră. Pictorul măiestru luminează părțile tabloului său, însă, spre a face efect, nu cruță nici umbra, unde e necesară. Departe de mine să-mi arog prerogativa măiestriei, însă cerc a-ți arăta încă și

câteva scăderi ale nației celei mari; poți trage singur consecințele.

Am mai zis și repet că Francesii, cu tot democratismul, sânt dedați a respecta titlurile, și acestea, oricum, li impun; însă, după ce poporul se emancipă și veni la conștiința de sine, rangurile nobiliare se bucură de considerație tot și numai când sânt susținute de bărbați de merit. Aduc ca exemplu pe vicontele de Châteaubriand, care e renumit în Franța.

Acest autor mare e atât de respectat, încât autografele lui, fie cât de copilăroase, acum, în viața lui, se vând public cu câte cincisprezece franci unul. Am asistat la un târg de acest fel. D. de Châteaubriand fiind rugat pentru un ajutor pios de oarecare cerșetor, neavând chiar la moment bani, îi refusă aceuia cererea în scris, cu câteva vorbe subsemnate de dânsul, pe care cerșetorul îndată căpătă cinsprezece franci de la un samsar de autografe, care pe ale multor stăpânitori faimoși abia le vindea cu câte doi franci. Ian să-mi arate altă nație o celebritate vie de felul acesta!

Nicio nație n'a recunoscut meritele bărbaților săi în mai mare măsură ca Francesii și nu și-a ridicat lucrul mânilor sale ca dânsii. Am două tablouri: unul reprezintă pe bărbații celebri din toată lumea și toate timpurile, altul monumentele principale din tot universul pământesc; și unul și altul e compus pe jumătate din Francesi și din monumente francoese apoteosate. Așa lucru samănă, firește, a șarlatanism, dar înalță și deșteaptă emulația la un popor, și trebuie imitat. Oare nu așa făcură și Elinli, încât până azi nimeni nu i-a putut întrece?

De mii de ori am zis că e păcat să se pună Românilui tot numai numele Ioan. Vezi că Ioan e văcarul, porcarul, argatul, tot potlogarul. Oare cum vei nobilita vișa, cum vei deștepta emulația? Dacă pururea.

vei cultiva prosa moștenită de la străbunii cei decăzuți și nici când vei lua zbor către regiunile mai înalte poetice, veșnic vei rămânea „Onea”!

Deșteaptă-te Române! Botează-ți pe fiul tău: Traian, și, oarecând, cu mintea deșteaptă, va măsură calea lătată din ceruri, care, între Români, după eroul Împărat, poartă acest nume (Troianul). Pune-i numele păgânului Achile, și călcâiul său te va apăra de urmele servilismului și ale degradației. Caută pururea nume istorice, ilustrate prin virtuți și preconisate, ca să le popularizezi între Români, și-ți făgăduiesc că, cu încetul, va fructifica formalitatea și se va ridica vița din noroiu.

Limba franceză e virilă prin excelență, ea cunoaște puține diminutive în nume, și nici de cum în adiective. Românul se chiamă Ioniță, Costachi, Iordachi, arc moșioară micuță, bouleni slăbuți, vâcușoară, lăpticel și mămăliguță, de aceia umblă flămângior și ticălos, până-l înghite mormântelul!

Diminutivele sânt în us numai la popoarele subjugate și decăzute; noi le-am adoptat de la Greci, cari, după decadență, veniră între noi să ne inițieze în vițiile de ei contractate. Tot așa e și cu alte lucruri. Eu, spre exemplu, când aud de Maica Precista, pururea mi-o închipuiesc cu gura strâmtă, căci așa o văzui și în biserica noastră cea de lemn și pe păretariu, în casa părintească. Dar, când aud de Madona, îndată-mi aduc aminte de capodoperele lui Raffaele d'Urbino, prețuite o sută de mii.

Să vezi ce fac Francesii cu numele, — un adevărat șarlatanism! Dar, iată, cu aceasta se ridică prețul lucrului, pentru că lumea e dedată să alerge la zgomot mare; ea desprețuiește modestul adevăr. Mai ales industria înțorțonează produsele sale cu denumiri sonore, științifice, ca să atragă clientela. Așa, afli aici esențe

terapeutice, pomade filocome, unsori cosmetice, pulbere odontalgică și mii de asemenea numiri, pe când obiectele sânt cu totul prosaice; dar aceste expresii sonore, spre care Francesii au predilecție, servesc poporului a se cultiva și a-și înobila limba practic, fără teoria ostenicioasă.

Cea mai înaltă culme ajunse la Francesi arta teatrală, dar și e poporul frances peste toate teatral și amator de pompă. Predicatorii pe amvon, profesorii pe catedre și deputații la tribună, ca și alții, își întocmesc cuvântările anume spre a face efect dramatic și spre a secera aplause.

Parisul, cu opt, nouă sute de mii de locuitori, posedă treizeci și opt de săli de teatru, toate împărțite după ramurile artei: dramatice și lirico-coreografice, sau acrobatice. Aici e o sală pentru Opera serioasă, alta pentru Opera comică sau bufă; Odeonul e consacrat reprezentațiilor lirice italiene și celor în stil grecesc antic. Teatrul frances e templul pentru comedii și tragedii clasice naționale. Intre aperature clasice primul loc îl țin comedii caracteristice ale lui Molière. Numele eroilor acestui faimos dramaturg, pentru caracteristicilor lor, au devenit astăzi nume apelative în limba francesă, și din aceasta au trecut și în alte limbi europene.

Așa, de exemplu, înseamnă: Harpagon, avarul sa'n zgârcitul; Tartufe (din germanul „der Teufel”), ipocritul; Turlourou, soldatul agiamiu; Galimatias, avocatul miserabil; Scaramouche, caraghiosul; Maritorne, servitoarea de cuină nătângă, și multe altele ca acestea.

Francesii nu excelează în musica vocală, și în cea corală sânt cu totul nepractici, bună oară ca Românii noștri. În ramura aceasta se disting vișele germane și slavice, iar Italienii sânt cântăreți în tot respectul și întrec pe oricine în paiațarie.

În sfârșit, să-ți spun ce a făcut din Francesi o națiune mare și tare: e centralismul administrativ, care însă nu poate fi un șablon pentru toate Statele a căror populație nu e omogenă, ci mult pentru Germani și Italiani, apoi pentru ginți de o singură viță și înrudite.

În timpurile de mai înainte, în Franța erau treizeci și cinci de provincii, cu Guverne particulare și domnitorii lor, ca în Germania. Începând dela Ludovic al XI-lea, o speță de Tepeluș-Vodă, care se primea pe supt furci și zicea că cadavrele vrăjmașilor unității naționale acățați miroase dulce,— încet, încet, se mediatisară dinastii, se încorporară provinciile vasale cu regatul; apoi, la Revoluția franceză, care se poate chema europeană, din 1789, a doua Mântuire a lumii, se desființară provinciile și țara se împărți în circumscripții sau departamente, cărora li stau în frunte Prefecturi, optzeci și șase la număr.

De atunci s'a centralizat Guvernul, știința, industria, comerțul, spiritul public și toate în Capitala Paris, de unde, ca din inimă, se revarsă în toate părțile și, ca sângele în arterele viețuitoarelor, circulă în Franța întreagă. O Franță descentralizată nu mai poate exista, nici, existând, ar fi ceea ce este și, mai ales, ce așteaptă popoare multe să fie îndelung.

Adieu!

XXXV.

Paris, Septembre 1844.

«Gyere Rozsám Enyedre
Ott a világ közepe!»

De oare ce, amice' mult dorite, în puține zile voiu părăsi Parisul și Franța, poate pentru totdeauna, încă odată îmi reculeg puterile ca să-ți scriu ultima epistolă din mijlocul lumii civilizate.

Mă întorc, în cuget, cum totdeauna făcui, în patria mult dorită, și, așa, pusei în capul ăstor rânduri un „motto” poporal la sora noastră nație maghiară din Transilvania, cu care se caracterisează un punct central în acea țară, precum voiesc să caracterizez eu Parisul de punct central al globului, sau, mai bine zis, al lumii culte.

Mă mir numai și nu știu apriat în ce privință chiar Aiudul eminează între orașele transilvane, de nu cumva prin aceea că tinerii strănepoți ai lui Attila, inghesuiți în munții secuiești și strâmtorați de pantaleriul (? N. E.) Neamțului mai bine de o jumătate de veac, părăsesc meseria de primpili și pixidari² și aleargă la Aiud, unde află institut de studiu prevăzut cu „cipoi” (pânișoarele) fundaționali spre susținere, cari nu numai îi scapă de pantaleriu, ci-i califică de „samtartoi” (con-

¹ „Haide dragă la Aiud,
Mijlocul lumii acolo-i!”.

² Infanteriști și pușcași.

tabili) și-i îndrumază spre gradul atât de invidiat de „Oláh Măgnások” („magnați valahi”) ai Regatului nostru.

Nu așa de fericiți sânt boierii noștri din domeniul lui Negru-Vodă, înregimentați în institutul limitrof militar, căci, neavând „cipoi” nici la Aiud, nici aiurea de ajuns, aleargă, bieții, la mămăligă în Dobrogea și în câmpiile basarabene, apoi și ale Dunării inferioare, ca să devină păstori, în loc de ostași, și, pe această cale, să-și câștige independența, pe care nu li-o garantează boieronatele de șapte pruni, întocmai precum nici Secuilor boabele de iuniper ale alodiului moștenit.

În genere e cunoscut că omenirea își avu leagănul în Orient, adecă în marele continent al Asiei. Acolo-și avu reședința și întâiul început al culturii umane.

Popoarele asiatice se deosebira în diverse direcții, mai ales în cea idealistă, căci dănsle inventară principalele religii ce se mărturisesc și astăzi de cele mai înaintate soiuri ale omenirii. Cu toate acestea, spiritul filosofic acolo nu putu face progrese, lipsind libertatea politică în Asia proprie.

Elinii mai întâiu și, după dâșii, străbunii noștri, Romanii, făcură ceva pași spre adevărata civilizație, și produseră modele de virtute civică, care pururea vor fi admirate de genul uman, măcar astăzi în deosebite privinți mult mai dezvoltat.

După decadența Imperiului roman, care, în timpul său, cuprindea mai toată lumea cunoscută, prin năvălirile barbare se nimici civilizația cu totul în Occident și numai puțin licări încă în Bizanț, până ce și acolo se cotropi de Semilună, atât de puternică, ce o află chiar în ultimul grad de decadență și degenerare.

Cu aristocrația greco-română, scoasă din cuibul său Constantinopolea, cu eroii cruciatelor în evul mediu și

puțină sămânță adăpostită în mănăstirile apusene, din nou se aprinse ceva lumină, mai întâiu în Italia; unde reînviară și înfloriră numeroase republice, în frunte cu cea venețiană, care ajunsese la o putere gigantică.

Spania, mai întâiu, prin Mauri, barbari industrioși și amatori de știință, încă ajunsese la stare materială înfloritoare, care însă se nimici prin fanatismul religios și ambiția regilor săi războinici și cuceritori, atât în Europa, cât și în noul continent american.

În Franța și Germania, datează începutul culturii mai ales dela Carol-cel-Mare; numai cât fu în rivalitate vițioasă cu feudalismul, care, până de curând, puse piedecă progresului intereselor umanității.

Oardele lui Timurlenc și Ginghizhan apăsăru Rusii Moscovei; Ienicerii lui Baiezid Principatele române, pe Poloni și pe Turcii anteriori (Bulgarii; N.E.); de amândouă laturile Dunării superioare, cari și astăzi se fălesc cu Constituția de o mie de ani, măcar că de o mie de ori li se calcă în picioare și un veac se bucurară de pașalâc, — dar aceasta totuși se chiamă de dânșii continuitate de drept.

Intr'acestea, pe colosul hispanic, unde soarele nu apuneă, îl îmbrânci domnia cabalei, ce se ridică la putere indistructibilă prin industrie și comerț pe lângă șiretenia diplomatică. Tot aceasta învinse și balaurul cu o sută de capete, precum și pe cel cu o sută de cozi, reducându-i la valoare destul de stămpărată cu ocuparea comerțului.

Italia, după ce pierdù calea negoțului lăvantin, căpătându-și domnitori spiritali și temporali din grația divină, fu redusă la rolul de „bajazzo” și îndreptată la hagiălăc spre Loretto, aflându-și mângâiere în artele frumoase. Iar germanismul începù a filosofă și a predică cosmopolitism, apoi a emigră la America și în

toate părțile: „quia ubi bene, ibi patria”, „das Weltall ist des Deutschen Vaterland”.

Așa stăm, frate: Englesul ne iubește ca să-i cumpărăm fabricatele, dându-i toți gălbenașii; Muscalul, înviat supt Țarismul atotputernic, ca să-i facem loc în Dacia Inferioară spre a păși către vechiul Țarigrad, unde cugetă a întemeia o turmă și un păstor; Germanul ar dori să-i dăm loc de colonie pretutindenii, cu privilegii ca ale regilor Geisa și Andreiu; Spaniolul, de și a decăzut, ni caută peste umere, și așa oricărui, pentru că nu poartă, ca dânsul, șeptesprezece nume de familie, nici are simțul sumeției ca Spaniolul, care, și cerșind la biserică, se provoacă la drepturi străbune ocupând acel unghiu, în care antecesorii săi de câte o sută cincizeci de ani s'au îndatînat a se folosi de pietatea publică. Nu e multă speranță în Italian, de nu cumva lui însuși îi vine cineva în ajutor.

Polonii, un popor cavaleresc, niciodată nu se va ridică, însă nici prea merită, căci, ca și Maghiarii noștri, după Musulmani, sînt poporul cel mai hegemonic din lume.

O singură gîntă în lume cere și merită stima și gratitudinea noastră. Aceasta este nația francesă, care, de o jumătate de veac, își varsă sîngele și-și deșartă punga numai pentru umanitate și care, oarecînd, nu și le va cruța nici pentru noi și mîntuirea noastră, pentru că dela Providență e ursită a se sacrifica intereselor universale, și e condusă de genii, cărora singuri se închină, dar însăși îi produce sau și-i adoptă.

Așa, frate, vezi că, în patru ani de zile, în cari, cu puțină excepție și întrerupere, petrecui în Franța, învățaiu a o cunoaște, mai ales în partea ei cea bună, și, ducă-mă Providența oriunde, nu voi încetă de a o iubi și a o stimă, în toate împrejurările.

Franța și Parisul sânt și rămân miezul lumii și la-mura umanității.

După ce mi-am împlinit această datorie, mă cobor la cele personale de toate zilele, și te voiu întreține cu un lucru mic, caracteristic.

Intorcându-ne din Anglia, prințul B., patronul meu, cumpărase doi cai englezești, unul cu o sută de pfunți sterlini, cari-i folosim la excursiuni de primblare, însă mai ales de călărit.

Aici se află mulți Ruși de condiție, dar intimi ai prințului: un baron, Uxkül, ginerele boierului Furtună din București, și un locotenent imperial rus a-nume Scariatin, cu cari se întâlnește în toate zilele. Baronul Uxkül știe bine românește, și des conversăm în limba mea,—ceea ce-mi procură nespusă plăcere.

Incă din iarna trecută, prințul cu amicii săi se asocia ră cu un consorțiu de vânători, și în toată săptămâna ieșirăm la vânătoare în pădurea regală la Rambouillet, unsprezece leghe spre Sud-Vest de Paris, unde sânt cerbi.

Vânătorile se fac călare, în curs, cu o sumă de vânători încercați și cu cinci sute de câni. Nu-s amator de vânat, și, călăreț, nu se poate mai mediocru, dar prințul, de și cavalier de gardă al Impărătesei rusești, abiă mă întrece, și-mi caută să ieau parte, cu dânsul alături, la aceste exerciții nobile, vrând-nevrând.

Numai în săptămâna trecută ni luarăm rămas-bun dela vânat și vândurăm caii. Se făcù o vânătoare „quasi” în onoarea Rușilor ce părăsesc aceste locuri. Cincizeci de inși ne întrunirăm la otelul „La Leul de aur”, lângă Castelul regal, în Rambouillet; luarăm dejunul, încălecarăm și, de la 11 oare dimineața până la 3 oare după prânz, gonirăm un daim (căprior), până ce căzù; apoi ne reunirăm, la suflarea cornului, la

masa rotundă. Căpriorul fu jupuiat, și în piele se așezară măruntaiele, pe care le ridică un vânător cu amândouă mâinile. Cei cinci sute de câni erau păziți grămadă la o parte și reținuți la distanță respectabilă de bicele vânătorilor, însă făceau un oribil chelălău, întârâtați de continua clătinare a pielii d'innaintea nasurilor lor.

Deodată, dându-se semnalul, măruntaiele căpriorului se aruncară jos și, toți retrăgându-se, se lăsară pradă cânilor, cari, într'o clipită, formară turn și zece minute se aruncară în cerc până la o distanță necrezută. Un spectacol extraordinar, ce nici nu-mi puteam închipui. Aceasta se chiamă franțuzește: „la curée”, și e coroana desfătării vânătoarești.

Alte!e, dragul meu amic, din Germania, unde pleacă peste puține zile, ca să trecem în Elveția și, apoi, în Italia, spre a petrece acolo timpul iernii, cu care nu se întâlnește acea țară.

Adio, adio¹!

¹ Alte scrisori lipsesc—cele trei din urmă s'au luat după indicațiile din „Albumul” manuscript al d-lui dr. Emil Codru Drăgușanu, din *Familia* de la Orade, an. 1869, n-le 50-1 și an. 1870, n-l 18.

CUPRINSUL

	Pag.
Prefața	V
I. Cîmpulungul României, Iunie 1835	21
II. Călărașii-Vechi, Iulie 1835	23
III. Tîrgul Călărași, August 1835	28
VI. Tîrgoviște, April 1836	31
V. București, Septembrie 1837	35
VI. Carantina Șupanec, Octombrie 1838.	39
VII. Viena, Decembrie 1838	44
VIII. Milano, Ianuar 1839	51
IX. Roma, Faur 1839	56
X. Roma, Faur 1839	61
XI. București, Maiu 1839	68
XII. București, Ianuar 1840	75
XIII. București, Mart 1840	84
XIV. Viena, Iunie 1840	92
XV. Baden-Baden, Iulie 1840	100
XVI. Paris, August 1840	110
XVII. Londra, Septembrie 1840	117
XVIII. Londra, Septembrie 1840	123
XIX. Paris, Ianuar 1841	129
XX. Paris, Faur 1841	136
XXI. Paris, Maiu 1841	143
XXII. Paris, Maiu 1842	152
XXIII. Nizza în Provența, Iunie 1842	160
XXIV. Insula Elba, Iulie 1842	167
XXV. Neapole, Iulie 1842	171

	<u>Pag.</u>
XXVI. Neapole, August 1842	178
XXVII. Neapole, Septembre 1842	186
XXVIII. Geneva, Octombre 1842	193
XXIX. Frankfurt pe Maiu, Ianuar 1843	199
XXX. Petersburg, Prier 1843	205
XXXI. Paris, Iunie 1843	221
XXXII. Thun, in Elveția, August 1843	233
XXXIII. Londra, Novembre 1843	244
XXXIV. Paris, Faur 1844	256
XXXV. Paris, Septembre 1844	264